

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยบูรพา
ต.แสนสุข อ.เมือง จ.ชลบุรี 20131

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

การศึกษาสังคมตามแนวพระสูตรตันตปิฎก: กรณีศึกษาสถาบันครอบครัว
Social education based on the *Sutta-pitaka*:
A case study of family institution

มนตรี วิวัฒน์สุข

๖๐๐๓๔๒๖๒

๔ เม.ย. ๒๕๖๗

401764

เริ่มบริการ

31 พ.ค. ๒๕๖๗

โครงการวิจัยประเภทงบประมาณเงินรายได้มหาวิทยาลัยบูรพา
เงินรายได้ส่วนงาน มหาวิทยาลัยบูรพา
ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๔
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยบูรพา
2566

สัญญาเลขที่ Huso 06/2564

การศึกษาสังคมตามแนวพระสูตรตันตปิฎก: กรณีศึกษาสถาบันครอบครัว
Social education based on the *Sutta-pitaka*:
A case study of family institution

มนตรี วิวัฒน์สุข

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยบูรพา

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาการเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบ และโครงสร้างของสถาบันครอบครัวในพระสุตตันตปิฎก 2) วิเคราะห์หลักปฏิบัติ การต่อรอง และการแลกเปลี่ยนอำนาจตามสถานภาพ บทบาท และหน้าที่ของสมาชิกครอบครัว 3) ค้นหาคุณสมบัติ โครงสร้าง องค์ประกอบ และแนวปฏิบัติของครอบครัวตัวอย่าง เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลจากพระสุตตันตปิฎก และการสนทนากลุ่ม หรือการสัมภาษณ์ วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า มีสูตรเกี่ยวกับครอบครัวจำนวน 106 สูตร ตอบวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยดังนี้

1. ครอบครัวเกิดขึ้นเมื่อคนสองคนอยู่ร่วมกันฉันสามีภรรยาด้วยความรัก ดำรงอยู่ได้เมื่อมีลูกที่เป็นอนุชาติ หรืออติชาติ และองค์ประกอบและโครงสร้างของครอบครัวเป็นไปตามจำนวนและหน้าที่ของสมาชิกครอบครัว

2. หลักปฏิบัติ การต่อรอง และการแลกเปลี่ยนอำนาจ เป็นไปตามหลักทศหก ทรัพย์ และยศของแต่ละฝ่าย

3. ครอบครัวตัวอย่าง คือ ครอบครัวของนางวิสาขา ครอบครัวของอนาถปิณฑิกเศรษฐี และครอบครัวของนกุลคหบดี โดยภาพรวม มีคุณสมบัติ 8 ชื่อนำโดยความมกัตถุญกตเวที โครงสร้างและองค์ประกอบ 1) พ่อ 2) แม่ และ 3) ลูก และอาจมี 4) ตา หรือ ปู่ 5) ยาย หรือ ย่า ตลอดจน 6) พี่ และ น้องด้วยก็ได้ แนวปฏิบัติเป็นไปตามหลักทศ 6

Abstract

This research project aims to 1) study the emergence, existence, and changes in the composition and structure of the family institution in the *Sutta-pitaka* 2) analyze the principle of practices, negotiations, and exchange of power according to the status, roles, and duties of family members 3) explore the characteristics, structure, composition, and practices of the sample families. It is qualitative research that collected information from the *Sutta-pitaka* and group discussions or interviews. The data were analyzed by using content analysis.

The research results found 106 suttas related to family that answered the objectives of the research project as follows:

1. Family is formed when two people live together as husband and wife in love. It can survive when there are children who are as good as or better than their parents. The composition and structure of the family depends on the number and duties of family members.

2. Principles of conduct, negotiation, and power exchange are in accordance with the principles of the six directions, wealth and rank of each side.

3. An example family is the Visakha's family, the Anathapindika's family and the Nakul's family: Qualities with 8 factors led by gratitude; structure and elements: 1) father, 2) mother, and 3) children, and may include 4) grandfather, 5) grandmother, as well as 6) elder and younger siblings; guidelines based on the principle of six directions.

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากงบประมาณเงินรายได้ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2564 เลขที่สัญญา Huso 06/2564

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	(1)
กิตติกรรมประกาศ	(3)
สารบัญ	(4)
สารบัญตาราง	(5)
สารบัญแผนภาพ	(5)
บทที่ 1 บทนำ	
ความสำคัญและที่มาของปัญหาวิจัย	1
วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย	3
ขอบเขตของโครงการวิจัย	3
นิยามคำศัพท์	4
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	4
บทที่ 2 วรรณกรรม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	
แนวคิดเกี่ยวกับครอบครัว	5
แนวคิดและขอบเขตของสังคมวิทยา	12
พระสุตตันตปิฎกและแนวคิดทางสังคมวิทยา	17
แนวคิดเกี่ยวกับการสังเคราะห์สาระในพระสุตตันตปิฎก	19
แนวคิดเกี่ยวกับบรรณปริวรรตศาสตร์	27
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	28
กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย	39
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	
วิธีวิจัยเอกสาร	41
วิธีสนทนากลุ่ม	42
บทที่ 4 ผลการวิจัย	
ข้อมูลทั่วไป	44
ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย	87
ผลการสัมภาษณ์แทนการสนทนากลุ่ม	106
บทที่ 5 สรุป อภิปราย และเสนอแนะ	
ข้อมูลทั่วไป	111
สรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย	111
อภิปรายผล	131
เสนอแนะ	132

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
2.1 ขอบเขตของสังคมวิทยา	13
2.2 พระไตรปิฎกอ้างอิงในธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว	20
2.3 พระไตรปิฎกอ้างอิงในธรรมเพื่อความสัมพันธ์ในสังคม	21
2.4 พระไตรปิฎกอ้างอิงในธรรมเพื่อความอยู่ดีทางเศรษฐกิจ	21
2.5 พระไตรปิฎกอ้างอิงในธรรมที่คฤหัสถ์พึงหลีกเลี่ยง	22
2.6 ความสำคัญของตัวชี้วัดตามน้ำหนักการอ้างหรือซ้ำ	24
2.7 หลักธรรมเพื่อแก้ปัญหาครอบครัว	30
2.8 หลักธรรมเพื่อความผาสุกของครอบครัวด้านความมั่นคง	33
2.9 หลักธรรมเพื่อความผาสุกของครอบครัวด้านสันติสุข	35
2.10 หลักธรรมเกี่ยวกับครอบครัวอื่น ๆ และครอบครัวตัวอย่าง	37
2.11 หลักธรรมเกี่ยวกับครอบครัวในงานวิจัยต่างประเทศ	38
2.12 ภาพรวมหลักธรรมเกี่ยวกับครอบครัว	38
4.1 สูตรเกี่ยวกับครอบครัวในพระสุตตันตปิฎก	44
4.2 หลักธรรมในพระสุตตันตปิฎกที่เกี่ยวกับสถาบันครอบครัว	51
4.3 หน้าที่สามีและภรรยา	104
4.4 หน้าที่มารดาบิดาและบุตรธิดา	104
5.1 จำนวนสูตรเกี่ยวกับครอบครัวในพระสุตตันตปิฎก	111

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่	หน้า
2.1 ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบเอกเทศ	25
2.2 ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบสัมพันธ์	26
2.3 ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบเชิงบวก 3 ชั้น	26
2.4 เป้าหมายของตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว	27
2.5 กรอบแนวความคิดโครงการวิจัย	40

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

การศึกษาสังคม เมื่อพิจารณาตามสาขาวิชาที่กำหนดโดยสภาวิจัยแห่งชาติ (คู่มือการจัดทำงบประมาณในลักษณะบูรณาการด้านการส่งเสริมการวิจัยและพัฒนาประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2560) จัดอยู่ในขอบเขตของสาขาสังคมวิทยา และการศึกษา โดยสังคมวิทยาเป็นทฤษฎีที่ศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ปรากฏการณ์ทางสังคมเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่อย่างไม่เป็นทางการจนกระทั่งเป็นทางการที่มีการจัดตั้งอย่างเป็นระบบในรูปแบบองค์กรและสถาบัน สังคมวิทยาศาสาขารูปแบบและลักษณะความสัมพันธ์เหล่านั้นว่าเกิดขึ้น ดำรงอยู่ เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร พึ่งประสงค์หรือไม่ ขอบเขตของสังคมวิทยาจึงกว้างขวางครอบคลุมประเด็นต่าง ๆ เช่น สังคมมนุษย์/ประชากร/เผ่าพันธุ์/ชาติพันธุ์ (Human Society/ Population/ Race/ Ethnicity) กลุ่มคน (Group) พฤติกรรมรวมหมู่ (Collective Behavior) การจัดลำดับชั้นทางสังคม (Social Stratification) การจัดระเบียบทางสังคม (Social Organization) การขัดเกลาทางสังคม (Socialization) สถาบันครอบครัว (Family Institute) สถาบันการศึกษา (Education Institute) สถาบันศาสนา (Religion Institute) สถาบันเศรษฐกิจ (Economic Institute) สถาบันการเมืองการปกครอง (Political and Governmental Institute) สถาบันวัฒนธรรม (Cultural Institutions) สถาบันสาธารณสุข (Public Health Institutions) สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (Scientific and Technological Institutions) สถาบันสื่อสารมวลชน (Mass Communication Institutions) สถาบันนันทนาการ (Recreational Institutions) การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Change) การกระทำทางสังคม/ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสังคม (Social Action/ Social Interaction) พฤติกรรมเบี่ยงเบน (Deviant Behavior) เพศ (Gender/Sexuality) อายุ (Age) การควบคุมสังคม (Social Control) ความไม่เสมอภาค (Inequality) การเกิด ตาย และย้ายถิ่น (Birth, Death and Migration) ตลอดจนทฤษฎีสังคมวิทยา (Sociological Theories/Social Contract Theories of Society) (บันเทิง พาพิจิตร, 2547; จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคนอื่น ๆ, 2548; ทัศนีย์ ทองสว่าง, 2549; สนธยา พลศรี, 2553; Schaefer, 2007; Ballantine and Roberts, 2009; Henslin, 2013; Kendall, 2013; Macionis, 2018; Browne, 2020) ในขณะที่สังคมวิทยานับการศึกษา “สังคม” เพื่อเข้าใจและอธิบายปรากฏการณ์ตามเป็นจริง การศึกษา “สังคม” ซึ่งเป็นศาสตร์ด้านศึกษาศาสตร์หรือครุศาสตร์ เข้ามาช่วยเติมเต็มให้ผู้ศึกษาค้นหาแนวทางการทำความเข้าใจและแนวปฏิบัติที่ดีเพื่อพัฒนาสังคมนั้นให้ดีขึ้นด้วย

สังคมวิทยาเริ่มก่อตัวขึ้นในศตวรรษที่ 18 - 19 เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมในยุโรป และพัฒนาขึ้นตามลำดับจนขยายตัวไปทั่วโลก อย่างไรก็ตามความพยายามทำความเข้าใจสังคมมีมาตั้งแต่ยุคโบราณโดยนักปราชญ์ทั้งทางตะวันตกและตะวันออก ในทางตะวันตก เช่น เพลโต ได้กล่าวถึงรูปแบบและลักษณะการปกครองไว้ในหนังสือเรื่องอูมรัฐ (The Republic) และในทางตะวันออกที่ปรากฏในคัมภีร์ศาสนาต่าง ๆ (สุภาวรงค์ จันทวานิช, 2554) โครงการวิจัยนี้ จะกล่าวเฉพาะคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎก ซึ่งประมวลเรื่องราวในยุคพุทธกาล คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และพระสาวกไว้ แบ่งออกเป็น 3 หมวด คือ พระวินัยปิฎก ว่าด้วยพุทธบัญญัติหรือกฎระเบียบข้อบังคับของพระสงฆ์ มี 21,000 พระธรรมขันธ์ (ข้อ) พระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระสูตรหรือคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงยกย่องไปต่าง ๆ ให้เหมาะกับบุคคล สถานที่ และเหตุการณ์ มี

21,000 พระธรรมชั้น และพระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยคำสอนที่เป็นเนื้อหาหรือหลักวิชาล้วน ๆ ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเหตุการณ์ ไม่มีเรื่องราวประกอบ มี 42,000 พระธรรมชั้น รวมมีเนื้อหา 84,000 พระธรรมชั้น จัดเป็นเล่มหนังสือ 45 เล่ม ตามจำนวนระยะเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงจาริกแสดงธรรมหลังตรัสรู้จนถึงปรินิพพาน ซึ่งพระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐมีตัวอักษรประมาณ 24,300,000 ตัว นับได้ถึง 22,379 หน้า เฉลี่ยเล่มละประมาณ 500 หน้า (พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตโต), 2558) เพราะเหตุที่พระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎกมีเนื้อหาเฉพาะดังกล่าว ในที่นี้จึงจะศึกษาเฉพาะพระสุตตันตปิฎก ซึ่งได้กล่าวถึงรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในฐานะต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นชาวนา พ่อค้า ราชา เศรษฐี โสเภณี ครู อาจารย์ และโจร เช่น ในสังคาลกสูตร พระสุตตันตปิฎกเล่ม 11 ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรม-ราชูปถัมภ์, 2539)

เนื้อหาของพระสุตตันตปิฎกนั้นมีขอบเขตครอบคลุมชีวิตทั้งปัจจุบันและหลังความตายจึงกว้างขวางเกินขอบเขตของสังคมวิทยาที่จำกัดเฉพาะชีวิตปัจจุบัน (คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, 2556) จึงเปิดทางให้มีความพยายามศึกษาแนวคิดเชิงสังคมวิทยาโดยการตีความเนื้อหาที่มีอยู่ในพระสุตตันตปิฎกเพื่อนำมาเป็นทางเลือกนอกเหนือจากแนวคิดเชิงสังคมวิทยาตะวันตกด้วยหวังว่าอาจช่วยให้อธิบายปรากฏการณ์และแก้ปัญหาสังคมไทยได้ดีขึ้นเพราะพระพุทธศาสนามีส่วนสำคัญในการประกอบสร้างความเป็นสังคมไทย เช่น หนังสือเรื่อง “ทัศนะเกี่ยวกับสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์โดยสังเขป” โดยการดำเนินการของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (คณะอนุกรรมการดำเนินการศึกษาและกำหนดหลักวิชาการศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์, 2526) “สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์” ของนักวิชาการ 2 ท่าน คือ ศาสตราจารย์จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ (2548) และรองศาสตราจารย์สุเทพ สุวีรางกูร (2554) นอกจากนี้หนังสือที่มีชื่อโดยตรงระหว่างสังคมวิทยาและพุทธศาสตร์ดังกล่าวแล้ว ยังมีงานนิพนธ์ที่เสนอเนื้อหาจากพระไตรปิฎกที่เกี่ยวกับขอบเขตสังคมวิทยารายประเด็น เช่น หนังสือเรื่อง “ธรรมิกสังคมนิยม” โดยพุทธทาสภิกขุ หรือพระธรรมโกษาจารย์ (เงื่อม อินทปญโญ) (2542) “เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ” “การแพทย์แนวพุทธ” “สู่การศึกษาแนวพุทธ” “ศิลปศาสตร์ แนวพุทธ” “นิติศาสตร์แนวพุทธ” โดยพระธรรมปิฎก หรือพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ซึ่งปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (2539, 2541, 2548, 2550, 2553) “พุทธเศรษฐศาสตร์: วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่าง ๆ” โดยศาสตราจารย์อภิชัย พันธเสน (2547) ผลงานเหล่านี้อธิบายแนวคิดเชิงสังคมวิทยาที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกทั้งการอ้างอิงโดยตรงและการตีความเพื่อให้ เข้ากับแนวคิดและขอบเขตสังคมวิทยาสากลซึ่งมีทั้งเหมือนและแตกต่าง โดยใช้การสังเคราะห์เชิงคุณภาพ ไม่มี การแจกแจงการปรากฏของธรรมข้อนั้น ๆ ทำให้เห็นลำดับความสำคัญของธรรมแต่ละข้อค่อนข้างยาก และยังไม่ได้เชื่อมธรรมข้อหนึ่งกับธรรมข้ออื่นที่อยู่ต่างหมวดกัน ทำให้ไม่สะท้อนกระบวนการในเชิงโครงสร้าง ส่งผลให้นำไปสู่ความเข้าใจและการปฏิบัติแบบแยกส่วน ไม่บูรณาการ จึงไม่มีประสิทธิภาพในการทำความเข้าใจ และแก้ปัญหา ตลอดจนการพัฒนาสังคมตามศักยภาพของกระบวนการ

นอกจากผลงานที่เกิดจากการตีความเหล่านี้แล้วยังมีผลงานที่เกิดจากการสังเคราะห์เนื้อหาพระไตรปิฎกเรื่องเดียวกันที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ในพระสูตรต่าง ๆ มารวมไว้ในหนังสือเล่มเดียวซึ่งผู้ที่ถือว่าเป็นผู้บุกเบิกด้านนี้ในประเทศไทย คือ พุทธทาสภิกขุ (เงื่อม อินทปญโญ) ปรากฏผ่านผลงานที่สำคัญชุดจากพระโอษฐ์ 5 รายการคือ “อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคต้น” (2501) “พุทธประวัติจากพระโอษฐ์” (2515) “ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์” (2517) “ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์” (2546) และ “อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคปลาย” (2553) ผลงานเหล่านี้ได้คัดพุทธพจน์ที่เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ มารวมกันไว้อย่างเป็นระบบโดยไม่มีการตีความหรืออธิบายแทรก ส่วนผลงานของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) คือ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” (2554) เป็นการประมวลเนื้อหาพระไตรปิฎกและคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องแยกเป็นหมวดธรรมและประเภทธรรมครอบคลุม

หลักการของพระพุทธศาสนา และหลักปฏิบัติของบุคคลและสังคมประเภทต่าง ๆ และผลงานอีกชิ้นหนึ่งซึ่งมีลักษณะคล้ายกัน คือ “ธรรมนุญชีวิต” (2550) ผลงานของปราชญ์ทั้งสองท่านนี้เติมเต็มซึ่งกันและกัน กล่าวคือ ผลงานของท่านแรกมีประเด็นที่ต้องการศึกษาเป็นตัวตั้งแล้วสังเคราะห์เนื้อหาเฉพาะที่เกี่ยวข้องจากพระไตรปิฎก ไม่ได้คัดธรรมข้ออื่น ๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับสังคมวิทยาออกมาด้วย ในขณะที่ผลงานของท่านหลังมีพระไตรปิฎกเป็นตัวตั้งแล้วคัดธรรมออกมาจัดเป็นหมวด แต่ก็ยังเป็นเพียงเพื่อประกอบการศึกษาเบื้องต้น ตามที่ผู้ประพันธ์กล่าวไว้ในคำนำ จึงไม่ได้คัดธรรมทุกข้อ ซึ่งก็เป็นจริงดังนั้น เพราะเมื่อนับจำนวนข้อธรรมที่ปรากฏในหนังสือเล่มนั้นพบว่ามีจำนวน 3,777 ข้อ (พระธรรมชั้น) เท่านั้น แสดงว่ามีเนื้อหาอีกจำนวนมากที่ยังไม่ได้ศึกษา

เมื่อพิจารณาสภาพองค์ความรู้ข้างต้นแล้วเห็นว่าการศึกษาโดยวิธีตีความและการสังเคราะห์มีช่องว่างขององค์ความรู้อยู่ กล่าวคือ การตีความมีข้อดีที่แสดงประเด็นเชิงสังคมวิทยาอย่างชัดเจน แต่ขาดการนำเสนอโครงสร้างและกระบวนการ ในขณะที่ยังขาดการเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการตีความและการสังเคราะห์ ข้อดีที่เสนอโครงสร้างและกระบวนการ แต่ไม่ครอบคลุมประเด็นเชิงสังคมวิทยา อนึ่ง ทั้งการตีความและการสังเคราะห์ ยังขาดการเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการตีความและการสังเคราะห์ ข้อดีที่เสนอโครงสร้างและกระบวนการ แต่ไม่ครอบคลุมประเด็นเชิงสังคมวิทยา อนึ่ง ทั้งการตีความและการสังเคราะห์ ยังขาดการเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการตีความและการสังเคราะห์ ข้อดีที่เสนอโครงสร้างและกระบวนการ แต่ไม่ครอบคลุมประเด็นเชิงสังคมวิทยา อนึ่ง ทั้งการตีความและการสังเคราะห์ ยังขาดการเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการตีความและการสังเคราะห์

อนึ่ง ประเด็นเชิงสังคมวิทยาที่ถูกกล่าวถึงมากที่สุดมี 2 เรื่อง คือ สถาบันครอบครัว และสถาบันการศึกษารองลงมา มี 2 เรื่องเช่นกัน คือ สังคมมนุษย์ ประชากร เผ่าพันธุ์ หรือชาติพันธุ์ และสถาบันศาสนา ส่วนประเด็นที่ถูกกล่าวถึงน้อยที่สุด คือ การเกิด ตายและย้ายถิ่น อย่างไรก็ตาม โครงการวิจัยนี้จะศึกษาเฉพาะประเด็นสถาบันครอบครัวเท่านั้น เนื่องจาก สถาบันครอบครัวเป็นหนึ่งในสองประเด็นทางสังคมวิทยาที่ถูกกล่าวถึงมากที่สุดและเป็นหน่วยย่อยที่สุดของโครงสร้างทางสังคม โดยเฉพาะวิกฤตครอบครัวในสังคมไทยปัจจุบันที่จำเป็นต้องอาศัยองค์ความรู้ทุกศาสตร์รวมทั้งพระพุทธศาสนาด้วย

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบและโครงสร้างของสถาบันครอบครัวในพระสูตรตันตปิฎก
2. เพื่อวิเคราะห์หลักปฏิบัติ การต่อรอง และการแลกเปลี่ยนอำนาจตามสถานภาพ บทบาท และหน้าที่ของสมาชิกครอบครัว
3. เพื่อค้นหาคุณสมบัติ โครงสร้าง องค์ประกอบ และแนวปฏิบัติของครอบครัวตัวอย่าง

ขอบเขตของโครงการวิจัย

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา
การเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงของสถาบันครอบครัว องค์ประกอบและโครงสร้างสถาบันครอบครัว หลักปฏิบัติ การต่อรอง การแลกเปลี่ยนอำนาจ สถานภาพ บทบาท และหน้าที่ของสมาชิกครอบครัว ตลอดจนคุณสมบัติ โครงสร้าง องค์ประกอบ และแนวปฏิบัติของครอบครัวตัวอย่าง (best practice) ในพระสูตรตันตปิฎก ตามแนวคิดโครงสร้างหน้าที่นิยมตามแนวคิดของ ทัลคอตต์ พาร์สันส์ (Talcott Parsons) และ โรเบิร์ต เมอร์ตัน (Robert Merton)

2. ขอบเขตด้านข้อมูล
เอกสารที่ใช้ในโครงการวิจัยนี้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ เอกสารชั้นปฐมภูมิ และเอกสารชั้นทุติยภูมิ โดยเอกสารชั้นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกบาลี และไทย อย่างละ 45 เล่ม ในที่นี้จะวิจัยเฉพาะพระ

สุตตันตปิฎก 25 เล่ม (จำนวนหน้า 12,500 หน้าโดยประมาณ) ได้แก่ 1) คัมภีร์พระสุตตันตปิฎกภาษาบาลี อักษรไทย ฉบับสยามรัฐ “สยามรัฐสวด เตปิฎก” จำนวน 25 เล่ม 2) คัมภีร์พระไตรปิฎกแปลภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน 25 เล่ม 3) คัมภีร์อรรถกถาที่อธิบายเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง

ข้อมูลชุดวิทยุมิประกอบด้วยหนังสือ ตำรา บทความวิชาการ บทความวิจัย และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

3. ขอบเขตด้านเวลา

โครงการวิจัยดำเนินการเป็นเวลา 1 ปี (กรกฎาคม พ.ศ. 2564 - มิถุนายน พ.ศ. 2565) ส่วนขอบเขตด้านเวลาของหน่วยวิเคราะห์ (unit of analysis) คือเนื้อหาของพระสุตตันตปิฎกที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล (80 - 1 ปีก่อนพุทธศักราช)

นิยามคำศัพท์

การศึกษาสังคม หมายถึง การค้นคว้าหาข้อมูล วิเคราะห์ สังเคราะห์ วิจัย และวิพากษ์เพื่อทำความเข้าใจองค์ประกอบ โครงสร้าง บริบท และพลวัตของสังคมด้วยแนวคิดทางสังคมวิทยา และ การนำเสนอทางออกแบบอย่าง หรือแนวปฏิบัติที่ดีเพื่อพัฒนาสังคม

สถาบันครอบครัว หรือ ครอบครัว หมายถึง หน่วยสังคมที่ประกอบด้วยสมาชิกอย่างน้อย 2 คนขึ้นไปที่ใช้ชีวิตร่วมกันฉันสามีภรรยา หรือมีความผูกพันทางสายโลหิต หรือทางกฎหมาย หรือเกี่ยวข้องเป็นเครือญาติ ซึ่งสมาชิกในครอบครัวต่างมีบทบาทหน้าที่ต่อกัน และมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกัน

องค์ประกอบของครอบครัว หมายถึง สมาชิกของครอบครัว

โครงสร้างของครอบครัว หมายถึง สถานภาพ บทบาท หน้าที่ ตำแหน่ง และความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว

ครอบครัวผาสุก หมายถึง ครอบครัวที่สามารถจัดการกับปัญหา มีความมั่นคงหรือเข้มแข็ง และมีสันติสุข

พระสุตตันตปิฎก หมายถึง คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มีจำนวน 25 เล่ม ที่บันทึกเรื่องราวซึ่งเกิดขึ้นในยุคพุทธกาลและคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวนั้น ๆ โดยทั่วไป นิยมนับรวมกับคัมภีร์พระวินัยปิฎก ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับระเบียบข้อปฏิบัติของพระภิกษุและภิกษุณี จำนวน 8 เล่ม และพระอภิธรรมปิฎก ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับหลักการล้วน ไม่เกี่ยวกับเรื่องราวหรือบุคคล จำนวน 12 เล่ม รวมทั้ง 3 คัมภีร์ มี 45 เล่ม เรียกว่าพระไตรปิฎก

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับองค์ประกอบและโครงสร้างของสถาบันครอบครัวตามแนวพระสุตตันตปิฎก
2. ได้หลักปฏิบัติตามสถานภาพของสมาชิกของครอบครัว
3. ได้แนวปฏิบัติของครอบครัวตัวอย่าง

บทที่ 2

วรรณกรรม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วรรณกรรมที่จะทบทวนในที่นี้ แบ่งเป็น 4 ส่วน ได้แก่ 1) แนวคิดเกี่ยวกับครอบครัว 2) แนวคิดและขอบเขตของสังคมวิทยา 3) พระสุตตันตปิฎกและแนวคิดเชิงสังคมวิทยา 4) แนวคิดเกี่ยวกับการสังเคราะห์สาระในพระสุตตันตปิฎก และ 5) แนวคิดเกี่ยวกับบรรณปริวรรตศาสตร์ ดังนี้

แนวคิดเกี่ยวกับครอบครัว

ครอบครัวมีลักษณะเป็นพลวัตและพัฒนาการอย่างเป็นขั้นเป็นตอน โดย Duvall (1977 : 284-286) แบ่งพัฒนาการครอบครัวออกเป็น 8 ระยะ ถือเป็นทฤษฎีพัฒนาการของครอบครัว ซึ่ง สุริยา ฟองเกิด และคณะ (2559) และ ระพีพรรณ คำหอม ทิพาภรณ์ โพธิ์ถวิล และรุจา ภูไพบูลย์ (2563) ได้นำมาขยายความ ดังนี้

1. ครอบครัวระยะเริ่มต้น (marital stage) เป็นการเริ่มต้นครอบครัวที่หนุ่มสาวมีการเลือกคู่ครองของตนเองและทำการสมรส หรือมาอยู่ร่วมกันโดยไม่ได้ทำการสมรส เป็นระยะที่คู่สมรสต้องปรับตัวเข้าหากันในการใช้ชีวิตร่วมกันนับจากการสมรสจนกระทั่งภรรยาตั้งครรภ์ โดยพันธกิจครอบครัวมี 9 ประการ ได้แก่

- 1) จัดเตรียมที่อยู่อาศัย
- 2) สร้างระบบต่าง ๆ ร่วมกัน เช่น ระบบการใช้จ่ายเงิน
- 3) ปรับตัว เข้าหากันและยอมรับพฤติกรรมและปรับบทบาท หน้าที่ใหม่ในครอบครัว
- 4) สร้างความพึงพอใจ สัมพันธภาพทางเพศให้คงอยู่ตลอดไป
- 5) สร้าง ระบบการสื่อสารที่ดี ใช้สติปัญญา มีเหตุผล และซื่อสัตย์ต่อกัน
- 6) สร้างสัมพันธภาพกับเครือญาติ
- 7) สร้างวิถีทางการมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น
- 8) วางแผนการมีบุตร
- 9) สร้างปรัชญาชีวิตร่วมกัน

2. ครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตร (early childbearing families) เริ่มตั้งแต่มีบุตรคนแรกจนกระทั่งบุตรอายุได้ 30 เดือน หรือ 2 ขวบครึ่ง โดยพันธกิจครอบครัวมี 9 ประการ ได้แก่

- 1) เตรียมการจัดการสำหรับการเลี้ยงดูบุตร
- 2) พัฒนารูปแบบการหารายได้และการใช้จ่ายเงินใหม่
- 3) ปรับบทบาทความรับผิดชอบในการทำงานใหม่
- 4) ปรับแบบแผนการมีเพศสัมพันธ์
- 5) ขยายระบบการสื่อสารในปัจจุบันโดยเฉพาะการตอบสนองความต้องการทางด้านอารมณ์
- 6) ปรับความสัมพันธ์กับเครือญาติ
- 7) ปรับความสัมพันธ์กับผู้อื่น ชุมชน สังคม
- 8) แสวงหาความรู้เกี่ยวกับการตั้งครรภ์ การคลอด และการเป็นบิดามารดา วางแผนสำหรับการมี

บุตรในครอบครัว

9) รักษาตารางไว้ซึ่งการดำเนินชีวิตอย่างมีคุณธรรมตามปรัชญาแห่งชีวิต

3. ครอบครัวระยะมีบุตรวัยก่อนเรียน (families with preschool children) ระยะนี้ บุตรคนแรกอายุ 2 ปี 6 เดือน ถึง 5 ปี ครอบครัวในระยะนี้มีโอกาสเป็นไปได้ที่สมาชิกครอบครัวจะมีจำนวน 3-5 คน คือ สามภรรยาหรือพ่อแม่ลูกชายและลูกสาว พี่ชาย-น้องสาว ซึ่งครอบครัวจะซับซ้อนมากขึ้นและมีความแตกต่างกัน ระยะนี้ส่วนมากจะเป็นช่วงที่พ่อแม่มีภารกิจและหน้าที่การงานมากซึ่งต้องใช้เวลามากในการทำงานและยังต้องให้เวลาสำหรับลูกในบทบาทของพ่อและแม่ พ่อแม่ถือว่าเป็นสถาปนิกของครอบครัว เป็นผู้ออกแบบและชี้นำครอบครัวในการพัฒนา เป็นช่วงเวลาที่สำคัญของสามภรรยาที่ต้องเพิ่มความแข็งแกร่งร่วมกันและรักษาชีวิตสมรสให้ราบรื่นมีความสุข และช่วยให้เด็กได้เรียนรู้ตามระยะพัฒนาการ สนับสนุนให้เขาเป็นตัวของตัวเอง สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ โดยพันธกิจครอบครัวมี 8 ประการ ได้แก่

- 1) จัดเตรียมสถานที่ สิ่งอำนวยความสะดวกเครื่องมือเครื่องใช้ให้เพียงพอสำหรับสมาชิกครอบครัว และคำนึงถึงความปลอดภัยของเด็กเป็นสำคัญ
- 2) วางแผนปรึกษาเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้น
- 3) ร่วมกันรับผิดชอบเกี่ยวกับการขยายตัวของครอบครัวและการเจริญเติบโตและการพัฒนาการของสมาชิกครอบครัว จัดประสบการณ์ส่งเสริมสนับสนุนให้เด็กได้มีโอกาสเจริญเติบโตและพัฒนาอย่างเต็มที่
- 4) รักษาความพึงพอใจในสัมพันธภาพทางเพศ
- 5) รักษาระบบสื่อสารที่มีประสิทธิภาพในครอบครัว
- 6) รักษาความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติกับครอบครัว
- 7) จัดสรรทรัพยากรตอบสนองความต้องการของสมาชิก มีความสัมพันธ์กับสังคมภายนอกครอบครัว

8) เผชิญปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างท้าทาย

4. ครอบครัวระยะมีบุตรวัยเรียน (Families with school children) ครอบครัวระยะนี้จะเริ่มเมื่อมีบุตรคนแรก อายุ 6 ปี และสิ้นสุดเมื่อบุตรคนแรก อายุ 13 ปี เป็นระยะที่ครอบครัวจะมีจำนวนสมาชิกมากที่สุด บุตรจะเริ่มเข้าเรียนที่โรงเรียนประถมศึกษา โดยพันธกิจของบุตรคือความขยันหมั่นเพียร ประสบความสำเร็จในการเรียนมีความสุข สนุกสนาน ขณะที่พ่อแม่ต้องเรียนรู้เกี่ยวกับการแยกจากเด็กหรือปล่อยให้เด็กมีความสัมพันธ์กับกลุ่มเพื่อนโรงเรียนและมีกิจกรรมต่าง ๆ มากมาย โดยพันธกิจครอบครัวมี 8 ประการ ได้แก่

- 1) เตรียมการสำหรับกิจกรรมของเด็ก และความเป็นส่วนตัวของพ่อแม่
- 2) รักษาสถานภาพทางเศรษฐกิจให้มั่นคง
- 3) ให้ความร่วมมือประสานงานในการทำกิจกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะโรงเรียน
- 4) ใช้ระบบการสื่อสารในครอบครัวอย่างมีประสิทธิภาพ
- 5) ยังคงรักษาความพึงพอใจของแต่ละบุคคลรวมทั้งคู่สมรส
- 6) มีความรู้สึกใกล้ชิดผูกพันกับญาติของครอบครัว
- 7) เชื่อมโยงครอบครัวกับสังคมภายนอก
- 8) ทดสอบและตรวจสอบปรัชญาของครอบครัวอีกครั้ง

5. ครอบครัวระยะมีบุตรวัยรุ่น (families with teenagers) เป็นช่วงระยะที่ครอบครัวมีบุตรคนแรกอายุ 13 ปี จนกระทั่งอายุ 20 ปี ช่วงเวลานี้ประมาณ 6-7 ปี หรืออาจจะสั้นหรือยาวกว่านี้ขึ้นกับบุตรเริ่มแยกออกไปจากครอบครัว โดยทั่วไปครอบครัวระยะนี้จะมีปัญหาผกผันลง เนื่องจากพยายามที่จะให้เด็กมีความรับผิดชอบเพิ่มมากขึ้นและให้อิสระแก่เด็กมากขึ้น เพื่อเตรียมพร้อมสำหรับการเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีวุฒิภาวะ อาจกล่าวได้ว่าช่วงชีวิตครอบครัวในระยะนี้ค่อนข้างจะยุ่งยาก ทั้งพันธกิจของเด็กวัยรุ่นและของพ่อแม่วัยรุ่นต้องการอิสระค่านิยม

ของกลุ่มวัยรุ่น กลุ่มเพื่อนจะมีอิทธิพลต่อเด็กวัยรุ่น โดยมากจะเกิดปัญหาช่องว่างระหว่างวัย ความคิดเห็น บรรทัดฐานจะแตกต่างกันระหว่างเด็กวัยรุ่นและผู้ใหญ่ ดังนั้นปัญหาต่าง ๆ อาจเกิดตามมาได้ โดยพันธกิจของครอบครัวมี 8 ประการ ได้แก่

- 1) อำนวยความสะดวกตามความต้องการที่แตกต่างกันของสมาชิกครอบครัว
- 2) คิดคำนวณเงินรายได้ของครอบครัว เพื่อวางแผนการใช้จ่าย
- 3) ร่วมกันทำหน้าที่และรับผิดชอบการดำเนินชีวิตของครอบครัว
- 4) ให้ความสำคัญต่อสัมพันธ์ภาพที่ีระหว่างสามีและภรรยา
- 5) รักษาระบบการสื่อสารที่ดี ยอมรับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน
- 6) รักษาความสัมพันธ์กับเครือญาติ
- 7) เติบโตเป็นตัวของตัวเองอยู่ในครอบครัวและสังคมภายนอกอย่างมีความสุข
- 8) ดำเนินวิถีชีวิตตามปรัชญาการดำเนินชีวิต

6. ครอบครัวระยะมีบุตรแยกจากครอบครัว (launching center families) พัฒนาการครอบครัวระยะนี้คือ ช่วงตั้งแต่บุตรคนแรกจนถึงบุตรคนสุดท้ายแยกจากพ่อแม่ครอบครัวไป อาจไปทำงาน ไปศึกษาหรือแต่งงาน สร้างครอบครัวใหม่จนกระทั่งเกิด “รังร้าง” (empty nest) ระยะนี้ อาจจะค่อนข้างสั้นหรือยาวพอสมควรขึ้นกับจำนวนบุตร ถ้าหากบุตรยังไม่แต่งงาน ยังอาศัยอยู่กับพ่อแม่หลังจากสำเร็จการศึกษา โดยทั่วไประยะเวลาช่วงดังกล่าวจะประมาณ 6 หรือ 7 ปี ภาระหน้าที่หลักของครอบครัวที่สำคัญคือ การเตรียมตัวบุตรให้มีวุฒิภาวะเป็นผู้ใหญ่สามารถอยู่ได้ด้วยตนเองและบทบาทพ่อแม่จะเปลี่ยนเป็นปู่ ย่า ตา ยาย โดยพันธกิจของครอบครัวมี 7 ประการ ได้แก่

- 1) จัดสิ่งอำนวยความสะดวกทางกายภาพและทรัพยากรตามการเปลี่ยนแปลงของครอบครัวให้เหมาะสม
- 2) ค่าใช้จ่ายสำหรับการที่บุตรย้ายครอบครัวไป
- 3) แบ่งบทบาทความรับผิดชอบใหม่ ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตในครอบครัว รับบทบาทการเป็นปู่ ย่า ตา ยาย
- 4) พ่อแม่จะย้อนกลับมาด้วยกันเพียงสองคน คือ สามีและภรรยา
- 5) คงรักษาระบบการสื่อสารที่ดีมีความสัมพันธ์ที่ดีภายในครอบครัวและกับครอบครัวใหม่ของบุตร
- 6) วงจรครอบครัวจะขยายกว้างออกไปตั้งแต่บุตรเป็นผู้ใหญ่ มีครอบครัว และมีสมาชิกใหม่เพิ่มขึ้นจากการแต่งงาน มีบุตรเขย-สะใภ้ หลานและเครือญาติ ส่งเสริมช่วยเหลือบุตรให้อิสระและสามารถสร้างครอบครัวใหม่พร้อมทั้งยอมรับสมาชิกใหม่ของครอบครัว
- 7) สร้างความปรองดองเมื่อเกิดความคับข้องใจในเรื่องความซื่อสัตย์และปรัชญาในการดำเนินชีวิต

7. ครอบครัวระยะวัยกลางคน (families of middle years) เป็นช่วงที่บุตรแยกไปหมดแล้ว “รังร้าง” มีพ่อแม่หรือสามีภรรยาอยู่ด้วยกันเพียงสองคน และเตรียมตัวเกษียณจากหน้าที่การงาน โดยทั่วไประยะนี้จะเริ่มเมื่อพ่อแม่อายุประมาณ 45-55 ปี สิ้นสุดลงเมื่อเริ่มเกษียณจากงาน แต่ในปัจจุบันจะมีบ้างที่บางครอบครัวมีบุตรแต่งงานและยังคงให้การช่วยเหลือไม่ว่าจะเป็นเรื่องการเงิน สิ่งของ การช่วยเหลือหลานเหล่านี้เป็นต้น ซึ่งอาจเป็นผลดีทางด้านจิตใจพ่อแม่ มีความรู้สึกอบอุ่นใกล้ชิดไม่เหงาและรู้สึกยังมีคุณค่าในตนเอง มีความหมาย ในทางตรงกันข้ามพ่อแม่อาจจะรู้สึกลำบากเหนื่อยหนักรอคอยหน้าที่ความรับผิดชอบต่อบุตรที่ไม่สิ้นสุด โดยพันธกิจของครอบครัวมี 8 ประการ ได้แก่

- 1) ดูแลรักษาบ้านให้น่าอยู่
- 2) วางแผนเพื่อความมั่นคงของชีวิตในบั้นปลาย
- 3) รับผิดชอบต่อครอบครัว
- 4) สร้างสัมพันธภาพที่ดีต่อคู่สมรสให้มีความผูกพันใกล้ชิดให้เกิดความรู้สึกเป็นเพื่อนพึ่งพาอาศัยกันและกัน
- 5) มีสัมพันธภาพที่ดีกับครอบครัวใหม่ของบุตร
- 6) คงความสัมพันธ์ที่ดีกับเครือญาติโดยเฉพาะพ่อแม่ที่สูงอายุ
- 7) เข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนสังคมเพิ่มมากขึ้น
- 8) ทบทวนเพื่อยืนยันว่าค่านิยมของวิถีชีวิตนั้นเหมาะสมและมีความหมายอย่างแท้จริง

8. ครอบครัวระยะวัยชรา (Aging families) เป็นระยะสุดท้ายของพัฒนาการครอบครัว เป็นช่วงที่สามีภรรยาเข้าสู่วัยชราเริ่มเกษียณอายุจากภาระหน้าที่การทำงานและเริ่มสูญเสียคู่สามีภรรยา โดยทั่วไปจะมีอายุประมาณ 65 ปี หรือมากกว่านั้น ช่วงวิถีชีวิตวัยชราจะมีความแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับฐานะทางการเงินหรือแหล่งสนับสนุนความสามารถในการดูแลรักษา ความพึงพอใจที่บ้าน และภาวะสุขภาพของตนเองอาจต้องพึ่งพาผู้อื่น เมื่อมีปัญหาสุขภาพและพบได้บ่อยครั้งที่มีปัญหาทางด้านสมองเมื่อสูงอายุ โดยพันธกิจครอบครัวมี 9 ประการ ได้แก่

- 1) เตรียมที่อยู่อาศัยให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงตามวัย
- 2) ปรับการใช้จ่ายให้เหมาะสมภายหลังการเกษียณ
- 3) สร้างความสะดวกสบายในการดำเนินชีวิต
- 4) ดูแลกันระหว่างสามีภรรยา
- 5) เตรียมพร้อมที่จะเผชิญกับการสูญเสียคู่ชีวิต
- 6) คงรักษาความสัมพันธ์ที่ดีกับบุตรหลาน
- 7) ดูแลญาติที่สูงอายุ
- 8) คงรักษาความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นในชุมชนสังคม
- 9) ค้นหาความหมายของชีวิต คุณค่าประสบการณ์ที่มีค่ามีความหมายที่ผ่านมามาตลอดชีวิต

ทฤษฎีพัฒนาการและพันธกิจของครอบครัวเหล่านี้ จะถูกนำไปสังเคราะห์กับคำและความหมายที่นำไปใช้จริงโดยกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว โดยคำและความหมายที่จะนำมาเป็นแนวในการศึกษาในงานวิจัยนี้ ประยุกต์จากกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ซึ่งได้นิยามคำศัพท์เพื่อใช้ประกอบการจัดทำนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาสถาบันครอบครัว พ.ศ. 2560 – 2564 (2559) จำนวน 7 คำ ได้แก่ 1) ครอบครัว 2) สถาบันครอบครัว 3) ครอบครัวเข้มแข็ง 4) ครอบครัวอบอุ่น 5) ความรุนแรงในครอบครัว 6) รูปแบบและองค์ประกอบของครอบครัว และ 7) บทบาทและหน้าที่ของสถาบันครอบครัว ดังนี้

ครอบครัว หมายถึง บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปที่ใช้ชีวิตร่วมกัน โดยมีความผูกพันทางสายโลหิตทางกฎหมาย ทางจิตใจ หรือทางสังคม ซึ่งสมาชิกในครอบครัวต่างมีบทบาทหน้าที่ต่อกัน และมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกัน

สถาบันครอบครัว หมายถึง หน่วยพื้นฐานทางสังคม ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกของครอบครัวที่ทำหน้าที่ตามบทบาทและสถานภาพในครอบครัว รวมทั้งทำหน้าที่ในการสร้างสรรค์สมาชิกของสังคม

ครอบครัวเข้มแข็ง หมายถึง บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ดำเนินชีวิตร่วมกันอย่างมีจุดหมาย มีสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาตนเอง พร้อมทั้งจะเกื้อกูลสังคมและคนรอบข้าง ปรับตัวได้

ในสภาวะการณ์ที่เปลี่ยนแปลง ไม่สิ้นคลอนกับปัญหาหรืออุปสรรค เมื่อเผชิญปัญหาที่สามารถร่วมกันแก้ไขจนคล่องไปได้ด้วยดี

ครอบครัวอบอุ่น หมายถึง กลุ่มบุคคลที่มีความผูกพันกันทางอารมณ์และจิตใจ ในการดำเนินชีวิตร่วมกันอย่างมีจุดหมายในบรรยากาศที่สงบสุขด้วยการทำหน้าที่ของครอบครัวได้อย่างเหมาะสมและมีสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมั่นคง โดยแยกได้เป็น 3 องค์ประกอบ คือ บทบาทหน้าที่ของครอบครัว สัมพันธภาพในครอบครัว และการพึ่งพิงตนเองของครอบครัว

ความรุนแรงในครอบครัว หมายถึง การกระทำใด ๆ โดยมุ่งประสงค์ให้เกิดอันตรายแก่ร่างกาย จิตใจ หรือสุขภาพ หรือกระทำโดยเจตนาในลักษณะที่น่าจะก่อให้เกิดอันตรายแก่ร่างกาย จิตใจ หรือสุขภาพของบุคคลในครอบครัว หรือบังคับหรือใช้อำนาจครอบงำผิดคลองธรรมให้บุคคลในครอบครัวต้องกระทำการไม่กระทำการ หรือยอมรับการกระทำอย่างหนึ่งอย่างใดโดยมิชอบ แต่ไม่รวมถึงการกระทำโดยประมาท

รูปแบบและองค์ประกอบของครอบครัว

- 1) ครอบครัวเดี่ยว มี 2 รูปแบบ ได้แก่ ครอบครัว 1 รุ่น คือ ครอบครัวที่ประกอบด้วย สามีและภรรยา และครอบครัว 2 รุ่น คือ ครอบครัวที่ประกอบด้วย พ่อ แม่ และลูก
- 2) ครอบครัวขยาย หรือครอบครัว 3 รุ่น คือ ครอบครัวที่ประกอบด้วย พ่อ แม่ และลูก อยู่ร่วมกับ ปู่ ย่า ตา ยาย
- 3) ครอบครัวลักษณะเฉพาะ หมายถึง ครอบครัวที่มีองค์ประกอบหรือความต้องการเฉพาะด้าน เช่น ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวที่มีเฉพาะพ่อหรือแม่เลี้ยงลูกตามลำพัง ครอบครัวที่มีสมาชิกเป็นผู้สูงอายุเลี้ยงดูเด็กตามลำพัง ครอบครัวที่มีเฉพาะเด็กอยู่กันตามลำพัง ครอบครัวผู้สูงอายุอยู่ด้วยกันตามลำพัง ครอบครัวที่มีเพศเดียวกัน ครอบครัวที่มีภาระในการดูแลสมาชิกที่เจ็บป่วย พิการ ต้องชัง และครอบครัวที่มีลักษณะเฉพาะอื่น ๆ ที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต

บทบาทและหน้าที่ของสถาบันครอบครัว

- 1) สร้างสมาชิกใหม่ที่มีคุณภาพ เพื่อสืบต่อและรับช่วงวงจรชีวิตครอบครัว ทำให้สังคมสามารถดำรงอยู่ได้
- 2) อบรมเลี้ยงดูบุตรและดูแลสมาชิกของครอบครัวด้วยความรักและความอบอุ่นอย่างเหมาะสมตามพัฒนาการของช่วงวัยต่าง ๆ รวมถึงการดูแลเกื้อกูลและปกป้องคุ้มครองลูกหลานและญาติพี่น้อง
- 3) ส่งเสริมการเรียนรู้ วิถีชีวิต ค่านิยม หลักคิด และระเบียบแบบแผน วิถีปฏิบัติของสังคม รวมทั้งถ่ายทอดประเพณีวัฒนธรรมที่งดงามให้แก่สมาชิกของครอบครัว การดำเนินชีวิตตามหลักศีลธรรมจรรยาที่ดี การรู้จักพิจารณาว่าสิ่งใดถูกสิ่งใดผิด
- 4) เป็นศูนย์กลางในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวกับครอบครัว และระหว่างครอบครัว ชุมชน และสังคมภายนอก

นอกจากนี้ ยังมีคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องที่ควรกล่าวถึงจากแหล่งข้อมูลอื่นด้วย ดังนี้

บุคคลในครอบครัว หมายความว่า คู่สมรส คู่สมรสเดิม ผู้ที่อยู่กินหรือเคยอยู่กินฉันสามีภรรยาโดยมิได้จดทะเบียนสมรส บุตร บุตรบุญธรรม สมาชิกในครอบครัว รวมทั้งบุคคลใด ๆ ที่ต้องพึ่งพาอาศัยและอยู่ครัวเรือนเดียวกัน (พระราชบัญญัติคุ้มครองผู้กระทำความรุนแรงในครอบครัว พ.ศ. 2550, 2550)

สมาชิกครอบครัว หมายความว่า การรวมกลุ่มของครอบครัวหรือตัวแทนของครอบครัวและภาคประชาชนจากทุกภาคส่วนของสังคม เพื่อระดมความคิดเห็นและแลกเปลี่ยนการเรียนรู้อย่างสร้างสรรค์ เพื่อนำไปสู่

การกำหนดนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแนวทางในการส่งเสริมและประสานงานสถาบันครอบครัว (ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการส่งเสริมและประสานงานสถาบันครอบครัวแห่งชาติ พ.ศ. 2551, 2551)

ครอบครัวเข้มแข็ง

นอกจากลักษณะทั่วไปของสถาบันครอบครัวแล้ว งานวิจัยนี้ยังค้นหาลักษณะครอบครัวตัวอย่างด้วย ซึ่งในที่นี้จะใช้แนวทางของกองส่งเสริมสถาบันครอบครัว กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว (2566) ซึ่งได้สร้างมาตรฐานครอบครัวเข้มแข็ง ซึ่งเป็นมาตรฐานกลางเพื่อใช้ในการประเมินความเข้มแข็งของครอบครัว และใช้เป็นกรอบแนวทางในการส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว ประกอบด้วย 5 ด้าน 10 ตัวชี้วัด มาประกอบการศึกษาดังนี้ ได้แก่

1) **ด้านสัมพันธภาพ** หมายถึง องค์ประกอบที่บ่งบอกความเข้มแข็งของครอบครัว ในด้านสัมพันธภาพ จำนวน 4 ตัวชี้วัด

ตัวชี้วัดที่ 1

(1) สมาชิกในครอบครัวแสดงออกถึงความรักและเอาใจใส่ระหว่างกัน (ตัวชี้วัดที่ 1)

1. สมาชิกในครอบครัวมีการแสดงออกที่สื่อถึงความรัก และความเอาใจใส่ในชีวิตประจำวัน เช่น สัมผัส ให้กำลังใจ โทรศัพท์ จดหมาย เป็นต้น
2. สมาชิกในครอบครัวมีการช่วยเหลือแบ่งเบาภาระงานบ้านซึ่งกันและกัน เช่น การทำอาหาร การทำความสะอาด เป็นต้น
3. สมาชิกในครอบครัวมีการทำกิจกรรมประจำวันร่วมกัน เช่น รับประทานอาหาร พักผ่อนหย่อนใจ ออกกำลังกาย เป็นต้น

(2) สมาชิกในครอบครัวยอมรับและเคารพความคิดเห็นซึ่งกันและกัน (ตัวชี้วัดที่ 2)

1. สมาชิกในครอบครัวมีการพูดคุยและ/หรือรับฟังซึ่งกันและกัน
2. สมาชิกในครอบครัวไม่ว่า เพศ อายุ การศึกษา หรืออาชีพใด สามารถยอมรับความคิดเห็นของแต่ละคนซึ่งอาจจะแตกต่างกันได้
3. สมาชิกในครอบครัวเคารพความเป็นส่วนตัวของแต่ละคน

(3) สมาชิกในครอบครัวสื่อสารระหว่างกันอย่างมีคุณภาพ (ตัวชี้วัดที่ 3)

1. สมาชิกในครอบครัวมีการพูดจาต่อกันด้วยดีและ/หรือใช้เหตุผล
2. สมาชิกในครอบครัวมีโอกาสท้วงติงแสดงความคิดเห็นและให้คำแนะนำต่อกัน
3. สมาชิกในครอบครัวมีการแสดงความชื่นชมและเห็นคุณค่าซึ่งกันและกัน
4. สมาชิกในครอบครัวต่างดูแลเอาใจใส่ซึ่งกันและกัน
5. เมื่อประสบปัญหา สมาชิกในครอบครัวสามารถหาทางออกได้ (โดยไม่ทำร้ายตนเอง และ/หรือสมาชิกในครอบครัวและ/หรือทรัพย์สิน)

6. สมาชิกในครอบครัวทำร้ายจิตใจ เมื่อมีความขัดแย้งต่อกัน เช่น ละเลย เพิกเฉย ทอดทิ้ง เป็นต้น

7. สมาชิกในครอบครัวเชื่อใจหรือไว้วางใจที่จะเล่าเรื่องต่าง ๆ ที่มีปัญหาหรือไม่สบายใจให้คนในครอบครัวฟัง

8. สมาชิกในครอบครัวใช้อำนาจเหนือกันและกัน เช่น บังคับ ชู้ออกคำสั่ง เป็นต้น

(4) สมาชิกในครอบครัวมีส่วนร่วมแก้ปัญหาข้อขัดแย้งด้วยเหตุผล ไม่ใช่ความรุนแรง (ตัวชี้วัดที่ 4)

1. สมาชิกในครอบครัวร่วมตัดสินใจเรื่องสำคัญต่างๆ ด้วยกัน

2. สมาชิกในครอบครัวร่วมกันแก้ปัญหาข้อขัดแย้งด้วยเหตุผล
3. สมาชิกในครอบครัวมีการทำร้ายร่างกายกัน หรือ กระทำการที่รุนแรงในลักษณะอื่นๆ

2) ด้านการบำบัดบาทหน้าที่ของครอบครัว หมายถึง องค์กรประกอบที่บ่งบอกความเข้มแข็ง ของครอบครัว ในด้านการบำบัดบาทหน้าที่ของครอบครัว ได้แก่ ครอบครัวบำบัดบาทหน้าที่ของครอบครัว ต่อสมาชิก (ตัวชี้วัดที่ 5)

1. สมาชิกในครอบครัวสามารถทำหน้าที่ตามบทบาทของตนอย่างเหมาะสม
2. ในครอบครัวมีการดูแล ใส่ใจ ความปลอดภัยของสมาชิกทุกคน
3. ในครอบครัวมีการใช้คุณธรรมสำคัญในการดำเนินชีวิตคือ ความซื่อสัตย์ ความขยันหมั่นเพียร ความพอเพียง ความมีวินัยและความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
4. ในครอบครัวมีการปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีต่อสมาชิกในครอบครัว

3) ด้านการพึ่งตนเอง หมายถึง องค์กรประกอบที่บ่งบอกความเข้มแข็งของครอบครัว ในด้านการพึ่งตนเอง จำนวน 3 ตัวชี้วัด ได้แก่ (1) การพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ (2) การพึ่งตนเองด้านสุขภาพ และ (3) การพึ่งตนเองด้านข้อมูลข่าวสารและการเรียนรู้ มีตัวบ่งชี้และตัวชี้วัดในแต่ละด้าน ดังต่อไปนี้

ด้านที่ 1 การพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ หมายถึง องค์กรประกอบที่บ่งบอกความเข้มแข็ง ของครอบครัวในการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ (ตัวชี้วัดที่ 6)

1. ครอบครัวมีสมาชิกที่สามารถหารายได้มาเลี้ยงดูครอบครัวได้
2. ครอบครัวมีการทำบัญชีรายรับ-รายจ่าย
3. ครอบครัวมีการออมในรูปแบบต่าง ๆ
4. สมาชิกในครอบครัวมีการกั๊ยืมเงินจากหน่วยงานต่างๆ หรือจากนายทุนเงินกู้ทั้งใน/นอกระบบ
5. ครอบครัวของท่านมีบ้านอยู่อาศัยเป็นของตนเอง

ด้านที่ 2 การพึ่งตนเองด้านสุขภาพ หมายถึง องค์กรประกอบที่บ่งบอกความเข้มแข็ง ของครอบครัวในการพึ่งตนเองด้านสุขภาพ (ตัวชี้วัดที่ 7)

1. สมาชิกในครอบครัวมีสิทธิได้รับหลักประกันสุขภาพ เช่น หลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ประกันสังคมประกันสุขภาพ สิทธิการรักษาพยาบาล เป็นต้น
2. ครอบครัวสามารถดูแลสุขภาพเบื้องต้นทั้งทางร่างกายและจิตใจของสมาชิกในครอบครัว
3. ครอบครัวมีความรู้และเข้าถึงบริการด้านสุขภาพในสถานพยาบาลเมื่อจำเป็น
4. โดยรวมครอบครัวสามารถหลีกเลี่ยงพฤติกรรมเสี่ยงของสมาชิกในครอบครัว เช่น ยาเสพติด เพศสัมพันธ์ เป็นต้น
5. ครอบครัวมีการป้องกันความเสี่ยงจากการมีพฤติกรรมทางเพศที่ไม่เหมาะสม
6. ครอบครัวสามารถดูแลสุขภาพที่เจ็บป่วย สมาชิกที่ไม่สามารถช่วยเหลือตัวเอง ให้ดำเนินชีวิตไปได้ด้วยดี

ด้านที่ 3 การพึ่งตนเองด้านข้อมูลข่าวสารและการเรียนรู้ หมายถึง องค์กรประกอบที่ บ่งบอกความเข้มแข็งของครอบครัวในการพึ่งตนเองด้านข้อมูลข่าวสารและการเรียนรู้ (ตัวชี้วัดที่ 8)

1. สมาชิกในครอบครัวมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างครอบครัวและชุมชน
2. สมาชิกในครอบครัวมีการนำข้อมูลข่าวสาร/ความรู้ไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันของตนเองและครอบครัว
3. สมาชิกในครอบครัวได้รับทราบและเรียนรู้เรื่องสำคัญที่เกี่ยวกับครอบครัว
4. ระดับการศึกษาในระบบของสมาชิกในครอบครัวที่มีอายุตั้งแต่ 16 - 25 ปี

4) ด้านทุนทางสังคม หมายถึง องค์ประกอบที่บ่งบอกความเข้มแข็งของครอบครัว โดยพิจารณาจากทุนทางสังคม ซึ่งหมายถึง ความเข้มแข็งของครอบครัว อันเนื่องมาจากระบบความสัมพันธ์ ทางสังคมและวัฒนธรรม ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล กลุ่ม ชุมชน และเครือข่ายทางสังคมไทย ได้แก่ ทุนทางสังคม ของแต่ละครอบครัวในการสร้างบรรยากาศความเข้มแข็งของครอบครัว (ตัวชี้วัดที่ 9)

1. สมาชิกในครอบครัวมีความสัมพันธ์ที่ดีและการได้รับการยอมรับจากเพื่อนบ้าน
2. สมาชิกในครอบครัวมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างเครือญาติ
3. สมาชิกในครอบครัวมีความรู้สึกปลอดภัยและไว้วางใจกัน
4. สมาชิกในครอบครัวเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม เช่น กลุ่มออมทรัพย์ อสม. อส. อพม. อผส.

อพมก.

5. สมาชิกในครอบครัวมีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาคุณภาพชีวิตในชุมชน เช่น ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมทำร่วมรับประโยชน์ ร่วมกำกับดูแล ร่วมประเมินผล เป็นต้น

6. ครอบครัวมีการอบรมให้สมาชิกในครอบครัวใช้บริการพื้นที่สาธารณะในชุมชนอย่างรับผิดชอบ

5) ด้านการหลีกเลี่ยงภาวะเสี่ยงและการปรับตัวได้ในภาวะยากลำบาก หมายถึง องค์ประกอบที่บ่งบอกความเข้มแข็งของครอบครัว โดยพิจารณาจากความสามารถหลีกเลี่ยงภาวะเสี่ยงและ การปรับตัวได้ในภาวะยากลำบากของสมาชิกในครอบครัว (ตัวชี้วัดที่ 10)

1. ครอบครัวมีการเตรียมความพร้อมในการรองรับภาวะยากลำบากในด้านต่าง ๆ เช่น การหลีกเลี่ยงอบายมุขการดูแลสุขภาพของตนเอง การหลีกเลี่ยงพฤติกรรมเสี่ยงในการใช้ชีวิต เป็นต้น
2. ครอบครัวร่วมมือกันแก้ไขปัญหา เมื่อเกิดภาวะวิกฤติ
3. ครอบครัวสามารถปรับตัวและฟื้นตัวได้เมื่อเกิดภาวะวิกฤติ
4. ครอบครัวเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อเตรียมความพร้อมในการป้องกันปัญหาสังคม เช่น การรณรงค์ต่อต้านยาเสพติดการตั้งครรภ์ในวัยเรียน เป็นต้น

5. ครอบครัวเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อเตรียมความพร้อมในการป้องกันปัญหาภัยพิบัติต่าง ๆ ทฤษฎี พันธกิจ และตัวชี้วัดเกี่ยวกับพัฒนาการและความเข้มแข็งของครอบครัวข้างต้นนี้จะถูกนำไปเป็นแนวในการศึกษาสถาบันครอบครัวในพระสูตรต้นตปิฎกต่อไป

แนวคิดและขอบเขตของสังคมวิทยา

สังคมวิทยา (Sociology) เป็นศาสตร์ที่เกิดขึ้นเพื่ออธิบายพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ที่เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมยุโรปในศตวรรษที่ 18 – 19 ซึ่งมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วของระบบเศรษฐกิจ แบบอุตสาหกรรม การกลายเป็นเมือง และแนวคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตยและสิทธิทางการเมือง (Macionis, 2018) จากนั้นก็แพร่กระจายไปยังส่วนต่าง ๆ ทั่วโลก ตลอดระยะเวลาประมาณ 200 ปี ขอบเขตของสังคมวิทยาได้รับการพัฒนาขึ้นโดยลำดับ เพื่อกำหนดขอบเขตของสังคมวิทยา ผู้วิจัยจึงสำรวจหนังสือที่เกี่ยวกับหลักทั่วไปของสังคมวิทยา 12 เล่ม แบ่งเป็นหนังสือภาษาไทย 4 เล่ม และภาษาอังกฤษ 8 เล่ม ดังนี้

- 1) สังคมวิทยา (บันเทิง พาพิจิตร, 2547)
- 2) สังคมวิทยา (จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคนอื่น ๆ, 2548)
- 3) สังคมวิทยา (ทัศนีย์ ทองสว่าง, 2549)
- 4) หลักสังคมวิทยา (สนธยา พลศรี, 2553)

- 5) Sociology (Schaefer, 2007)
- 6) Sociology: The Core (Hughes and Kroehler, 2008)
- 7) Our Social World: Introduction to Sociology (Ballantine and Roberts, 2009)
- 8) Essentials of Sociology: A Down-to-Earth Approach (Henslin, 2013)
- 9) Sociology: A Global Perspective (Ferrante, 2013)
- 10) Sociology in Our Times (Kendall, 2013)
- 11) Sociology (Macionis, 2018)
- 12) An Introduction to Sociology (Browne, 2020)

พบว่าขอบเขตของสังคมวิทยาครอบคลุม 26 ประเด็น เรียงตามความถี่ที่ถูกกล่าวถึงจากมากไปหาน้อย ดังตารางที่ 2.1

ตารางที่ 2.1 ขอบเขตของสังคมวิทยา

ลำดับ	ประเด็น (Theme)	ความถี่
1	สถาบันครอบครัว (Family Institute)	12
2	สถาบันการศึกษา (Education Institute)	12
3	สังคมมนุษย์/ ประชากร/ เผ่าพันธุ์/ชาติพันธุ์ (Human Society/ Population/ Race/ Ethnicity)	11
4	สถาบันศาสนา (Religion Institute)	11
5	การจัดลำดับชั้นทางสังคม (Social Stratification)	10
6	การจัดระเบียบทางสังคม (Social Organization)	10
7	สถาบันเศรษฐกิจ (Economic Institute)	10
8	สถาบันการเมืองการปกครอง (Political and Governmental Institute)	10
9	สถาบันวัฒนธรรม/ วัฒนธรรม (Cultural Institutions/ Culture)	10
10	การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Change)	10
11	ความเป็นมาและพัฒนาการสังคมวิทยา (History and Development)	10
12	กลุ่มคน (Group)	9
13	พฤติกรรมเบี่ยงเบน (Deviant Behavior)	9
14	การขัดเกลาทางสังคม (Socialization)	8
15	สถาบันสาธารณสุข (Public Health Institutions)	7
16	การกระทำทางสังคม/ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสังคม (Social Action/ Social Interaction)	7
17	เพศ (Gender/ Sexuality)	6
18	ทฤษฎีสังคมวิทยาที่สำคัญ (Sociological Theories/ Social Contract Theories of Society)	5
19	การควบคุมสังคม (Social Control)	5
20	พฤติกรรมรวมหมู่ (Collective Behavior)	4
21	อายุ (Age)	4
22	ความไม่เสมอภาค (Inequality)	4
23	สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (Scientific and Technological Institutions)	3

ลำดับ	ประเด็น (Theme)	ความถี่
24	สถาบันสื่อสารมวลชน (Mass Communication Institutions)	3
25	สถาบันนันทนาการ (Recreational Institutions)	2
26	การเกิด ตาย และย้ายถิ่น (Birth, Death and Migration)	1

จากตารางที่ 2.1 แสดงให้เห็นว่า ประเด็นเชิงสังคมวิทยาที่ถูกกล่าวถึงมากที่สุดมี 2 เรื่อง คือ สถาบันครอบครัว และสถาบันการศึกษา รองลงมา มี 2 เรื่องเช่นกัน คือ สังคมมนุษย์ ประชากร เผ่าพันธุ์ หรือชาติพันธุ์ และสถาบันศาสนา ส่วนประเด็นที่ถูกกล่าวถึงน้อยที่สุด คือ การเกิด ตายและย้ายถิ่น อย่างไรก็ตาม โครงการวิจัยนี้จะศึกษาเฉพาะประเด็นสถาบันครอบครัวเท่านั้น เนื่องจาก 1) เอกสารที่ใช้ศึกษาคือพระสุตตันตปิฎกมีจำนวนมากถึง 25 เล่ม (จำนวนหน้า 12,500 หน้าโดยประมาณ) 2) สถาบันครอบครัวเป็นหนึ่งในสองประเด็นทางสังคมวิทยาที่ถูกกล่าวถึงมากที่สุดและเป็นหน่วยย่อยที่สุดของโครงสร้างทางสังคม และ 3) ข้อจำกัดด้านเวลาและงบประมาณในการวิจัย

สถาบันครอบครัวตามแนวคิดทางสังคมวิทยา

ในเบื้องต้น ทฤษฎีเชิงสังคมวิทยาที่นำมาเป็นแนวในการศึกษาเกี่ยวกับครอบครัว คือ ทฤษฎีโครงสร้างการหน้าที่นิยมตามแนวคิดของทฤษฎีโครงสร้างการหน้าที่นิยม (Structural-functionalism) ตามแนวคิด AGIL ของทัลคอตต์ พาร์สันส์ (Talcott Parsons) และ โรเบิร์ต เมอร์ตัน (Robert Merton) ซึ่งครอบครัวมีหน้าที่พื้นฐาน 4 ประการ ได้แก่ 1) การปรับตัว (Adaptation-A) 2) การบรรลุเป้าหมาย (Goal attainment-G) 3) การบูรณาการ (Integration-I) และ 4) การรักษาแบบแผน (Latency-L) อย่างไรก็ตาม พึงเข้าใจว่าทฤษฎีทางสังคมวิทยาอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับครอบครัวก็จะถูกกล่าวถึงด้วยทั้งในฐานะเป็นแนวทางในเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล ทั้งนี้ขึ้นกับข้อค้นพบจากพระสุตตันตปิฎก และมีแนวคิดเกี่ยวกับสถาบันครอบครัวจากมุมมองสังคมวิทยาดังนี้

ทัศนีย์ ทองสว่าง (2470) กล่าวว่า ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่สำคัญที่สุดซึ่งประกอบด้วยบุคคลต่างเพศตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป มีความสัมพันธ์ทางเพศซึ่งกันและกัน อาจมีบุตรด้วยกันโดยการสืบสายเลือดหรือมีบุตรบุญธรรมโดยกฎเกณฑ์ของสังคมก็ได้และมีความผูกพันกันทางเศรษฐกิจและสังคมที่จะต้องรับผิดชอบร่วมกันในการอบรมสั่งสอนสมาชิกในครอบครัวให้มีระเบียบวินัย นั่นคือตั้งอยู่ในแบบแผนของขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมอันดีของชาติ ในการนี้ สนธยา พลศรี (2553) ได้ขยายความว่า สถาบันครอบครัว เป็นสถาบันแรกสุดมีขนาดเล็กที่สุดและมีความสำคัญมากที่สุดของมนุษย์เพราะเป็นสถาบันที่ให้กำเนิด เลี้ยงดู ขัดเกลาให้มนุษย์มีชีวิตรอดและเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม สถาบันครอบครัวเป็นสถาบันที่มนุษย์เพศชายและเพศหญิงมีความสัมพันธ์และผูกพันทางเพศในรูปของการสมรสเป็นสามีภรรยาด้วยความสมัครรักใคร่กันจนมีบุตรเป็นผู้สืบสายโลหิตหรือด้วยการมีบุตรบุญธรรม อาศัยอยู่ร่วมกันในสถานที่เดียวกัน แต่อาจจะยินยอมให้บุคคลอื่น เช่น วงศาคณาญาติเข้ามาร่วมอยู่อาศัยด้วยก็ได้

ในขณะที่สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2544) กล่าวถึงแนวคิดทฤษฎีหลักเกี่ยวกับครอบครัวว่าควรครอบคลุมเรื่องทั้งหมดของครอบครัว ดังนี้

1. ประเภทของการสมรส (marriage)

ก่อนการสมรส อาจมีกระบวนการเกี่ยวพาราสีกัน (courtships) การหมั้นหมายไว้ก่อน (engagement) และการสมรส (marriage) เพื่อประกาศให้สังคมรับทราบป้องกันการสมรสซ้อน โดยแบ่งครอบครัวตามการสมรสออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

1.1 ครอบครัวเอกภรรยาสามี (monogamy) คือ ครอบครัวหนึ่งหรือการแต่งงานที่ถูกต้องตามกฎหมายจะมีภรรยาคนเดียวและสามีคนเดียวในแต่ละครอบครัว

1.2 ครอบครัวพหุภรรยาสามี (polygamy) คือ ครอบครัวหนึ่งมีภรรยาสามีได้หลายคนในขณะเดียวกัน แบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

1.2.1 ครอบครัวพหุภรรยา (polygyny) คือ ครอบครัวหนึ่งมีสามีหนึ่งคน มีภรรยาตั้งแต่สองคนขึ้นไป

1.2.2 ครอบครัวพหุสามี (polyandry) คือ ครอบครัวที่มีภรรยาคนเดียว แต่มีสามีได้หลายคน

1.2.3 การสมรสกลุ่ม (group marriage) คือ ครอบครัวที่มีสามีและภรรยาอย่างละ 2 คนขึ้นไปและอาศัยอยู่ในครอบครัวเดียวกันซึ่งมีอยู่ในทางทฤษฎีเท่านั้น

ครอบครัวพหุภรรยาที่มีความแพร่หลายมากที่สุดจึงมีความพยายามในการอธิบายปรากฏการณ์นี้ว่าเป็นเพราะ 1) ผู้ชายมีแรงขับทางเพศและชอบความหลากหลายทางเพศมากกว่าหญิง 2) การมีภรรยาจำนวนมากเป็นเรื่องทางเศรษฐกิจ ยิ่งรวยมาก ก็ยิ่งมีภรรยามาก ทรัพย์สินสมบัติก็ยิ่งมากขึ้น 3) การมีภรรยาจำนวนมากเป็นเรื่องสัญลักษณ์ทางสังคม (status symbol) แสดงถึงความสำเร็จส่วนตัว

บริบทที่ส่งเสริมการปฏิบัติในสังคม ได้แก่ 1) ชายมีจำนวนน้อยในบางสังคมเนื่องจากประเพณีการฆ่าทารกเพศชาย (male infanticide) 2) อัตราการตายสูงของทารกเพศชาย 3) ชายตายในสงครามหรือการต่อสู้ระหว่างเผ่าพันธุ์ 4) การนำเข้าหญิงจากสังคมอื่น 5) การที่หญิงนิยมแต่งงานกับชายอายุมากกว่าตน ซึ่งโดยภาพรวมคือการที่มีจำนวนหญิงมากกว่าชายนั่นเอง

2. ประเภทครอบครัว (family)

เรื่องของครอบครัวมีความหมายเจาะจงลงมากกว่าการสมรส ครอบครัว (family) เป็นเรื่องของการจัดการในบ้าน (household arrangement) เป็นเรื่องของภรรยา สามีและลูก และญาติสายเลือดเดียวกัน ในปัจจุบันนิยมแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

2.1 ครอบครัวเดี่ยว (nuclear family) คือ ครอบครัวที่มีสามี ภรรยาและลูกอยู่รวมกันบ้าน เช่น สังคมไทย สังคมสหรัฐอเมริกา

2.2 ครอบครัวร่วม (joint family) คือ การที่หลายครอบครัวสายเลือดเดียวกัน พ่อแม่เดียวกัน แต่พ่อแม่สิ้นชีวิตไปแล้ว เหลือแต่รุ่นลูกชายที่แต่งงานแล้ว พร้อมทั้งลูกของเขาอยู่ในบ้านเดียวกัน มีหัวหน้าครอบครัวเป็นคณะ เช่น สังคมอินเดีย

2.3 ครอบครัวขยาย (extended family) คือ ครอบครัวที่มีคน 2 ชั่วอายุ (generations) ขึ้นไป อยู่ในครอบครัวเดียวกัน ผู้มีอำนาจในครัวเรือนที่สุด คือ คนชั่วอายุแรก หรือพ่อแม่ของหัวหน้า เช่น สังคมจีน

3. ประเภทของที่อยู่อาศัยหลังแต่งงาน (residence)

3.1 อยู่กับฝ่ายชาย (patrilocality) คือ การตั้งหลักแหล่งอยู่กับฝ่ายชายหรือใกล้เคียงกับฝ่ายชาย ซึ่งเป็นแบบที่แพร่หลายที่สุด พบมากที่สุดในสังคมต่าง ๆ ในโลก

3.2 อยู่กับฝ่ายหญิง (matrilocal residence) คือ การที่คู่สมรสจัดตั้งบ้านเรือนอยู่กับหรือใกล้เคียงกับฝ่ายหญิง แบบนี้ก็มีมากในสังคมต่าง ๆ

3.3 แยกไปอยู่ต่างหาก (neolocal residence) คือ การตั้งบ้านเรือนแยกต่างหากจากทั้งฝ่ายหญิงหรือชาย เป็นแบบที่นิยมในสังคมสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นสังคมไทย จีน ฝรั่งเศส เพราะเป็นแบบที่ส่งเสริม

อิสรภาพของคนสมัยใหม่ การแต่งงานถือว่าเป็นการเติบโตแล้ว เป็นผู้ใหญ่แล้ว ควรต้องมีอิสระ ไม่ต้องอยู่ในอำนาจพ่อแม่ทั้งฝ่ายหญิงและชาย

3.4 เลือกอยู่ได้ทั้ง 2 ฝ่าย (bilocality) คือ คู่สมรสจะเลือกอยู่กับฝ่ายชายหรืออยู่กับฝ่ายหญิง หรืออยู่ใกล้เคียงฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งก็ได้

3.5 อยู่กับพี่หรือน้องชายแม่ (avulculocal residence) คือ การที่คู่สมรสใหม่จะต้องไปตั้งบ้านเรือนอยู่กับพี่ชายหรือน้องชายของแม่ (husband's maternal uncle) เหตุผลก็เพื่อการอบรมสั่งสอนคู่สมรสใหม่ให้ดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องเหมาะสมตามวัฒนธรรมของสังคม

4. ประเภทของการสืบตระกูลและมรดก (descent and inheritance)

4.1 การสืบตระกูลทางสายพ่อ (patrilineal descent) คือ การใช้ชื่อนามสกุลของพ่อโดยภรรยาและลูกโดยลูกชายจะสืบตระกูลต่อไป

4.2 การสืบตระกูลสายแม่ (matrilineal descent) คือ การที่ลูกหญิงของครอบครัวจะเป็นคนสืบตระกูล เมื่อลูกหญิงแต่งงาน ลูก ๆ ที่เป็นผลตามมาก็จะใช้ชื่อนามสกุลของเธอ สำหรับบทบาทของชายก็คือการเป็นพ่อให้กับลูกหรือเป็นผู้ผลิตสมาชิกใหม่ให้กับตระกูลของภรรยา

4.3 การสืบตระกูลสองทาง (bilateral descent) คือ การให้ความสำคัญในการสืบตระกูลทั้งสองฝ่ายทางพ่อก็ได้ทางแม่ก็ได้ แต่ในทางปฏิบัติก็จะหนักไปทางหนึ่งที่ชอบซึ่งมีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม

5. อำนาจในครัวเรือน (authority)

5.1 พ่อมีอำนาจ (patriarchy) หรือพ่อเป็นใหญ่ ครอบครัวแบบนี้พ่อจะเป็นคนตัดสินใจเรื่องในครอบครัวทั้งหมด หรือเรื่องใหญ่ทั้งหมด คนอื่นในครอบครัวรวมทั้งแม่ (ภรรยา) จะต้องปฏิบัติตาม

5.2 แม่เป็นใหญ่ (matriarchy) คือ แม่มีอำนาจตัดสินใจหรือควบคุมคนในครอบครัว

5.3 พ่อแม่เป็นใหญ่ (equalitarianism) คือ ครอบครัวแบบที่สามีภรรยามีอำนาจควบคุมหรือตัดสินใจเรื่องราวในครอบครัวเท่า ๆ กัน หรือตกลงแบ่งอำนาจกันระหว่างพ่อแม่ว่าใครมีอำนาจในเรื่องใดส่วนใหญ่มักจะให้พ่อตัดสินใจเรื่องนอกบ้าน แม่ควบคุมเรื่องในบ้าน

6. ข้อห้ามการแต่งงานกับญาติใกล้ชิด (incest taboo)

6.1 ทฤษฎีทางชีวภาพของการแต่งงานระหว่างคนใกล้ชิด (biological ill-effects of inbreeding) การแต่งงานระหว่างญาติใกล้ชิดจะเป็นอันตรายเพราะจะสร้างลักษณะ (traits) ไม่ดีขึ้นในลูก แต่ไม่ได้รับความนิยมนักเพราะแย้งกับข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ทั้งในมนุษย์และสัตว์

6.2 ทฤษฎีความสับสนทางโครงสร้าง (structural confusion theory) การแต่งงานระหว่างพี่น้องท้องเดียวกันจะทำให้สถานภาพซับซ้อนลำดับญาติ ทายาท และมรดกได้ยาก

6.3 ทฤษฎีสัญชาตญาณต่อต้านการผสมสู่เผ่าพันธุ์เดียวกัน (instinct against upbreeding) สัญชาตญาณอาจทำให้ญาติมีความรู้สึกต่อกันในฐานะญาติไม่ใช่ในฐานะอื่น

6.4 ทฤษฎีความหน่ายจากความใกล้ชิด (lack of interest) ความคุ้นเคยที่พัฒนาขึ้นในหมู่ญาติอาจทำให้ความรู้สึกเชิงชู้สาวไม่เกิดขึ้นและไม่นำไปสู่การแต่งงานกัน

6.5 ทฤษฎีขุ่นจากความใกล้ชิด (cooling of interest) การควบคุมความรู้สึกทางเพศไม่ให้เกิดขึ้นระหว่างญาติอาจส่งผลให้มีความรู้สึกผิดที่จะแต่งงานกับหมู่ญาติ จึงต้องแต่งงานกับคนนอก

อนึ่ง ทศนะของทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม Ferrante, Joan (2013) ระบุว่า ครอบครัวทำหน้าที่อย่างน้อย 5 ประการ ได้แก่ 1) ควบคุมพฤติกรรมทางเพศ 2) ทดแทนสมาชิกในสังคมที่เสียชีวิต 3) นำเยาวชนเข้าสู่สังคม 4) ให้การดูแลและการสนับสนุนทางอารมณ์ และ 5) มอบสถานะทางสังคม สอดคล้องกับ Hughes,

Michael and Kroehler, Carolyn J. (2008) ที่เห็นว่า ครอบครัวทำหน้าที่ ดังนี้ 1) การผลิตสมาชิกใหม่ 2) การขัดเกลาทางสังคม 3) การดูแล การปกป้อง และการสนับสนุนทางอารมณ์ 4) การมอบหมายสถานะ และ 5) การควบคุมพฤติกรรมทางเพศด้วยบรรทัดฐานแห่งความชอบธรรม ตลอดจน Kendall, Diana (2013) ก็เห็นไปในทิศทางเดียวกันว่า ครอบครัวมีหน้าที่ 4 อย่าง ดังนี้ 1) การควบคุมทางเพศ 2) การขัดเกลาทางสังคม 3) การสนับสนุนทางเศรษฐกิจและจิตวิทยา 4) การจัดหาสถานะทางสังคม

สรุปได้ว่า สถาบันครอบครัวตามแนวคิดโครงสร้างหน้าที่นิยมมี 5 อย่าง ได้แก่ 1) การผลิตสมาชิกใหม่ 2) การขัดเกลาทางสังคม 3) การดูแล การปกป้อง และการสนับสนุนทางอารมณ์ 4) การมอบหมายสถานะ และ 5) การควบคุมพฤติกรรมทางเพศด้วยบรรทัดฐานแห่งความชอบธรรม ซึ่ง Hughes, Michael and Kroehler, Carolyn J. (2008) ระบุไว้ครอบคลุมที่คณะอื่น ๆ ทั้งหมด

พระสุตตันตปิฎกและแนวคิดทางสังคมวิทยา

พระไตรปิฎก คือ คัมภีร์ที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและพระสาวกตลอดจนบริบทแวดล้อมจึงเป็นคัมภีร์ที่สำคัญที่สุดเปรียบเหมือนคัมภีร์พระเวทของศาสนาพราหมณ์ฮินดู คัมภีร์ไบเบิลของศาสนาคริสต์ และคัมภีร์อัลกุรอานของศาสนาอิสลาม แบ่งเป็น 3 หมวด คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก หรือนิยมเรียกสั้น ๆ ว่า พระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม (คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2558)

พระวินัย เป็นคัมภีร์ที่รวบรวมพุทธบัญญัติ กล่าวคือคำสั่งหรือกฎระเบียบเกี่ยวกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียม และการดำเนินกิจการต่าง ๆ สำหรับบรรพชิตทั้งภิกษุและภิกษุณี มี 5 คัมภีร์ ได้แก่ อาทิกัมมิกะ ปาจิตตีย์ มหาวรรค จุลวรรค และ ปรีวาร เรียกย่อหรือหัวใจว่า “อา ปา มะ จุ ปะ” แบ่งเป็น 8 เล่ม

พระสูตร รวบรวมคำสั่งสอน คือพระธรรมเทศนา คำบรรยาย หรืออธิบายธรรมต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าตรัสยกย่องให้เหมาะกับบุคคลและโอกาสตลอดจนบทประพันธ์ เรื่องเล่า และเรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา แบ่งเป็น 5 นิกาย คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และ ขุททกนิกาย เรียกย่อหรือหัวใจว่า “ที มะ สัง อัง ขุ” แบ่งเป็น 25 เล่ม

พระอภิธรรม รวบรวมหลักธรรมและคำอธิบายที่เป็นเนื้อหาวิชาล้วน ๆ เป็นปรมาตถธรรมว่าด้วยเรื่องจิต เจตสิก รูป และนิพพาน ไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเหตุการณ์ มี 7 คัมภีร์ ได้แก่ ธัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และ ปิฎฐาน เรียกย่อหรือหัวใจว่า “สัง วิ ธา ปุ กะ ยะ ปะ” แบ่งเป็น 12 เล่ม

รวมทั้งหมดเป็น 45 เล่ม มีเนื้อความทั้งหมด 84,000 พระธรรมขันธ์ แบ่งเป็น พระวินัย 21,000 พระสูตร 21,000 และพระอภิธรรม 42,000 พระธรรมขันธ์ พระไตรปิฎก ฉบับอักษรไทย เช่น ฉบับสยามรัฐ นิยมจัดแยกเป็น 45 เล่ม เพื่อหมายถึงระยะเวลา 45 พรรษาแห่งพุทธกิจ นับรวมได้ถึง 22,379 หน้า หรือเป็นตัวอักษรประมาณ 24,300,000 ตัว โดยเฉลี่ยเล่มละประมาณ 500 หน้า (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2558) เพราะเหตุที่ พระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎกมีเนื้อหาเฉพาะดังกล่าว ในที่นี้ จึงจะศึกษาเฉพาะพระสุตตันตปิฎก

เมื่อพิจารณาจากแนวคิดและขอบเขตของสังคมวิทยาดังกล่าวไว้ข้างต้นว่าเป็นศาสตร์ว่าด้วยพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ตั้งแต่การรวมกลุ่มอย่างง่ายตลอดจนสถาบันทางสังคม เช่น ครอบครัว การศึกษา เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าพระไตรปิฎกก็มีแนวคิดและประเด็นเชิงสังคมวิทยาเพราะบันทึกเรื่องราวของพระพุทธเจ้า ที่ทรงจาริกไปพบปะกับผู้คนในสังคมสมัยนั้นมีทุกชนชั้นไม่ว่าจะเป็นชาวนา พ่อค้า โสเภณี นักดนตรี เศรษฐี ข้าราชการ คณาจารย์ ราชินี ผู้นำศาสนา และทาสรับใช้ เป็นต้น และได้แลกเปลี่ยนความรู้ ความเห็น หลักการ ประสบการณ์

เป้าหมาย ตลอดจนวิธีปฏิบัติในเรื่องนั้น ๆ เป็นเวลานานถึง 45 ปี เพราะเหตุนี้ จึงมีความพยายามในการนำเสนอ สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสนาทั้งในและต่างประเทศ เช่น หนังสือดังต่อไปนี้

1) ทรรศนะเกี่ยวกับสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์โดยสังเขป (คณะอนุกรรมการดำเนินการ ศึกษาและกำหนดหลักวิชาการศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์, 2526)

2) สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ (จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, 2548)

3) สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ (สุเทพ สุวีรางกูร, 2557)

4) Self and society: essays on Pali literature and social theory 1988 - 2010

(Collins, 2013)

5) An Approach to Buddhist Social Philosophy (Gnanarama, 1996)

6) Aspects of Early Buddhist Sociological Thought (Gnanarama, 1998)

7) Towards a Buddhist critical social theory (Hattam, 2004)

8) Buddhist revival in India: aspects of the sociology of Buddhism (Ling, 1980)

9) Buddhist sociology (Ratnapala, 1993)

10) The great awakening: a Buddhist social theory (Loy, 2003)

นอกจากนี้ ยังมีบทความเกี่ยวกับสังคมวิทยาเชิงพุทธในมิติต่าง ๆ อีก เช่น บทความดังต่อไปนี้

1) Max Weber and the Sociology of Buddhism (Bechert, 1991)

2) The Sociology of Early Buddhism (Bryant, 2007)

3) A Sociology of No-Self: Applying Buddhist Social Theory to Symbolic Interaction (Immergut & Kaufman, 2014)

4) Travelling Theory and Buddhist Sociology (Marotta, 2016)

5) Toward a Buddhist Sociology: Theories, Methods, and Possibilities (Schipper, 2012)

6) The Sociology of Buddhism: Theoretical Implications of Current Scholarship (Smith, 2008)

7) The Religion of India: The Sociology of Hinduism and Buddhism (Milton, 1961)

หนังสือและบทความเหล่านี้นำเสนอมุมมองของพระพุทธศาสนาต่อประเด็นเชิงสังคมวิทยา อย่างเป็นระบบและครอบคลุมตามชื่อเรื่องและวัตถุประสงค์ แต่ยังมีบางทัศนะที่เห็นว่าขอบเขตของพุทธธรรม กว้างกว่า ขอบเขตของสังคมวิทยา เนื่องจากพุทธธรรมกล่าวถึงโลกนี้และโลกหน้าตลอดจนบางสิ่งที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ตาม หลักวิทยาศาสตร์ซึ่งอยู่นอกขอบเขตของสังคมวิทยา (คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, 2556) ความเห็นนี้ไม่เป็นอุปสรรคต่อโครงการวิจัยนี้แต่อย่างใด ตรงกันข้ามกับแสดงให้เห็นขอบเขตกว้างขวางของพุทธ ธรรมที่ครอบคลุมศาสตร์หลายแขนงรวมทั้งสังคมวิทยาด้วย

นอกจากคำว่า สังคมวิทยาเชิงพุทธ (Buddhist Sociology/ Sociology of Buddhism) และคำว่า ปรัชญาหรือทฤษฎีสังคมเชิงพุทธ (Buddhist Social Philosophy/ Theory) จะถูกนำมาเป็นชื่อเรื่องของหนังสือ และบทความแล้ว ยังมีแนวคิดเชิงสังคมวิทยารายประเด็นที่ถูกนำมาเป็นชื่อหนังสือและบทความอีกเป็นจำนวนมาก เช่น หนังสือที่รจนา โดยพระธรรมปิฎก หรือ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2550, 2551, 2553) (ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์) ดังต่อไปนี้

1) พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ 21 2) วินัย เรื่องใหญ่กว่าที่คิด 3) ความเป็นกัลยาณมิตรของหลวงปู่ชา 4) เมืองไทยจะวิกฤตถ้าคนไทยมีศรัทธาวิปริต 5) ปฏิรูปการศึกษา การสร้างสรรค์ภูมิปัญญา 6) พุทธธรรมกับปรัชญาการศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์ 7) เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ 8) ศิลปศาสตร์เพื่อการศึกษาที่ยั่งยืน 9) การศึกษาทางเลือก: สู่วิวัฒน์หรือวิบัติ ในยุคโลกไร้พรมแดน 10) การแพทย์แนวพุทธ 11) แง่คิดข้อสังเกตเกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษา 12) สิทธิมนุษยชน: สร้างสันติสุขหรือสลายสังคม 13) ทางสายอิสรภาพของการศึกษาไทย 14) การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย 15) การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์ 16) การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ 17) พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม 18) เพื่อชุมชนแห่งการศึกษาและบรรยากาศแห่งวิชาการ (คุณธรรมของครูอาจารย์และผู้บริหาร) 19) การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย 20) ปฏิรูปการศึกษาพระพุทธศาสนาจะไปอยู่ไหน? 21) พุทธศาสนากับการแนะแนว 22) ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง 23) ธุรกิจ-ฝ่าวิกฤติ: ตอบปัญหา-สนทนารธรรม กับคุณอนันต์ ปันยารชุน และคณะ 24) ทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีและการบวชเป็นภิกษุณี 25) พัฒนาการแบบองค์รวมของเด็กไทย 26) ความสุขของครอบครัวคือสันติสุขของสังคม 27) ผู้นำ 28) ธรรมบุญชีวิต 29) วิถีชุมชน 30) ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ 31) พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย 32) นิติศาสตร์แนวพุทธ 33) คู่มือชีวิต 34) สู่อุทิศการศึกษาแนวพุทธ 35) ศิลปศาสตร์แนวพุทธ

นอกจากนี้ ยังมีนักวิชาการ เช่น ศาสตราจารย์อภิชัย พันธเสน (2547) ที่เขียนหนังสือเรื่อง “พุทธเศรษฐศาสตร์: วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่าง ๆ” เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นแนวคิดและขอบเขตเชิงสังคมวิทยาจากพระไตรปิฎกที่ถูกนำมาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมในมิติต่าง ๆ ข้อมูลเหล่านี้จะใช้ประกอบการเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ และการอภิปรายผลการวิจัยต่อไป

แนวคิดเกี่ยวกับการสังเคราะห์สาระในพระสูตรต้นตปิฎก

การสังเคราะห์ (Synthesis) เป็นกระบวนการวิจัยเพื่อหาข้อสรุปของผลงานวิชาการจำนวนมาก ที่คล้ายกันซึ่งกระจายอยู่ในที่ต่าง ๆ ในประเด็นหนึ่งหรือหลายประเด็นตลอดจนโครงสร้างและบริบทที่เกี่ยวข้อง โดยการวิเคราะห์และนำเสนออย่างเป็นระบบ (Cooper and Hedges, 1997; Light and Pillemer, 1984; Glass, McGaw and Smith, 1981) ซึ่งการสังเคราะห์นั้นแบ่งเป็น 2 แบบ ได้แก่ การสังเคราะห์เชิงคุณภาพ และเชิงปริมาณ (สัญญา เคนาภูมิ, 2563) ดังนี้

การสังเคราะห์เชิงคุณภาพ หมายถึง การสังเคราะห์เนื้อหาสาระ ด้วยการนิยามความหมาย กำหนดคุณสมบัติ อธิบายสถานะ ตลอดจนความเห็นและความรู้สึกที่เกี่ยวข้อง มี 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1) คัดเลือก งานที่มีคุณภาพตรงกับประเด็นที่ต้องการสังเคราะห์ 2) จัดหมวดหมู่ตามประเด็นที่ตั้งไว้หรือประเด็นที่ค้นพบใหม่ซึ่งควรแยกไว้อีกกลุ่มหนึ่ง 3) วิเคราะห์โครงสร้างและเนื้อหาแต่ละกลุ่มตลอดจน ความเหมือน ความต่าง ความสัมพันธ์ระหว่างกัน และบริบทที่เกี่ยวข้อง และ 4) นำเสนอข้อมูลแบบบรรยาย การสังเคราะห์เชิงปริมาณ หมายถึง การวิเคราะห์เชิงสถิติโดยการหาจำนวน น้ำหนัก และการแทนค่าเชิงคุณภาพด้วยตัวเลขหรือสัญลักษณ์เพื่อหาประสิทธิภาพ ความสัมพันธ์ อิทธิพล และผลกระทบที่มีต่อกัน เป็นต้น มี 6 ขั้นตอน ได้แก่ 1) กำหนดจำนวนผลงานวิชาการทั้งหมดและจำนวนผลงานที่จะใช้ในการสังเคราะห์ 2) กำหนดประเด็นที่ต้องการสังเคราะห์ 3) จัดหมวดหมู่ตามประเด็นที่ตั้งไว้ 4) แจกนับและแทนค่าคุณภาพด้วยสถิติที่เกี่ยวข้อง 5) นำเสนอข้อค้นพบเชิงสถิติ 6) สรุปและอภิปรายผลด้วยสถิติ โครงการวิจัยนี้จะใช้การสังเคราะห์แบบผสมผสานทั้งเชิงคุณภาพและปริมาณ

จากหลักการสังเคราะห์ข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่ามีผลงานของปราชญ์จำนวนหนึ่งที่สังเคราะห์สาระจากพระไตรปิฎกซึ่งจัดเป็นการสังเคราะห์เชิงคุณภาพ ปราชญ์ชาวพุทธไทยที่โดดเด่นที่สุด คือ พุทธทาสภิกขุ หรือพระ

ธรรมโกษาจารย์ (เงื่อม อินทปถญ) ที่ได้สกัดสาระเรื่องใดเรื่องหนึ่งจากพระไตรปิฎกทั้ง 45 เล่ม มาไว้ในหนังสือเล่มเดียวกันและแยกชุดออกจากหนังสือประเภทอื่น ๆ เรียกว่า ชุดจากพระโอษฐ์ หมายถึง คำสอนที่มาจากพระพุทธเจ้าโดยตรงซึ่งบันทึกไว้ในพระไตรปิฎก) มี 5 เล่ม ได้แก่

- 1) อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคต้น (2501)
- 2) พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ (2515)
- 3) ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์ (2517)
- 4) ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์ (2546)
- 5) อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคปลาย (2553)

นอกจากนี้ ยังมีปราชญ์อีกท่านหนึ่ง คือ พระธรรมปิฎก หรือ พระพรหมคุณาภรณ์ หรือปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้สกัดสาระเกี่ยวกับอริยสัจสี่มารวมไว้ในหนังสือชื่อ พุทธธรรมฉบับปรับขยาย (2555) และยังมีหนังสือ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (2554) และ ธรรมบุญชีวิต (2550) ที่แสดงหมวดธรรม หัวข้อธรรม และข้อธรรม แยกไว้เป็นกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับความจริงหรือหลักการ ชีวิต และสังคมในมิติต่าง ๆ โครงการวิจัยนี้จะนำแนวทางของปราชญ์ทั้งสองท่านนี้เป็นกรอบในการดำเนินการวิจัย

โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือที่อาจใช้เป็นแนวในการศึกษาและสังเคราะห์หลักธรรมจากพระไตรปิฎกที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง (ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2515 จนถึงปัจจุบันตีพิมพ์แล้ว 61 ครั้ง) และมีเนื้อหาบางส่วนที่เกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัวอย่างชัดเจน คือ หนังสือชื่อ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” โดยพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (2554) ได้แบ่งหมวดธรรมออกเป็น 11 หมวด มีหัวข้อจำนวน 359 หัวข้อ มีข้อความ 3,777 ข้อ และประเภทธรรม 10 ประเภท ได้แก่ (1) ธรรมที่เป็นหลักใหญ่ใจความ (2) ธรรมสำหรับทุกคน (3) ธรรมเพื่อความดีงามแห่งสังคม (4) ธรรมสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน (5) ธรรมสำหรับอุบาสก (และอุบาสิกา) คือ ผู้ใกล้ชิดศาสนา (6) ธรรมสำหรับภิกษุสงฆ์ (7) สภาวะธรรม: ธรรมดา และธรรมชาติ (8) ปฏิบัติธรรม (หลักการและวิธีการปฏิบัติ) (9) พระพุทธศาสนา (10) พิเศษ: ธรรมเกี่ยวกับการศึกษา มีการอ้างอิงพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสส เช่น วิสุทธิมรรค กล่าวเฉพาะพระไตรปิฎกถูกอ้างอิงจำนวน 35 เล่ม แบ่งเป็นพระวินัย 6 เล่ม พระสูตร 24 เล่ม และพระอภิธรรม 5 เล่ม

ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ คือ ฆราวาสธรรม หรือ ธรรมสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน เป็นธรรมประเภทหนึ่งใน 10 ประเภท มีประเภทธรรมย่อยจำนวน 4 ประเภท และมีข้อธรรมจำนวน 110 ข้อ ดังนี้

- 1) ธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว มีหัวข้อธรรมจำนวน 6 หัวข้อ และมีข้อธรรมจำนวน 25 ข้อ ได้แก่ (1) หัวข้อที่ 90 เรื่อง “บุตร” (ลูก) มี 3 ข้อ (2) 131 “อัคคี” (ไฟที่ควรบำรุง, บุคคลที่ควรบูชาด้วยใส่ใจบำรุงเลี้ยง และให้ความเคารพนับถือตามควรแก่ฐานะ ดุจไฟบูชาของผู้บูชาไฟ) 3 (3) 138 “กุลจิริฎฐิตธรรม” (ธรรมสำหรับดำรงความมั่งคั่งของตระกูลให้ยั่งยืน, เหตุที่ทำให้ตระกูลมั่งคั่งตั้งอยู่ได้นาน) 4 (4) 139 “ฆราวาสธรรม” (ธรรมสำหรับฆราวาส, ธรรมสำหรับการครองเรือน, หลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์) 4 (5) 183 “สมชีวิธรรม” (หลักธรรมของคู่ชีวิต, ธรรมที่จะทำให้คู่สมรสมีชีวิตสมหรือสม่าเสมอกลมกลืนกัน อยู่ครองกันยืดยาว) 4 (6) 282 “ภรรยา” (ภรรยาแบบต่างๆ จำแนกโดยคุณธรรม ความประพฤติ ลักษณะนิสัย และการปฏิบัติต่อสามี) 7

ตารางที่ 2.2 พระไตรปิฎกอ้างอิงในธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว

ลำดับที่	หัวข้อที่	ชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก.เล่ม/ข้อ/หน้า
1	90	ขุ.อติ.25/252/278
2	131	ที.ปา.11/228/229; อัง.สวดก.23/44/46
3	138	อัง.จตุกก.21/258/333

ลำดับที่	หัวข้อที่	ชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก.เล่ม/ข้อ/หน้า
4	139	ส.ส.15/845/316; ขุ.สุ.25/311/361
5	183	อง.จตุกก.21/55/80
6	282	อง.สตุตค.23/60/92

2) ธรรมเพื่อความสัมพันธ์ในสังคม มีหัวข้อธรรมจำนวน 6 หัวข้อ และมีข้อธรรมจำนวน 24 ข้อ ได้แก่ (1) หัวข้อที่ 131 เรื่อง “อัคริ” (ไฟที่ควรบำรุง, บุคคลที่ควรบูชาด้วยใส่ใจบำรุงเลี้ยงและให้ความเคารพนับถือตามควรแก่ฐานะ ดุจไฟบูชาของผู้บูชาไฟ) มี 3 ข้อ (2) 139 “ฆราวาสธรรม” (ธรรมสำหรับฆราวาส, ธรรมสำหรับการครองเรือน, หลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์) 4 (3) 168 “มิตรเทียม” (คนเทียมมิตร, คนที่พึงทราบว่าเป็นศัตรูผู้มาในร่างของมิตร) 4 (4) 169 “มิตรแท้” (มิตรใจดี, มิตรที่จริงใจ) 4 (5) 265 “ทิศ” (บุคคลประเภทต่างๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์ทางสังคมดุจทิศที่อยู่รอบตัว) 6 (6) 278 “กัลยาณมิตรธรรม” (องค์คุณของกัลยาณมิตร, คุณสมบัติของมิตรดีหรือมิตรแท้คือท่านที่คบหรือเข้าหาแล้วจะเป็นเหตุให้เกิดความดีงามและความเจริญ ในที่นี้มุ่งเอามิตรประเภทครูหรือพี่เลี้ยงเป็นสำคัญ) 7

ตารางที่ 2.3 พระไตรปิฎกอ้างอิงในธรรมเพื่อความสัมพันธ์ในสังคม

ลำดับที่	หัวข้อที่	ชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก.เล่ม/ข้อ/หน้า
1	131	ที.ปา.11/228/229; อง.สตุตค.23/44/46
2	139	ส.ส.15/845/316; ขุ.สุ.25/311/361
3	168	ที.ปา.11/186/199
4	169	ที.ปา.11/192/201
5	265	ที.ปา.11/198-204/202-206
6	278	อง.สตุตค.23/34/33

3) ธรรมเพื่อความอยู่ดีทางเศรษฐกิจ มีหัวข้อธรรมจำนวน 7 หัวข้อ และมีข้อธรรมจำนวน 34 ข้อ ได้แก่ (1) หัวข้อที่ 95 เรื่อง “ปาปณิกธรรม” (ปาปณิกังคะ: หลักพ่อค้า, องค์คุณของพ่อค้า) มี 3 ข้อ (2) 144 “ทิวฐธัมมิกัตถะ” (ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน, หลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นต้น) 4 (3) 159 “ปัจจัย” (สิ่งจำเป็นของชีวิต, สิ่งจำเป็นเบื้องต้นของชีวิต, สิ่งที่ต้องอาศัยเลี้ยงอัตภาพ) 4 (4) 163 “โภคะวิภาค” (การแบ่งโภคะเป็น 4 ส่วน, หลักการแบ่งทรัพย์โดยจัดสรรเป็น 4 ส่วน) 4 (5) 192 “สุขของคฤหัสถ์” (สุขของชาวบ้าน, สุขที่ชาวบ้านควรพยายามเข้าถึงให้ได้สม่าเสมอ, สุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนควรมี) 4 (6) 232 “โภคะอาทิยะ” (ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ หรือ เหตุผลที่อริยสาวกควรยึดถือ ในการที่จะมีหรือครอบครองโภคทรัพย์) 5 (7) 316 “กามโภคะ” (ผู้บริโภคะกาม, ผู้ครองเรือน, คฤหัสถ์) 10

ตารางที่ 2.4 พระไตรปิฎกอ้างอิงในธรรมเพื่อความอยู่ดีทางเศรษฐกิจ

ลำดับที่	หัวข้อที่	ชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก.เล่ม/ข้อ/หน้า
1	95	อง.ติก.20/459/146
2	144	อง.อฎฐก.23/144/289
3	159	วินย.4/87/106
4	163	ที.ปา.11/197/202

ลำดับที่	หัวข้อที่	ชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก.เล่ม/ข้อ/หน้า
5	192	อง.จตุกก.21/62/90
6	232	อง.ปญจก.22/41/48
7	316	ส.สพ.18/631-643/408-415; อง.ทสก.24/91/188

4) ธรรมที่คฤหัสถ์พึงหลีกเลี่ยง มีหัวข้อธรรมจำนวน 6 หัวข้อ และมีข้อธรรมจำนวน 27 ข้อ ได้แก่ (1) หัวข้อที่ 137 เรื่อง “กรรมกิเลส” (กรรมเครื่องเศร้าหมอง, ข้อเสื่อมเสียของความประพฤติ) มี 4 ข้อ (2) 168 “มิตรเทียม” (คนเทียมมิตร, คนที่พึงทราบว่าเป็นศัตรูผู้มาในร่างของมิตร) 4 (3) 196 “อคติ” (ฐานะอันไม่พึงถึง, ทางของความประพฤติที่ผิด, ความไม่เที่ยงธรรม, ความลำเอียง) 4 (4) 199 “อบายมุข” (ช่องทางของความเสื่อม, ทางที่จะนำไปสู่ความพินาศ, เหตุย่อยับแห่งโภคทรัพย์) 4 (5) 200 “อบายมุข” (ช่องทางของความเสื่อม, ทางแห่งความพินาศ, เหตุย่อยับแห่งโภคทรัพย์) 6 (6) 245 “อนันตริยกรรม” (กรรมหนักที่สุดฝ่ายบาปอกุศล ซึ่งให้ผลรุนแรงต่อเนื่องไป โดยไม่มีกรรมอื่นจะมากั้นหรือคั่นได้) 5

ตารางที่ 2.5 พระไตรปิฎกอ้างอิงในธรรมที่คฤหัสถ์พึงหลีกเลี่ยง

ลำดับที่	หัวข้อที่	ชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก.เล่ม/ข้อ/หน้า
1	137	ที.ปา.11/174/195
2	168	ที.ปา.11/186/199
3	196	ที.ปา.11/176/196; 246/240; อง.จตุกก.21/17/23
4	199	อง.อฎฐก.23/144/292
5	200	ที.ปา.11/178-184/196-198
6	245	อง.ปญจก.22/129/165; อภ.วิ.35/984/510

ธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว เป็นธรรมประเภทย่อยหนึ่งในประเภท “ธรรมสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน” 4 ประเภท มีหัวข้อธรรมจำนวน 6 หัวข้อ ได้แก่ (1) หัวข้อที่ 90 เรื่อง “บุตร” มี 3 ข้อ (2) 131 “อัคคิ” 3 (3) 138 “กุลจิรัฏฐิตธรรม” 4 (4) 139 “ฆราวาสธรรม” 4 (5) 183 “สมชีวิธรรม” 4 (6) 282 “ภรรยา” 7 และมีข้อธรรมจำนวน 25 ข้อ ดังนี้

1) หัวข้อที่ 90 เรื่อง “บุตร” มี 3 ข้อ ได้แก่ 1. อติชาตบุตร (บุตรที่ยิ่งกว่าบิดามารดา, ลูกที่ดีกว่าเลิศกว่าพ่อแม่) 2. อนุชาตบุตร (บุตรที่ตามเยี่ยงบิดามารดา, ลูกที่เสมอด้วยพ่อแม่) 3. อวชาตบุตร (บุตรที่ต่ำลงกว่าบิดามารดา, ลูกที่ทราม) บุตรประเภทที่ 1 นั้น เรียกอีกอย่างว่า อภิชาตบุตร

2) หัวข้อที่ 131 เรื่อง “อัคคิ” หรือ “อัคคิปาริจรียา” มี 3 ข้อ คือ ไฟที่ควรบำรุง, บุคคลที่ควรบูชาด้วยใส่ใจบำรุงเลี้ยงและให้ความเคารพนับถือตามควรแก่ฐานะ ดุจไฟบูชาของผู้บูชาไฟ ได้แก่ (1) อาหุณยัคคิ (ไฟอันควรแก่ของค่านับบูชา ได้แก่บิดามารดา) (2) คหปตคคิ (ไฟของเจ้าบ้าน ได้แก่ บุตรภรรยา และคนในปกครอง) (3) ทักขิณยัคคิ (ไฟอันควรแก่ทักษิณา ได้แก่สมณพราหมณ์ ท่านผู้ทำหน้าที่สั่งสอนผดุงธรรม ผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ) ไฟ 3 อย่างนี้ เลียนศัพท์มาจากไฟบูชาในศาสนาพราหมณ์ แต่ใช้ในความหมายใหม่เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมอย่างแท้จริง

3) หัวข้อที่ 138 เรื่อง “กุลจิรัฏฐิตธรรม” มี 4 ข้อ คือ ธรรมสำหรับดำรงความมั่งคั่งของตระกูลให้ยั่งยืน เหตุที่ทำให้ตระกูลมั่งคั่งตั้งอยู่ได้นาน ได้แก่ (1) นัญฐคเวสนา (ของหายของหมด รู้จักหามาไว้) (2)

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยบูรพา

ศ.แสนสุข อ.เมือง จ.ชลบุรี 20131

ซิณณปฏิสังขรณา (ของเก่าของชำรุด รู้จักบูรณะซ่อมแซม) (3) ปริमितปานโกชนา (รู้จักประมาณในการกินการใช้)
(4) อธิปัจจสีลวันตสถาปนา (ตั้งผู้มีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน)

4) หัวข้อที่ 139 เรื่อง “ฆราวาสธรรม” มี 4 ข้อ คือ ธรรมสำหรับฆราวาส, ธรรมสำหรับการครองเรือน หลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์ ได้แก่ (1) สัจจะ (ความจริง, ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ พุดจริง ทำจริง) (2) ทมะ (การฝึกฝน, การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว, รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตัดนิสัย แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา) (3) ขันติ (ความอดทน, ตั้งหน้าทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็งทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย) (4) จาคะ (ความเสียสละ, สละกิเลส สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตนได้ ใจกว้างพร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของผู้อื่น พร้อมทั้งจะร่วมมือ ช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตนหรือเอาแต่ใจตัว)

5) หัวข้อที่ 183 เรื่อง “สมชีวิธรรม” มี 4 ข้อ คือ หลักธรรมของคู่ชีวิต, ธรรมที่จะทำให้คู่สมรสมีชีวิตรวมหรือสม่าเสมอกลมกลืนกัน อยู่ครองกันยืนยาว ได้แก่ (1) สมสัทธา (มีศรัทธาสมกัน) (2) สมสีลา (มีศีลสมกัน) (3) สมจาคา (มีจาคะสมกัน) (4) สมปัญญา (มีปัญญาสมกัน)

6) หัวข้อที่ 282 เรื่อง “ภรรยา” มี 7 ข้อ คือ ภรรยาแบบต่างๆ จำแนกโดยคุณธรรม ความประพฤติ ลักษณะนิสัย และการปฏิบัติต่อสามี ได้แก่ (1) วธกาภริยา (ภรรยาเยี่ยงเพชรฆาต, ภรรยาที่คิดร้าย ซื่อได้ด้วยเงิน มิได้อยู่กินด้วยความพอใจ ยินดีขายอื่น ดูหมิ่นและคิดทำลายสามี) (2) โจรีภริยา (ภรรยาเยี่ยงโจร, ภรรยาผู้ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ) (3) อัยยาภริยา (ภรรยาเยี่ยงนาย, ภรรยาที่เกียจคร้าน ไม่ใส่ใจการงาน กินมากปากร้าย หยาบคาย ใจเหี้ยม ขอบข่มสามี) (4) มาตาภริยา (ภรรยาเยี่ยงมารดา, ภรรยาที่หวังดีเสมอ คอยห่วงใยเอาใจใส่สามี เหมือนมารดาปกป้องบุตร และประหยักรักษาทรัพย์ที่หามาได้) (5) ภคินีภริยา (ภรรยาเยี่ยงน้องสาว, ภรรยาผู้เคารพรักสามี ดังน้องรักพี่ มีใจอ่อนโยน รู้จักเกรงใจและคล้อยตามสามี) (6) สขีภริยา (ภรรยาเยี่ยงสหาย, ภรรยาที่เป็นเหมือนเพื่อน พบสามีเมื่อใด ก็ปลาบปลื้มดีใจเหมือนเพื่อนพบเพื่อนที่จากไปนาน เป็นผู้มีการศึกษาอบรม มีกิริยามารยาท ความประพฤติดี รักดีต่อสามี) (7) ทาสีภริยา (ภรรยาเยี่ยงทาสี, ภรรยาที่ยอมอยู่ในอำนาจสามี ถูกขู่ตะคอกเขี้ยนตี ก่อดทนไม่โกรธตอบ) สามีก็มี 7 แบบสอดคล้องกับภรรยาแต่ละแบบ

จากข้อธรรมทั้ง 25 ข้อข้างต้น สามารถกำหนดและแบ่งเป็นตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวเชิงบวก 21 ข้อ ได้แก่ (1) อติชาตบุตร (2) อนุชาตบุตร (3) อาหุไนยคคิ (4) คหปัตคคิ (5) ทักขิไนยคคิ (6) นัญญุคเวสนา (7) ซิณณปฏิสังขรณา (8) ปริमितปานโกชนา (9) อธิปัจจสีลวันตสถาปนา (10) สัจจะ (11) ทมะ (12) ขันติ (13) จาคะ (14) สมสัทธา (15) สมสีลา (16) สมจาคา (17) สมปัญญา (18) มาตาภริยา (19) ภคินีภริยา (20) สขีภริยา (21) ทาสีภริยา และตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวเชิงลบ 4 ข้อ ได้แก่ (1) อวชาตบุตร (2) วธกาภริยา (3) โจรีภริยา (4) อัยยาภริยา โดยอาจพิจารณาให้ละเอียดยิ่งขึ้นได้ดังนี้

1) **ตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบเอกเทศ** ตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว มี 25 ข้อ ซึ่งแบ่งเป็นเชิงบวก 21 ข้อ และเชิงลบ 4 ข้อ นั้น แต่ละข้อถูกกล่าวถึงเพียงครั้งเดียว ยกเว้น “จาคะ” ถูกกล่าวถึง 2 ครั้ง ในหัวข้อที่ 139 เรื่อง “ฆราวาสธรรม” และในหัวข้อที่ 183 เรื่อง “สมชีวิธรรม” เมื่อจัดลำดับความสำคัญตามจำนวนครั้งที่ถูกกล่าวถึง แสดงว่า มีข้อธรรม 2 ข้อเหมือนกัน คือ “จาคะ” มีความสำคัญมากกว่าข้ออื่น ส่วนตัวชีวิตอื่นไม่ว่าเชิงบวกหรือเชิงลบทุกตัวมีความสำคัญเท่ากัน และด้วยเหตุที่มีธรรม 2 ข้อ เหมือนกัน จึงทำให้ตัวชีวิตจากเดิมนับเรียงตัวมีจำนวน 25 ข้อ เหลือเพียง 24 ข้อ แบ่งเป็นตัวชีวิตเชิงบวก 20 ข้อ ส่วนตัวชีวิตเชิงลบมีจำนวน 4 ข้อเท่าเดิม

เมื่อพิจารณาเฉพาะตัวชีวิตเชิงบวก จึงสามารถแบ่งออกเป็น 2 ระดับ ตามความสำคัญ ได้แก่ ตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวที่สำคัญมาก หรือ “ตัวชีวิตเชิงบวกหลัก” เพราะถูกกล่าวถึง 2 ครั้ง ได้แก่ จาคะ และตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวที่สำคัญรองลงมา หรือ “ตัวชีวิตเชิงบวกรอง” เพราะถูกกล่าวถึงเพียงครั้งเดียว

306.85
พ 152ก
ค. 2

401764

จำนวน 19 ตัว ได้แก่ (1) อติชาตบุตร (2) อนุชาตบุตร (3) อาหุไนยัคคิ (4) คหปตคคิ (5) ทักขิไนยัคคิ (6) นัฏฐุคเวสนา (7) ชินณปฏิสังขรณา (8) ปริมิตปานโกชนา (9) อธิปัจจสีลวันตสถาปนา (10) สัจจะ (11) ทมะ (12) ชันติ (เดิมเป็นข้อ 13. จาคะ ยกไปเป็นตัวชี้วัดเชิงบวกหลัก) (13) สมสัทธา (14) สมสีลา (เดิมเป็นข้อ 16. สมจาคา ยกไปเป็นตัวชี้วัดเชิงบวกหลัก) (15) สมปัญญา (16) มาตากริยา (17) ภคินีกริยา (18) สขิกริยา (19) ทาสีกริยา

การจัดลำดับตัวชี้วัดและการกำหนดจำนวนตัวชี้วัดในข้อ 1 นี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ตัวชี้วัดธรรม เพื่อชีวิตครอบครัวแบบเอกเทศ เพราะไม่พิจารณาพร้อมกับหัวข้อธรรมอื่นในธรรมประเภทเดียวกัน ดังจะกล่าวไว้ในข้อที่ 2 ซึ่งเรียกว่า ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบสัมพันธ์ เพราะพิจารณาร่วมกับประเภทธรรมย่อยภายในธรรมประเภทเดียวกัน

2) ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบสัมพันธ์ เมื่อพิจารณาจากขอบเขตที่กว้างขึ้นโดยพิจารณาจากประเภทธรรมที่ “ธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว” เป็นส่วนหนึ่ง คือ “ธรรมสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน” ซึ่งมีทั้งหมด 4 ประเภทย่อย ได้แก่ “ธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว” “ธรรมเพื่อความสัมพันธ์ในสังคม” “ธรรมเพื่อความอยู่ดีทางเศรษฐกิจ” และ “ธรรมที่คฤหัสถ์พึงหลีกเลี่ยง” นั้น กลับมีหัวข้อธรรมและข้อธรรมเดียวกันถูกกล่าวถึง ดังตารางที่ 2.6

ตารางที่ 2.6 ความสำคัญของตัวชี้วัดตามน้ำหนักการอ้างหรือซ้ำ

ลำดับที่	ธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว	ธรรมเพื่อความสัมพันธ์ในสังคม	ธรรมเพื่อความอยู่ดีทางเศรษฐกิจ	ธรรมที่คฤหัสถ์พึงหลีกเลี่ยง
1	90	131	95	137
2	131	139	144	168
3	138	168	159	196
4	139	169	163	199
5	183	265	192	200
6	282	278	232	245
7	-	-	316	-

จากตารางที่ 2.6 จะเห็นว่ามีหัวข้อธรรม 2 หัวข้อ คือ หัวข้อที่ 131 เรื่อง “อัคคิ” หรือ “อัคคิปริกริยา” มี 3 ข้อ ได้แก่ (1) อาหุไนยัคคิ (2) คหปตคคิ (3) ทักขิไนยัคคิ และหัวข้อที่ 139 เรื่อง “ฆราวาสธรรม” มี 4 ข้อ ได้แก่ (1) สัจจะ (2) ทมะ (3) ชันติ (4) จาคะ ถูกกล่าวถึงในประเภทธรรมย่อย 2 ประเภท ได้แก่ “ธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว” และ “ธรรมเพื่อความสัมพันธ์ในสังคม” แสดงว่าการมีธรรม 7 ข้อนี้ นอกจากจะเป็นการปฏิบัติธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแล้วยังเป็นการปฏิบัติธรรมเพื่อความสัมพันธ์ในสังคมด้วย ดังนั้น เมื่อเรียงลำดับความสำคัญตามน้ำหนักการอ้างจะทำให้ได้ลำดับการเรียงตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวใหม่โดยแบ่งออกเป็นข้อธรรมที่ถูกกล่าวซ้ำและไม่ถูกกล่าวซ้ำ ดังนี้

ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของ “ธรรมเพื่อคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน” หรือในที่นี้เรียกว่า “ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบสัมพันธ์” ที่สำคัญมากหรือ “ตัวชี้วัดเชิงบวกหลัก” เพราะถูกกล่าวซ้ำ มี 7 ข้อ ได้แก่ (1) อาหุไนยัคคิ (2) คหปตคคิ (3) ทักขิไนยัคคิ (4) สัจจะ (5) ทมะ (6) ชันติ (7) จาคะ และตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวที่สำคัญรองลงมา หรือ “ตัวชี้วัดเชิงบวกรอง” เพราะถูกกล่าวถึงเพียงครั้งเดียว มี 14 ข้อ ได้แก่ (1) อติชาตบุตร (2) อนุชาตบุตร (3) นัฏฐุคเวสนา (4) ชินณปฏิสังขรณา (5) ปริมิตปานโกชนา (6)

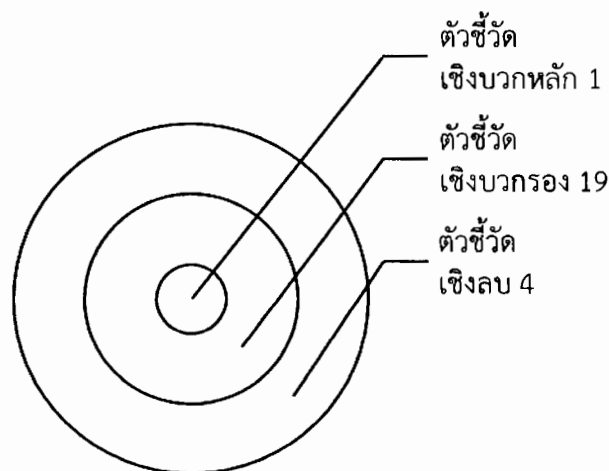
อธิปัจจสีลวันตสถาปนา (7) สมสัทธา (8) สมสีลา (9) สมจาคา (10) สมปัญญา (11) มาตากริยา (12) ภคินีกริยา (13) สขีกริยา (14) ทาสีกริยา

3) เป้าหมายของตัวชีวิต ธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว 6 หัวข้อนั้น เนื่องจากเป็นหลักปฏิบัติแสดงว่า ต้องมีบุคคลใดบุคคลหนึ่ง (ประธาน) ปฏิบัติธรรมข้อใดข้อหนึ่ง (กริยา) ต่อใครหรือต่ออะไร (กรรม) และเนื่องจาก หลักการปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนาจะต้องเริ่มจากตนเองเสมอ เช่น เมื่อกล่าวถึงความมีเมตตา ไม่ได้เรียกร้อง ให้คนอื่นมีเมตตาแต่ตนเองต้องมีเมตตาเป็นคนแรก ดังนั้น ประธานในที่นี้จึงได้แก่ “ตนเอง” ที่จะต้องปฏิบัติธรรม ต่อใครและต่ออะไร (กรรม) เมื่อพิจารณาจากเป้าหมายหรือกรรมของประโยค สามารถแบ่งธรรมเพื่อชีวิต ครอบครัวออกเป็น 3 ชุด ได้แก่ (1) ธรรมเพื่อทรัพย์สิน (2) ธรรมเพื่อตนเอง และ (3) ธรรมเพื่อสมาชิกใน ครอบครัว

ธรรมเพื่อทรัพย์สิน มี 1 หัวข้อ ได้แก่ หัวข้อที่ 138 เรื่อง “กุลจิรัฏฐิตธรรม” ธรรมเพื่อตนเอง มี 2 หัวข้อ ได้แก่ หัวข้อที่ 90 เรื่อง “บุตร” และหัวข้อที่ 282 เรื่อง “ภรรยา” ในขณะที่ธรรมเพื่อสมาชิกในครอบครัว มี 3 หัวข้อ ได้แก่ หัวข้อที่ 131 เรื่อง “อัคริ” หรือ “อัคริปาริกริยา” หัวข้อที่ 139 เรื่อง “ฆราวาสธรรม” และหัวข้อ ที่ 183 เรื่อง “สมชีวิธรรม”

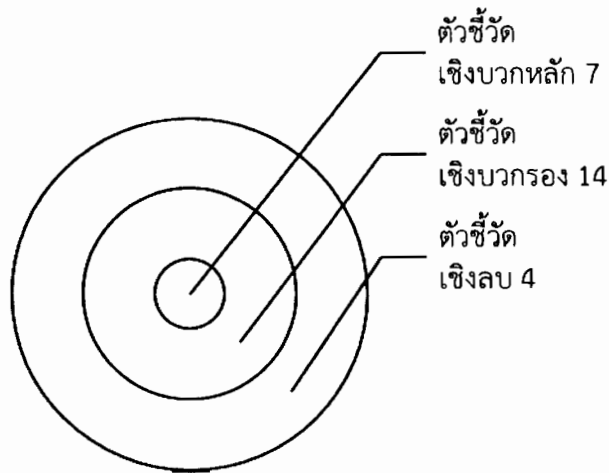
จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ดังกล่าวทำให้ได้อंकความรู้ใหม่ 4 ประการ ได้แก่ ตัวชีวิตธรรม เพื่อชีวิตครอบครัวแบบเอกเทศ ตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบสัมพันธ์ ตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบ เชิงบวก 3 ชั้น และเป้าหมายของตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวทั้งแบบเอกเทศและแบบสัมพันธ์ ดังนี้

1) ตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบเอกเทศ จำนวน 24 ข้อ แบ่งเป็น ตัวชีวิตธรรมเพื่อ ครอบครัวเชิงบวกหลัก จำนวน 1 ข้อ คือ จาคะ ตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวเชิงบวกรอง จำนวน 19 ข้อ และ ตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวเชิงลบ จำนวน 4 ข้อ รายละเอียดดังกล่าวไว้แล้วข้างต้น ซึ่งสามารถเขียนเป็น แผนภาพได้ดังนี้

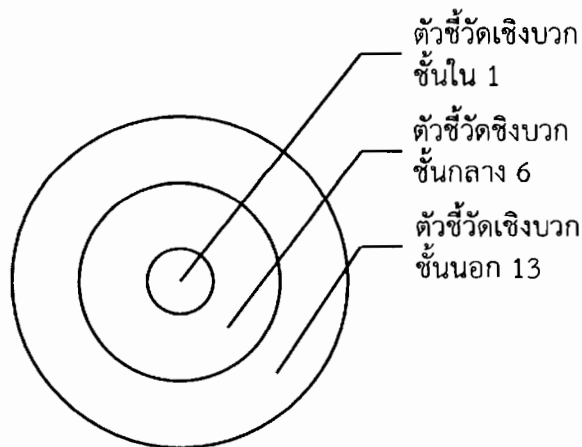
แผนภาพที่ 2.1 ตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบเอกเทศ

2) ตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบสัมพันธ์ จำนวน 25 ข้อ แบ่งเป็น ตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิต ครอบครัวเชิงบวกหลัก จำนวน 7 ข้อ ตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวเชิงบวกรอง จำนวน 14 ข้อ และตัวชีวิตธรรม เพื่อชีวิตครอบครัวเชิงลบ จำนวน 4 ข้อ รายละเอียดดังกล่าวไว้แล้วข้างต้น ซึ่งสามารถเขียนเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพที่ 2.2 ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบสัมพันธ์ (ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของ “ธรรมเพื่อคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน”)

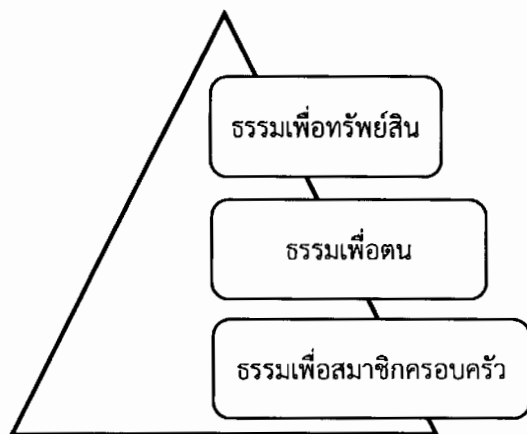
3) แกนหรือหัวใจของธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว เมื่อพิจารณาเฉพาะตัวชี้วัดเชิงบวก จะเห็นได้ว่า “จาคะ” เป็นแกน หรือหัวใจของธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว ทำให้สามารถจัดลำดับความสำคัญออกเป็น 3 ชั้น คือ ชั้นใน ชั้นกลาง และชั้นนอก โดยธรรมชั้นใน คือ จาคะ ธรรมชั้นกลาง มี 6 ข้อ ได้แก่ (1) อาหุไนยัคคิ (2) คหปตัคคิ (3) ทักขิไณยัคคิ (4) สัจจะ (5) ทมะ (6) ขันติ (เดิมเป็นข้อที่ 7. จาคะ ยกไปเป็นธรรมชั้นใน) และธรรมชั้นนอก มี 13 ข้อ ได้แก่ (1) อติชาตบุตร (2) อนุชาตบุตร (3) นัฏฐควเสนา (4) ชินณปฏิสังขรณา (5) ปริมิตปานโกชนา (6) อธิปัจจสีลวันตสถาปนา (7) สมสัทธา (8) สมสีลา (เดิมเป็นข้อ 9. สมจาคา ยกไปเป็นธรรมชั้นใน) (9) สมปัญญา (10) มาตาทริยา (11) ภคินีทริยา (12) สขีทริยา (13) ทาสีทริยา รายละเอียดในการจัดลำดับโดยส่วนมากได้กล่าวไว้แล้วในหัวข้อที่เกี่ยวข้องข้างต้น ซึ่งสามารถเขียนเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพที่ 2.3 ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบเชิงบวก 3 ชั้น

4) เป้าหมายของตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว จำนวน 6 หัวข้อ สามารถแบ่งเป็น 3 ชุด ได้แก่ ธรรมเพื่อทรัพย์สิน 1 หัวข้อ ธรรมเพื่อตนเอง 2 หัวข้อ และธรรมเพื่อสมาชิกครอบครัว 3 หัวข้อ เมื่อเรียงลำดับจากมากไปหาน้อยโดยกำหนดให้จำนวนมากกว่าเป็นฐานจะได้โครงสร้างและกระบวนการธรรมสำหรับ

คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนเป็นรูปสามเหลี่ยม ซึ่งสามารถเขียนเป็นแผนภาพเรียงลำดับจากสำคัญมากอยู่ด้านล่างสุด ไปหาสำคัญน้อยอยู่ด้านบนสุด ได้ดังนี้

แผนภาพที่ 2.4 เป้าหมายของตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว

แนวคิดเกี่ยวกับอรรถปริวรรตศาสตร์

อรรถปริวรรตศาสตร์ (Hermeneutics) คือ ทฤษฎี และวิธีวิทยาว่าด้วยการตีความซึ่งถูกนำมาใช้ทั้งในเชิงเทววิทยา ปรัชญาสังคม และอัตถิภาวนิยม ในเชิงเทววิทยา หมายถึง การอธิบายความหมายและเรื่องราวในคัมภีร์ศาสนาโดยเฉพาะคัมภีร์ไบเบิล ในเชิงปรัชญาสังคม ถูกใช้เพื่ออธิบายเจตนาของมนุษย์ว่าเป็นสิ่งที่อยู่เบื้องหลังพฤติกรรมส่วนบุคคลและสังคมจนกระทั่งก่อเกิดเป็นสถาบันต่าง ๆ นอกจากนั้น ชาวอัตถิภาวนิยมยังได้ใช้เพื่อค้นหาจุดหมายของการเป็นมนุษย์ด้วย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2540) นอกจากจะดำรงฐานะเป็นศาสตร์แล้ว การตีความยังถือเป็นศิลป์แห่งการเสนอความคิดของมนุษย์อย่างถูกต้อง ศิลป์แห่งการสื่อสารคำพูดของคนอื่นแก่บุคคลที่สาม และ ศิลป์แห่งความเข้าใจคำพูดของคนอื่นอย่างถูกต้องด้วย โดยเฉพาะการสื่อสารระหว่างบุคคลผ่านภาษาเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจความหมายที่ต้องการ ซึ่งความหมายนั้นมาจากความคิดและประสบการณ์ส่วนตัวของผู้สื่อสารที่ไม่มีทางเป็นอันเดียวกันกับผู้ฟัง การตีความจึงเกิดขึ้นตลอดเวลาในระหว่างการสื่อสาร โดยเฉพาะเมื่อภาษาและความหมายเหล่านั้นบันทึกไว้เป็นเล่มหนังสือหรือคัมภีร์ ที่ผู้สื่อสารและผู้อ่านไม่ได้อยู่ต่อหน้าซึ่งกันและกัน การตีความจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ และทำให้การตีความมีความซับซ้อนเพิ่มขึ้น ซึ่งความซับซ้อนของการตีความนั้นเกิดขึ้นทั้งจากภาษาเองที่มี 2 ระดับ คือ ภาษาสามัญ ที่สื่อความหมายและปฏิบัติได้ในชีวิตซึ่งมีความหลากหลายตามบริบทของสังคม และภาษาอุดมคติ ที่เป็นเกณฑ์มาตรฐานสมบูรณ์แบบอยู่ในโลกแห่งความคิดหรือทฤษฎี ไม่ขึ้นกับบริบทใด ๆ ดังนั้น ภาษานอกจากจะสื่อความหมายแล้ว ยังสะท้อนความจริง 2 ระดับด้วย คือ ความจริงระดับสมมติที่แต่ละสังคมกำหนดขึ้นแตกต่างกันจากสังคมหนึ่งสู่อีกสังคมหนึ่ง และความจริงระดับปรมาตม์ที่หมายถึงสัจจะเดิมแท้มีอยู่จริงและรองรับความจริงขั้นสมมติ หากไม่มีความจริงขั้นปรมาตม์รองรับเสียแล้ว ความจริงขั้นสมมติก็ไร้ความหมาย เนื่องด้วยภาษามี 2 ระดับ ความจริงก็มี 2 ระดับ ส่งผลให้การตีความมี 2 แบบด้วย คือ แบบประยุกต์ ที่ต้องคำนึงถึงบริบททางสังคมร่วมสมัยของภาษานั้น และแบบทฤษฎี ที่ให้ความสำคัญกับตัวบทและความลงรอยกันของตัวบทเอง (Schleiermacher, 1998) อย่างไรก็ตาม การตีความนั้นผันแปรไปตามประสบการณ์ของผู้อ่าน ดังนั้น เพื่อข้ามพ้นอคติจากประสบการณ์ และให้ชื่อตรงต่อปรากฏการณ์ การตีความจึงควรมีขอบเขตเท่ากันระหว่างสิ่งที่เห็นกับสิ่งที่เห็น กล่าวคือเห็นเท่าไรก็ตีความเท่านั้น ไม่นำประสบการณ์ของตน

มาขยายความ เรียกการตีความแบบนี้ว่า การตีความเชิงภววิทยา (Ontological) ส่วนการตีความอีกแบบหนึ่งที่จะช่วยให้พ้นไปเสียจากความลำเอียงคือการตั้งคำถามต่อสิ่งที่เห็นโดยไม่ด่วนเชื่อตามจนกว่าจะพบว่ามีความสมเหตุสมผล เรียกการตีความแบบนี้ว่าการตีความเชิงวิพากษ์ (Critical) (Mallery, Hurwitz and Duffy, 1986) การตีความทั้งสองแบบนี้เป็นที่นิยมค่อนข้างมากในปัจจุบัน เมื่อก้าวโดยสรุป ทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์ทางตะวันตกทั้งหมดที่กล่าวมา (ปรุตม์ บุญศรีตัน, 2550) สามารถแบ่ง เป็น 3 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มที่เห็นว่า ความหมายสมบูรณ์อยู่ที่ผู้สื่อสาร การตีความจึงจำเป็นต้องคำนึงถึงเจตนารมณ์ของผู้สื่อสารเป็นสำคัญ 2) กลุ่มที่เห็นว่า ความหมายสมบูรณ์อยู่ที่คัมภีร์ โดยตระหนักว่าคัมภีร์มีความสมบูรณ์ในตัว และ 3) กลุ่มที่เห็นว่า ความหมายสมบูรณ์อยู่ที่ผู้อ่าน ถือว่าความเข้าใจเป็นเรื่องส่วนบุคคล แตกต่างกันไป และล้วนมีความถูกต้องตามมุมมองของตน

ในทางพระพุทธศาสนา การตีความมีมาอย่างต่อเนื่องซึ่งหลักฐานที่เห็นได้เด่นชัดที่สุดคือการแยกกันออกเป็น 2 นิกาย ได้แก่ เถรวาท และมหายาน ซึ่งเป็นผลจากการตีความคำสอนของพระพุทธเจ้าที่แตกต่างกัน เมื่อก้าวถึงมิติด้านคัมภีร์ คือ พระไตรปิฎก ซึ่งถือเป็นคัมภีร์ที่เก่าแก่ที่สุดของพระพุทธศาสนา และเป็นที่รวบรวมไว้ซึ่งคำสอนของพระพุทธเจ้าที่สมบูรณ์ที่สุด ก็ยังมีอรรถกถาซึ่งเป็นคัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎก และคัมภีร์ชั้นรองลงมาอีก เช่น ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสส เป็นต้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2558) นอกจากนี้ เมื่อพระพุทธศาสนาเดินทางไปถึงที่ใด เนื่องจากไม่มีหลักบังคับให้เชื่อตาม แต่เปิดประตูไว้ให้สงสัยและตั้งคำถามได้ ประชาชนในพื้นที่นั้น ๆ จึงเลือกรับเอาแนวคิดและหลักปฏิบัติที่ตนเห็นว่าเหมาะสมไปใช้ ดังความที่ปรากฏในกาลามสูตร พระไตรปิฎกเล่มที่ 20 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539) ทำให้แนวปฏิบัติมีความหลากหลายยิ่งขึ้น ข้อนี้แสดงให้เห็นถึงความเป็นไปได้ในการตีความคำสอนของพระพุทธเจ้าให้เข้ากับยุคสมัยโดยเฉพาะในโครงการวิจัยนี้ คือ การตีความให้เข้ากับแนวคิดและขอบเขตเชิงสังคมวิทยา โดยการตีความคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนานั้นมีองค์ประกอบด้านบริบทเพิ่มขึ้นมาจากทฤษฎีการตีความทางตะวันตก ทำให้มีองค์ประกอบ 4 ประการ คือ ผู้สื่อสาร ความ คัมภีร์ ผู้อ่าน และบริบททางสังคมซึ่งต้องตั้งอยู่บนความสมนัย (Coherence) และสหนัย (Correspondence) ระหว่างอรรถะ (Meaning) และพยัญชนะ (Letter) กล่าวคือ การตีความนั้นต้องเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ไม่ขัดกันระหว่างความหมายและลายลักษณ์อักษร (ปรุตม์ บุญศรีตัน, 2550) โครงการวิจัยนี้ จะใช้กรอบการตีความดังกล่าวมานี้เป็นแนวทางในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากพระสุตตันตปิฎก

จากการทบทวนวรรณกรรมข้างต้น เห็นได้ว่าการศึกษาโดยวิธีตีความและการสังเคราะห์มีช่องว่างขององค์ความรู้อยู่ กล่าวคือ การตีความมีข้อดีที่แสดงประเด็นเชิงสังคมวิทยาอย่างชัดเจน แต่ขาดการนำเสนอโครงสร้างและกระบวนการ ในขณะที่การสังเคราะห์มีข้อดีที่เสนอโครงสร้างและกระบวนการ แต่ไม่ครอบคลุมประเด็นเชิงสังคมวิทยา อนึ่ง ทั้งการตีความและการสังเคราะห์ ยังขาดการเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการและองค์ธรรมดังกล่าวข้างต้น ดังนั้น โครงการวิจัยนี้ จึงจะบูรณาการการศึกษาแบบตีความและการศึกษาแบบสังเคราะห์เพื่อค้นหาเนื้อหาในพระสุตตันตปิฎกเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัวต่อไป

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องในที่นี้มุ่งแสดงความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวกับแนวทางในพระสุตตันตปิฎกในมิติต่าง ๆ ทำให้ได้งานวิจัยที่เกี่ยวข้องจำนวน 31 เรื่อง แบ่งเป็น 1) งานวิจัยเกี่ยวกับหลักธรรมเพื่อแก้ปัญหาครอบครัวจำนวน 6 เรื่อง 2) งานวิจัยเกี่ยวกับหลักธรรมเพื่อความผาสุกของครอบครัว จำนวน 17 เรื่อง 3) งานวิจัยหลักธรรมเกี่ยวกับครอบครัวอื่น ๆ และครอบครัวตัวอย่าง จำนวน 5 เรื่อง และ 4) งานวิจัยหลักธรรมเกี่ยวกับ

ครอบครัวในต่างประเทศ จำนวน 3 เรื่อง เมื่อก้าวโดยภาพรวม งานวิจัยสองประเภทหลังจัดอยู่ในงานวิจัยเกี่ยวกับหลักธรรมเพื่อความผาสุกของครอบครัว นำเสนอไปตามลำดับดังนี้

งานวิจัยเกี่ยวกับหลักธรรมเพื่อแก้ปัญหาครอบครัว

1. แม่ชีวงเพชร คงจันทร์ (2013) ในงานวิจัยเรื่อง การแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ระบุว่า ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในครอบครัวเกิดจากสาเหตุ 2 ประการ ได้แก่ สาเหตุภายในคือ กิเลส ราคะ โทสะ และโมหะเป็นสมุฏฐานของความรุนแรงเป็นตัวขับเคลื่อนอยู่ภายใน ส่วนสาเหตุภายนอกคือบริบททางสังคมแบบปิตาธิปไตยและระบบวรรณะเป็นตัวเสริมก่อให้เกิดอัตรา ยึดมั่นถือมั่นความเป็นตัวตนมากยิ่งขึ้น วิธีแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวมี 2 วิธี คือ 1) วิธีแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวทางด้านร่างกายและจิตใจ ได้แก่ ประพฤติตนอยู่ใน(เบญจ)ศีล ประพฤติตนอยู่ใน (เบญจ)ธรรม และการพัฒนาจิตโดยวิธีคิดแบบพุทธธรรม (โยนิโสมนสิการ) 2) วิธีแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวทางด้านโครงสร้างทางสังคมมี 3 อย่าง คือทางด้านสังคม ได้แก่ มีความรับผิดชอบต่อครอบครัวมีความรับผิดชอบต่อบทบาทหน้าที่ และการเสวนากับคนดีทางด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ เว้นจากมิถิลาอาชีพ และการดำเนินชีวิตอันเป็นเหตุให้เสียทรัพย์ ดำเนินชีวิตโดยสุจริตและปัญญา หลักการแสวงหาทรัพย์ และหลักการใช้จ่ายทรัพย์ และทางการศึกษา ได้แก่ การปรับความรู้ความเข้าใจให้ตรงกัน การฝึกฝนพัฒนาตนเอง ซึ่งผลจากการแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวมี 2 อย่าง คือ 1) ผลที่เกิดต่อตนเอง ทำให้ประสบการณ์ความสุขความเจริญทั้งโลกนี้และโลกหน้า ความเป็นอยู่โดยปราศจากเวรภัยและเป็นเหตุแห่งการบรรลุมรรคผลนิพพานในชาติปัจจุบัน 2) ทำให้เกิดความเสมอภาคทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และการศึกษา

2. พูนสุข มาศรีสังสรรค์ (2013) ในบทความเรื่อง ทำอย่างไรครอบครัวจึงจะไร้ความรุนแรง กล่าวว่า ปัจเจกบุคคลในแต่ละครอบครัวต้องเร่งพัฒนาจิตใจของตนอย่างรีบด่วนพร้อมการบ่มเพาะจิตใจและฝึกฝนการปฏิบัติตนในระยะยาวให้อยู่ในครรลองแห่ง “ศีล สมาธิ และปัญญา (ไตรสิกขา)” และ “ฆราวาสธรรม พรหมวิหาร และ สังคหัตถ์” แผ่ขยายไปเป็น “ค่านิยมแห่งสันติสุขในครอบครัว” ในองค์กรรวมทั้งสังคมที่สุดแล้วคนในสถาบันครอบครัวจะอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข ปราศจากความรุนแรงใด ๆ

3. พูนสุข มาศรีสังสรรค์ (2016) ในบทความเรื่อง การจัดการความรุนแรงในครอบครัวเชิงพุทธบูรณาการ กล่าวถึงความรุนแรงและการจัดการไว้ ดังนี้ 1) ระดับบุคคล 1.1) การป้องกันและแก้ไขความรุนแรงระหว่างสามีและภรรยา 1.1.1) หลักประกัน 5 ประการ (เบญจศีล) 1.1.2) ทิศก 1.1.3) ฆราวาสธรรม 1.2) การเยียวยาความรุนแรงระหว่างสามีและภรรยา 1.2.1) การเจริญสติตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร 1.2.2) กฎไตรลักษณ์ 1.3) การป้องกัน แก้ไข และเยียวยาความรุนแรงระหว่างพ่อแม่ และลูก 1.3.1) พรหมวิหาร 1.3.2) กตัญญูกตเวที และ 2) ระดับกลุ่มบุคคลและสังคม 2.1 สังคหัตถ์ 2.2 อปริหานิยธรรม

4. วสมน ทิพนีย์ (2016) ในงานวิจัยเรื่อง การแก้ไขปัญหาความรุนแรงในครอบครัวตามแนวพุทธธรรม พบว่า ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวเกิดจากสาเหตุแบ่งเป็น 3 ระดับ 6 ด้าน ได้แก่ 1) ระดับบุคคลมี 1 สาเหตุ ได้แก่ (1) เกิดจากนิสัยส่วนตัวที่ชอบก้าวร้าว รุนแรง 2) ระดับครอบครัวมี 3 สาเหตุ ได้แก่ (2) เกิดจากการไม่มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัว (3) เกิดจากขาดการวางแผนครอบครัวที่ดี (4) เกิดจากช่องว่างระหว่างวัยของคนในครอบครัวที่มีผลจากการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีในสังคม และ 3) ระดับสังคม มี 2 สาเหตุ ได้แก่ (5) เกิดจากขาดการวางแผนการเงินที่ดี และ (6) เกิดจากทัศนคติ ค่านิยมและความเชื่อที่ผิด ส่วนหลักพุทธธรรมที่สามารถนำมาแก้ไขปัญหาความรุนแรงในครอบครัว แบ่งได้ 4 หมวด คือ 1) หมวดการวางแผนสร้างชีวิตครอบครัว ได้แก่ หลักสมชิวิธรรม 4 คือ มีความเชื่ออย่างเดียวกัน ไม่ล่วงละเมิดสิทธิต่อกันและกัน รู้จักเสียสละให้กัน และมีการตัดสินใจร่วมกัน 2) หมวดการปฏิบัติหน้าที่ต่อกันและกันด้วยดี เรียกว่าหลักหน้าที่ตามทิศ 6 ได้แก่ (1) ทิศเบื้อง

หน้า (ปรัถิมทิศ) ได้แก่ หน้าที่ยบิตามารดาพึงปฏิบัติต่อบุตรธิดาและหน้าที่บุตรธิดาพึงปฏิบัติต่อบิดามารดา (2) ทิศเบื้องหลัง ได้แก่ หน้าที่ยของสามีที่พึงทำต่อภรรยา และหน้าที่ของภรรยาที่พึงปฏิบัติต่อสามี 3) หมวดการปฏิสัมพันธ์ที่ตีระหว่างกันและกัน เรียกว่า หลักความสามัคคีในครอบครัว (สาราณียธรรม 6) ได้แก่ (1-3) การแสดงออกด้วยเมตตา 3 ทาง (4) การเกื้อกูลแบ่งปันแลกันและกัน (5) การไม่ล่วงละเมิดกันและกัน และ (6) การใช้เหตุผลในการตัดสินใจร่วมกัน 4) หมวดการบริหารทรัพย์สินเรียกว่า โภควิภาค 4

5. ฐิติมา บุญประเสริฐ พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริญาโณ) และแม่ชีกฤษณา รักษาโณม (2018) ในงานวิจัยเรื่อง รูปแบบการใกล้เคียงคติข้อพิพาทเชิงพุทธบูรณาการ: ศึกษาเฉพาะกรณีคดีครอบครัวศาลเยาวชนและครอบครัวกลาง พบว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่นำมาใช้ในใกล้เคียงคติข้อพิพาทของของศาลเยาวชนและครอบครัวกลาง ได้แก่ 1) หลักสติ 2) พรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา 3) สังคหัตถ์ 4 คือ ทาน ปิยวาจา อตถจริยา สมานัตตตา 4) อริยสัจ 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค 5) อคติ 4 คือ ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ

6. เศษฤทธิ์ โอธูสู (2019) ในบทความวิจัยเรื่อง การขัดเกลาทางสังคมเชิงพุทธเพื่อแก้ปัญหาการข่มขืนบุคคลภายในครอบครัวในสังคมไทย ระบุว่า การข่มขืนบุคคลในครอบครัวในสังคมไทยมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะผู้ก่อเหตุเป็นคนที่รู้จักคุ้นเคยและคนในครอบครัวมากกว่าคนแปลกหน้า สาเหตุการข่มขืนที่เกิดขึ้นกับบุคคลในครอบครัว ในทางพระพุทธศาสนาและทางสังคมวิทยามีมูลเหตุที่เกิดคล้ายกัน คือ 1) สาเหตุทางจิตใจ 2) สาเหตุทางพฤติกรรม และ 3) สาเหตุทางสังคม แต่ในทางพระพุทธศาสนาเน้นการอธิบายสาเหตุทางจิตซึ่งเป็นเรื่องนามธรรม ไม่ได้เน้นการอธิบายเกี่ยวกับสรีระร่างกาย ในทางสังคมวิทยามีการอธิบายสอดคล้องกับทางพระพุทธศาสนา คือ 1) สาเหตุทางจิต อธิบายว่าเกิดจากปัจจัยทางจิตมีความบกพร่องผิดปกติ 2) สาเหตุทางพฤติกรรม อธิบายว่าเกิดจากปัจจัยของสรีระร่างกาย และ 3) สาเหตุทางสังคม อธิบายว่าเกิดจากปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมและบริบททางสังคม แนวทางการขัดเกลาทางสังคมเชิงพุทธเพื่อแก้ปัญหาการข่มขืนบุคคลในครอบครัวในสังคมไทยต้องอาศัยกระบวนการขัดเกลาทางสังคมเข้ามาประกอบด้วยจึงจะเป็นแนวทางเชิงพุทธบูรณาการ โดยการอาศัยฐานรากความเข้มแข็งทางจิตใจอันถูกฝังลึกมาจากความละเอียดซึ้งกลัวบาป การทำหน้าที่ตามพรหมวิหาร และทิศ 6 โดยใช้กระบวนการขัดเกลาทางสังคมมาเป็นวิธีการเชิงกระบวนการ แบ่งเป็น 2 แนวทาง คือ 1) คุณธรรมกำกับใจอย่างเข้มแข็งซึ่งหมายถึงการที่บุคคลคำนึงถึงหลักดี-ชั่ว หน้าที่ความรับผิดชอบ 2) กระบวนการขัดเกลาเชิงสังคมซึ่งหมายถึงการอาศัยกลไกอื่น ๆ นำไปสู่การปฏิบัติจริง เช่น กฎหมาย สถาบันครอบครัว บรรทัดฐานทางสังคม

ตารางที่ 2.7 หลักธรรมเพื่อแก้ปัญหาครอบครัว

ลำดับ	งานวิจัย	หลักธรรม						รวม
		1	2	3	4	5	6	
1	กฎไตรลักษณ์			/				1
2	กตัญญูกตเวที			/				1
3	ฆราวาสธรรม		/	/				2
4	ไตรสิกขา		/					1
5	ทิศหก			/	/		/	3
6	เบญจธรรม	/		/				2
7	พรหมวิหาร		/	/		/	/	4
8	โภควิภาค				/			1

ลำดับ	งานวิจัย หลักกรรม	1	2	3	4	5	6	รวม
		9	มัจฉาอาชีวะ	/				
10	โยนิโสมนสิการ	/						1
11	ศีล/เบญจศีล	/						1
12	สติ/สติปัญญา			/		/		2
13	สมชิวิธรรม				/			1
14	สังคหัตถุ		/	/		/		3
15	สาราณียธรรม				/			1
16	อคติ					/		1
17	อุปหานียธรรม			/				1
18	อริยสัง					/		1
รวม		4	4	9	4	5	2	28

งานวิจัยเกี่ยวกับหลักกรรมเพื่อความผาสุกของครอบครัว

งานวิจัยเกี่ยวกับหลักกรรมเพื่อความผาสุกของครอบครัว จำนวน 17 เรื่อง แบ่งเป็น 2 ด้าน ได้แก่
1) ความมั่นคง จำนวน 8 เรื่อง และ 2) สันติสุข จำนวน 9 เรื่อง ดังนี้

หลักกรรมเพื่อความผาสุกของครอบครัวด้านความมั่นคง

1. แม่ชิวงเพชร คงจันทร์ (2016) ในงานวิจัยเรื่อง รูปแบบการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวเชิงพุทธบูรณาการ พบว่า หลักการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนามี 2 หลักการ คือ 1) หลักการปฏิบัติตนตามแนวอริยมรรคมีองค์ 8 ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ 2) หลักการเสริมสร้างภูมิคุ้มกันให้กับครอบครัว ซึ่งประกอบด้วยการสร้างภูมิคุ้มกันภายในมีพระไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และภูมิคุ้มกันภายนอก คือ การปฏิบัติตามหลักทศ 6 ผลที่ได้รับจากการปฏิบัติตามหลักการดังกล่าวมี 3 อย่างคือ 1) ได้รับประโยชน์ในโลกนี้ คือ ก่อเกิดความเสมอภาคทางสังคม ทางเศรษฐกิจ และทางการศึกษา ก่อเกิดความปรองดองในครอบครัว และความผาสุกในการครองเรือน 2) ได้รับประโยชน์โลกหน้า คือ สுகติ 3) ได้รับประโยชน์สูงสุดคือนิพพาน

2. พระกฤษณพล ปญญาโร พระโสภณพัฒนบัณฑิต และโสวิทย์ บำรุงภักดิ์ (2016) ในงานวิจัยเรื่อง การบูรณาการหลักพุทธธรรมกับโมเดลของเดวิด เอช ออลสัน เพื่อการสร้างครอบครัวเข้มแข็ง ระบุว่า พุทธธรรมสำหรับการปรับใช้เพื่อครอบครัวให้เป็นสุข สรุปได้ 6 หลักการ ดังนี้ 1) สมชิวิธรรม การครองเรือน ในชีวิตคู่คือการที่ฝ่าย ชายและฝ่ายหญิงมีปฏิสัมพันธ์ ความพอใจในการร่วมชีวิต ตกลงใจในการใช้ชีวิตร่วมกัน ร่วมที่จะเผชิญปัญหาหาร่วมกัน และมีความอดทนที่จะพยายาม เพื่อการร่วมสุขในการครองเรือน สร้างความ พึงพอใจกันอยู่อย่างมีความสุข และสามารถแก้ไขข้อขัดแย้ง 2) พรหมวิหาร 4 เป็นหลักกรรมที่เป็นหลักสำคัญของ มารดาบิดาที่จะทะนุ บารุง บุตรหลานเป็นแบบอย่างแบบแผนที่จะให้ความช่วยเหลือบุตรหลานให้ อยู่อย่างมีความสุขเป็น หลักกรรมที่ต้องมีไว้ในจิตใจเพื่อควบคุมความประพฤติที่แสดงออกทาง ภายนอก และเหตุนี้ มารดาบิดาจึงจัดได้ว่า เป็นพรหมของบุตร 3) สังคหัตถุ 4 เปรียบเหมือนกุญแจที่นำพาชีวิต ที่ กำหนดคนเราทุกคนว่า เข้มทิศนาสังคัมให้

ก้าวไปสู่สันติภาพ ความสงบสุข และลดการเหยียดหยาม กัดเซาะซึ่งกันและกัน มองเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเป็นสิ่งมีชีวิตที่จะคอยดำรงช่วยเหลือ ดูกดั่งเช่นว่า ตัวเรารักสุขเกษมสุขทุกข์แบบไหน คนอื่นก็รักสุขเกษมสุขทุกข์เหมือนเรา เช่นกัน สมาชิกในครอบครัวก็ เช่นกันเมื่อเรารู้ในหน้าที่ คอยช่วยเหลือกัน มุ่งหวังให้สมาชิกครอบครัวเกิดความสุข

4) ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ 4 เป็นหลักธรรมที่ กระทำแล้วย่อมส่งผลประโยชน์ ที่ได้รับการประกอบกิจ อาจจะเป็นเงิน สิ่งของ ชื่อเสียง เกียรติยศ การยกย่องสรรเสริญ หรือว่าเป็นผลประโยชน์อาจเป็นวัตถุหรือผลตอบแทนทางด้านจิตใจก็ได้ซึ่งหลักการและแผนการนี้ เรียกว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์ในปัจจุบัน 5) ขรรวาสธรรม 4 จะเห็นได้ว่าการเสริมสร้างครอบครัวให้ เข้มแข็งได้ การพึ่งพาตนเองด้านทรัพยากรธรรมโดยใช้หลักการด้วยความเรียบง่ายโดย การใช้หลัก ของขรรวาสธรรม 4 พึงรู้จัก บริโภคใช้สอยอย่างมีสติคอยระลึกการใช้สอยอย่างมีสติ มองเห็น คุณค่าสิ่งของและใช้อย่างมีประโยชน์มีคุณภาพ ไม่แสวงหาด้วยอำนาจของกิเลสตัณหา และใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืนการสร้าง ความเข้มแข็งให้แก่ครอบครัว และ 6) ทิศ 6 ซึ่งเป็นหลักการที่จะต้องประพฤติปฏิบัติตาม หน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์ ระหว่างคู่ชีวิตที่จะเป็นตัวที่สนับสนุนการสร้างครอบครัวให้เข้มแข็งและทำประโยชน์ให้แก่ส่วนรวม และในประเด็นที่คู่สมรสให้ความเคารพให้เกียรติกันนั้น ก็จะนำมาซึ่ง แนวความคิดตามพระพุทธศาสนา ได้ถือว่าหลักพุทธธรรมเป็นหลักของความคิดสูงสุดในการสร้าง ความเข้มแข็ง ให้แก่ครอบครัว อันจะนำพาความสุขความเข้มแข็งมาสู่ครอบครัวและสังคมใน ปัจจุบันและอนาคต

3. พระครูอาทรกิจจาภิรักษ์ (ฉัตรขมภู) และโสวิทย์ บำรุงภักดี (2018) ในงานวิจัยเรื่อง การสร้างครอบครัวที่มั่นคงในเชิงพุทธบูรณาการ กล่าวว่า การสร้างครอบครัวให้มั่นคงในเชิงพุทธบูรณาการเป็นการนำ 1) หลักสมชิวธรรมไปปรับใช้ตั้งแต่ขั้นแรกของชีวิตคู่คือการพิจารณาเลือกหญิงหรือชายผู้มีศรัทธา มีศีล มีจาคะ และมีปัญหาเสมอกัน การปรับใช้ 2) หลักสหธารสันโดษเป็นการสร้างความพึงพอใจในคู่ครองของตนเองว่า หญิงหรือชายที่เลือกแล้วเป็นคนมีศีลธรรมคือเป็นคนดีที่เหมาะสมแก่การสร้างครอบครัวด้วยกัน และการปรับใช้ 3) หลักทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ด้วยการมีชีวิต ใช้ชีวิตและการดำเนินชีวิตอย่างขยันหมั่นเพียร ตามรักษาทรัพย์ที่หาได้ คบคนดี มีศีลธรรม และดำเนินชีวิตอย่างพอดี พอเหมาะและมีเหตุผล ซึ่งจะทำให้ครอบครัวไทยมีความมั่นคง แข็งแรง และสมาชิกในครอบครัวมีความสุขอยู่เสมอ

4. พระชีพ รุกขิตธมโม (แก้วนิล) สิทธิโชค ปาณะศรี และพระครูวิจิตรศีลาจาร (2020) ในงานวิจัยเรื่อง การประยุกต์ใช้หลักสัมมาอาชีวะในการเสริมสร้างครอบครัวไทยให้เกิดความมั่นคงในสังคมยุคดิจิทัล ได้ศึกษาหลักสัมมาอาชีวะในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่นำมาใช้เพื่อเสริมสร้างครอบครัวให้เกิดความมั่นคง พบว่าพระพุทธศาสนาได้วางหลักปฏิบัติเพื่อมุ่งประโยชน์และคุณค่าอย่างสูงสุด 3 ประการ คือ 1) ทิฏฐธัมมิกัตถะ ได้แก่ ประโยชน์ในปัจจุบันทันตาเห็น 2) สัมปรายิกัตถะ ได้แก่ ประโยชน์ในอนาคต และ 3) ปรมัตถะ ได้แก่ ประโยชน์อย่างยิ่ง โดยจะส่งเสริมในการประกอบสัมมาชีพของฆราวาสวิสัยได้อย่างดีเยี่ยม เพื่อมุ่งสู่คุณค่าและประโยชน์ต่อการดำรงชีพ

5. พระดิลก ถาวโร (สิงห์ทองไชย) กันยาวิรี สัทธาพงษ์ และสวสดี อโณทัย (2020) ในงานวิจัยเรื่อง การ บูรณาการพุทธจริยศาสตร์และปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการค้ำประกันความมั่นคงของครอบครัวไทยในสังคมหลังยุค พบว่า พุทธจริยศาสตร์ว่าด้วยการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัว แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ 1) พุทธจริยศาสตร์ระดับพื้นฐานคือศีล 5 2) พุทธจริยศาสตร์ระดับกลางคือกุศลกรรมบถ 10 และ 3) พุทธจริยศาสตร์ระดับสูงคืออริยมรรคมีองค์ 8

6. อนันต์ อุปสอด และอนิษฐา หาญภักตินิยม (2020) ในงานวิจัยเรื่อง ศึกษากระบวนการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวตามแนวพุทธจิตวิทยาบูรณาการ พบว่า การนำหลักธรรมที่ใช้สำหรับการดำเนินชีวิตครอบครัว เพื่อสร้างความรัก ความเข้าใจกันมากขึ้น คือ หลักขรรวาสธรรม เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ครองเรือนประกอบด้วย สัจจะ ความซื่อสัตย์ต่อกัน ทมะ การรู้จักข่มใจ ขันติ ความอดทน และจาคะ การเสียสละ นอกจากนี้

หลักธรรม 4 ข้อข้างต้นแล้ว จะต้องปฏิบัติตามหลักทศก โดยเฉพาะข้อที่ว่า ด้วยหน้าที่ของสามีและภรรยาที่จะพึงปฏิบัติต่อกัน ทั้งสามีและภรรยาต่างก็มีหน้าที่ที่ต้องทำต่อกัน โดยสามีมีหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติต่อภรรยา

7. วัฒน์ กัลยาณพัฒน์กุล พระครูนิรมิตสังฆกิจ พระครูสมุห์ณรงค์ ไชยธรรมโม อานนท์ เมธีวรฉัตร และสุวรรณ ฐาสิม (2021) ในงานวิจัยเรื่อง หลักธรรมและหลักการเสริมสร้างความมั่นคงในครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา พบว่า หลักธรรมเสริมสร้างความมั่นคงในครอบครัว ได้แก่ ทศ 6 และ มงคล 38 ประการ นอกจากนี้ ยังมีหลักธรรมอื่น ๆ ที่เกื้อกูลต่อการเสริมสร้างความมั่นคง ได้แก่ อคติ 4 ประการ หลักการครองชีวิตคู่ที่ดี การสงเคราะห์บุตรและภรรยา การทำหน้าที่ของสามีภรรยาที่ดี บุตรธิดาพึงตอบแทนแสดงความกตัญญู สังคหวัตถุ 4 ขรवासธรรม 4 พรหมวิหาร 4 เป็นต้น

8. พระมหาเผื่อน กิตติโสภโณ ศักดิ์ชัย สักกะบูชา พระครูสังฆรักษ์เอกภัทร อภินันโท และนางภูณางค์ โพธิ์ไพจิตร (2022) ในงานวิจัยเรื่อง โมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุของครอบครัวเข้มแข็งในสังคมไทย พบว่า โมเดลเชิงสาเหตุของครอบครัวเข้มแข็งในสังคมไทยได้รับอิทธิพลโดยตรงจากขรवासธรรม 4 และการทำหน้าที่ของครอบครัว และได้รับอิทธิพลทางอ้อมจากขรवासธรรมผ่านการทำหน้าที่ของครอบครัวและความผาสุกทางจิตวิญญาณ นั่นคือ ครอบครัวจะเข้มแข็งได้สมาชิกในครอบครัวต้องปฏิบัติตามหลักขรवासธรรม 4 อันได้แก่ การที่สมาชิกในครอบครัวมีความซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน (สังจะ) มีความข่มใจไม่ใช้อารมณ์กระทบกระทั่งกัน (ทมะ) มีความอดทนต่อความยากลำบากที่เกิดขึ้นร่วมกัน (ขันติ) และมีความเสียสละแบ่งปันสุขทุกข์ร่วมกัน (จาคะ) นอกจากการปฏิบัติตามหลักขรवासธรรมแล้ว ครอบครัวที่เข้มแข็งจะเกิดขึ้นได้โดยอาศัยการทำหน้าที่ของครอบครัว คือ สมาชิกในครอบครัวมีความรู้สึกผูกพันกัน มีความสามัคคีกัน มีความสามารถในการสื่อสารเชิงบวก มีความสามารถในการปฏิบัติตามบทบาทในครอบครัวของตนและมีความสามารถในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน หากเกิดปัญหาขึ้นในครอบครัว นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังบ่งชี้การปฏิบัติตามหลักขรवासธรรม 4 ช่วยให้สมาชิกเกิดความผาสุกทางจิตวิญญาณและการทำหน้าที่ของครอบครัวซึ่งจะส่งผลให้เกิดครอบครัวเข้มแข็งตามมาในที่สุด

ตารางที่ 2.8 หลักธรรมเพื่อผาสุกของครอบครัวด้านความมั่นคง

ลำดับ	งานวิจัย									รวม
		1	2	3	4	5	6	7	8	
1	กฎไตรลักษณ์	/								1
2	ขรवासธรรม		/				/	/	/	4
3	ทฤษฎีอัมมิกัตถประโยชน์		/	/	/					3
4	ทศก	/	/				/	/		4
5	ปรมัตถประโยชน์				/					1
6	พรหมวิหาร		/					/		2
7	มงคล 38							/		1
8	ศีล/เบญจศีล					/				1
9	สทวารสันโดษ			/						1
10	สมชชีวีธรรม		/	/						2
11	สังคหวัตถุ		/					/		2
12	สัมปรายิกัตถประโยชน์				/					1
13	สัมมาอาชีวะ				/					1
14	อคติ							/		1

ลำดับ	งานวิจัย หลักการ	1	2	3	4	5	6	7	8	รวม
		15	อภฺฐรังคิกรมรรค	/				/		
	รวม	3	6	3	4	2	2	6	1	27

หลักการเพื่อความผาสุกของครอบครัวด้านสันติสุข

1. พระครูวาทิวรวัฒน์ (กล้า พรหมณ์แก้ว) (2014) ในงานวิจัยเรื่อง การประยุกต์ใช้โอวาท 10 ในการเสริมสร้างครอบครัวสันติสุข โดยโอวาท 10 ประการของธรรมาจารย์ศรีธรรมโศภิตที่ได้อบรมมารยาทสมบัติของกุลสตรี ผู้ที่จะไปสู่ตระกูลของสามี ประกอบด้วย 1) ไฟในอย่านำออก 2) ไฟนอกอย่านำเข้า 3) ฟังให้แก่คนที่ให้ 4) ไม่ฟังให้แก่คนที่ไม่ให้ 5) ฟังให้แก่บุคคลที่ควรให้และบุคคลที่ไม่ควรให้ 6) ฟังนั่งให้เป็นสุข 7) ฟังบริโภคให้เป็นสุข 8) ฟังนอนให้เป็นสุข 9) ฟังบำเรอไฟ และ 10) ฟังนอนน้อมเทวดา

2. พระครูสิริรัตนานุกัณฑ์ พระมหาไกรสร โชติปัญโญ ประยูร สุขะใจ อนันต์ อุปสอด และสาธุ มหัทธนาตุล (2559) ในงานวิจัยเรื่อง พุทธจิตวิทยาบูรณาการ: รูปแบบและกระบวนการเสริมสร้างสุขภาวะองค์รวมของครอบครัวและสังคม ได้ศึกษาการบูรณาการหลักพุทธจิตวิทยากับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการส่งเสริมสุขภาวะองค์รวมของครอบครัวและสังคม โดยใช้ภาวนา 4 นำไปสู่กระบวนการค้นหาแนวทางการประยุกต์ใช้พุทธจิตวิทยาบูรณาการในการส่งเสริมสุขภาวะ พบว่า หลักพุทธจิตวิทยา ได้แก่ 1) หลักสังคหวัตถุ ที่เน้นการสร้างประโยชน์ส่วนรวมทำให้เกิดความมีสังคมที่เข้มแข็ง 2) หลักอริยสัจ 4 ที่เน้นการเรียนรู้ร่วมกันเกิดความตระหนักถึงความทุกข์หรือปัญหาที่เกิดขึ้น เมื่อชุมชนตระหนักแล้วนั้นจะสามารถค้นหาสาเหตุและหาแนวทางร่วมกัน 3) หลักไตรสิกขา เน้นการเตรียมคนในพื้นที่ให้มีศีลธรรม พร้อมทั้งจะดำเนินการในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน และการมุ่งเน้นการพัฒนาจิตใจ 4) หลักอริยมรรค เป็นการศึกษากระบวนการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวและสังคมตามแนวพุทธจิตวิทยาบูรณาการ

3. พระอภิชัย อภิวัตตโน (2016) ในงานวิจัยเรื่อง การประยุกต์ใช้หลักดาวธรรมเพื่อการเสริมสร้างครอบครัวสันติสุข กล่าวว่า ครอบครัวจะมีความเข้มแข็ง ต้องมีการอบรมบ่มนิสัยของสมาชิกในครอบครัวให้มีคุณธรรมโดยเฉพาะการเป็นผู้มีความเคารพน้อมน้อมมีสัมมาคารวะ หลักความเคารพใหญ่ๆ ในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทมี 6 ประการ ได้แก่ 1) พุทธคารวตา หมายถึง มีความเคารพเอื้อเฟื้อในพระพุทธเจ้า 2) ธัมมคารวตา หมายถึง มีความเคารพหนักแน่นในพระธรรมธรรมะ 3) สังฆคารวตา หมายถึง มีความเคารพแก่กล้าในพระสงฆ์ 4) สิกขาคารวตา หมายถึง มีความเคารพแก่กล้าในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา 5) อัปมาทคารวตา หมายถึง มีความเคารพในความไม่ประมาท 6) ปฏิสันถารคารวตา หมายถึง มีความเคารพในการปฏิสันถาร คือ การต้อนรับปราศรัย

4. มนูญ สอนโพจนาม และสุนันท์ เสนารัตน์ (2018) ในบทความเรื่อง พระพุทธศาสนากับสถาบันครอบครัวไทยยุค 4.0 เพื่อการส่งเสริมความสุขในครอบครัว กล่าวว่า พระพุทธศาสนากับสถาบันครอบครัวมีความเกี่ยวข้องกันในการสร้างความสุข ความเจริญ และความก้าวหน้าในความเป็นอยู่แบบครอบครัว ให้แก่สมาชิกของครอบครัวด้วยนำหลักศาสนาไปประยุกต์ใช้ คือ ฆราวาสธรรม

5. ปิ่นทิพย์ มโนสุจริตธรรม พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส และรุ่งโรจน์ ศิริพันธ์ (2020) ในงานวิจัยเรื่อง วิเคราะห์ครอบครัวสันติสุขเชิงพุทธ พบว่าสามารถนำหลักสมชิวิธรรมมาใช้ในการสร้างสันติในครอบครัวได้ ดังนี้ 1) หลักสัจจะ 4 วิธี ได้แก่ (1) ซื่อสัตย์ต่อกัน (2) จริ่งใจกัน (3) ตรงต่อเวลา และ (4) มีความรับผิดชอบ 2) หลักทมะ 4 วิธี คือ (1) การรู้จักข่มใจ (2) การไม่ลุแก่อารมณ์ (3) การไม่รื้อฟื้นถึงอดีต และ (4) การไม่ผูกโกรธ 3) หลักขันติ 4 วิธี ได้แก่ (1) มีความอดทนต่อความลำบาก (2) มีความอดทนต่อการถูกเหยียดหยาม (3) มีความ

อดทนต่อเวทนา และ (4) มีความอดทนต่ออารมณ์ต่างๆ ที่เข้ามากระทบ 4) หลักจาจะ 4 วิธี ได้แก่ (1) การให้กำลังใจซึ่งกันและกันและ (2) การรู้จักให้อภัยกัน (3) การให้การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และ (4) มีการให้ของตามโอกาสอันควรแก่กันและกัน

6. ปิ่นทิพย์ มโนสุจริตธรรม พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส และรุ่งโรจน์ ศิริพันธ์ (2020) ในงานวิจัยเรื่อง วิกฤตครอบครัวในสังคมไทย: ศึกษาและเสริมสร้างครอบครัวสันติสุขตามหลักขรราวาสธรรม กล่าวว่า หลักธรรมที่เสริมสร้างครอบครัวสันติสุขเชิงพุทธ ประกอบไปด้วย 1) หลักสมชิวิธรรม เป็นหลักธรรมที่ช่วยสร้างความประพฤติให้เสมอกัน ทำให้เป็นคู่สร้างคู่สม สะท้อนคุณสมบัติที่เหมาะสม และความมีลักษณะอุปนิสัยสม่ำเสมอของคู่ครอง มี 4 ประการ คือ (1) การมีศรัทธาเสมอ (2) การมีศีล (3) การมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ที่เสมอกัน และ (4) การมีปัญหาที่เสมอกัน 2) หลักสทราสันโดษ เป็นมาตรการควบคุมกำชับจิตใจคู่สมรสช่วยให้ความมั่นคงในความรักยินดีในคู่ครองของตนเป็นฐานรองรับพฤติกรรมของคู่สามีภรรยาให้อยู่กันอย่างยืดยาวและมั่นคง นอกจากนี้ ให้ดำรงอยู่ในหลักของความซื่อสัตย์และสร้างความเชื่อใจระหว่างกัน 3) หลักทิวฐธัมมิกัตถประโยชน์ เป็นหลักการทำให้บุคคลผู้ปฏิบัติตามวิธีการเพื่อช่วยสร้างรายได้ที่เพียงพอต่อการดำรงชีพ และ 4) หลักขรราวาสธรรม เป็นหลักธรรมที่ช่วยส่งเสริมให้ครอบครัวสงบสุขอย่างแท้จริง มี 4 อย่าง คือ (1) สัจจะ ความซื่อสัตย์ต่อกัน (2) ทมะ การฝึกตน (3) ขันติ ความอดทนอดกลั้น (4) จาคะ การเสียสละแบ่งปันและการมีน้ำใจ เป็นหลักธรรมโดยตรงของขรราวาสผู้อยู่ครองเรือน และเป็นหลักธรรมช่วยควบคุมให้บุคคลมีความสามัคคีกลมเกลียวกัน ทำให้ชีวิตคู่ของผู้ครองเรือนมีความสุขราบรื่น

7. ณัฐรดา แศค้ำ และสิงห์คำ รักป่า (2021) ในงานวิจัยเรื่อง การส่งเสริมความรักความอบอุ่นความเอาใจใส่ในครอบครัวและชุมชนเชิงพุทธ พบว่า พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนเกี่ยวกับครอบครัวที่มีความชัดเจนเพียงพอที่จะใช้เป็นแนวทางสร้างครอบครัวให้อบอุ่นได้ คือ หลักปฏิบัติในทศ 6 ซึ่งให้ความสำคัญกับสมาชิกในครอบครัวในการสร้างสัมพันธ์ภาพระหว่างกันอย่างดีเยี่ยมซึ่งไม่มีฝ่ายใดได้ประโยชน์เพียงข้างเดียวแต่มีลักษณะเป็นทั้งผู้ให้และผู้รับ เช่น ปจฉิมทศ ทศเบื้องหลังหรือทศตะวันตก สามีต้องไม่นอกใจภรรยา ในขณะที่เดียวกันภรรยาก็ต้องไม่นอกใจสามีเช่นกัน หลักปฏิบัติที่เป็นแบบคู่ขนานแบบนี้ นอกจากจะเป็นหลักปฏิบัติส่วนบุคคลแล้วยังมีลักษณะที่เป็นเงื่อนไขหรือการต่อรองระหว่างกันของแต่ละฝ่ายด้วย

8. กรธิดา เดียวเจริญ ชันทอง วัฒนะประดิษฐ์ และพระครูปลัดอดิศักดิ์ วชิรปัญญา (2022) ในงานวิจัยเรื่อง การประยุกต์ใช้หลักสติเพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์ครอบครัวสันติสุข ระบุว่า สติทำให้รักษาศีลห้าและศีลห้าทำให้รักษาสัมพันธภาพและสร้างสันติสุขในครอบครัวได้

9. พระมหาศิวกร ปญญาวิโร พระครูวรารณ วิฑูรย์ พงษ์ประภากรณ์ สุระรินทร์ และชชาติ สุทธะ (2023) ในงานวิจัยเรื่อง รูปแบบการส่งเสริมคุณภาพของครอบครัวเชิงพุทธบูรณาการ ระบุว่า คุณภาพของครอบครัวด้านความมั่นคงในชีวิตครอบครัว 2 ได้แก่ 1) หลักสมชิวิธรรม 2) หลักขรราวาสธรรม และ คุณภาพของครอบครัวด้านความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ คือ หลักทิวฐธัมมิกัตถประโยชน์

ตารางที่ 2.9 หลักธรรมเพื่อความผาสุกของครอบครัวด้านสันติสุข

ลำดับ	งานวิจัย หลักธรรม										รวม
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1	คารวธรรม			/							1
2	ขรราวาสธรรม				/		/			/	3
3	จตุรภาวนา		/								1
4	ไตรสิกขา		/								1

ลำดับ	งานวิจัย หลักการ										รวม
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	
5	ทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์						/				1
6	ทศทก							/			1
7	ธัญชัยเศรษฐีโอวาท	/									1
8	ศีล/เบญจศีล								/		1
9	สติ/สติปัญญา								/		1
10	สทาร์สันโดษ						/				1
11	สมชิวีธรรม					/	/			/	3
12	สังคหวัตถุ		/								1
13	อริยสัจ		/								1
14	อภฺฐังคิกมรรค		/								1
รวม		1	5	1	1	1	4	1	2	2	18

งานวิจัยหลักการเกี่ยวกับครอบครัวด้านอื่น ๆ และครอบครัวตัวอย่าง

1. ค่านิยมสุจริต

พระพรหมเวที (สุเทพ ผุสฺสธมฺโม) (2560) ในงานวิจัยเรื่อง การเสริมสร้างค่านิยมสุจริตของสถาบันครอบครัวตามหลักพระพุทธศาสนา พบว่า เบญจศีล สามารถนำมาเป็นแนวทางเสริมสร้างได้ ดังนี้ 1) ด้านการละเว้นปาณาติบาต ได้แก่ ส่งเสริมกิจกรรมจิตสาธารณะ ส่งเสริมกิจกรรมสร้างความปรองดองสามัคคีอย่างต่อเนื่อง และส่งเสริมการจัดตั้งกองทุนพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้ยากไร้หรือผู้ด้อยโอกาส 2) ด้านการละเว้นอทินนาทาน ได้แก่ ส่งเสริมการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอย่างต่อเนื่อง ส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจระดับครัวเรือนและอาชีพเสริม และการเฝ้าระวังและสร้างภูมิคุ้มกันสังคมอยู่เย็นเป็นสุขตามแนววิถีพุทธ 3) ด้านการละเว้นกาเมสุมิฉฉาจาร ได้แก่ สร้างภูมิคุ้มกันครอบครัวอบอุ่น ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมร่วมกันของสมาชิกในครอบครัว และส่งเสริมกิจกรรมประกวดครอบครัวรักษาศีลห้าเพื่อยกย่องครอบครัวต้นแบบให้เป็นรูปธรรมทางสังคม 4) ด้านการละเว้นมุสาวาท ได้แก่ สร้างสิ่งแวดล้อมที่เป็นคุณทางสังคม จัดกิจกรรมทางสังคมระดับชุมชนที่ส่งเสริมความสามัคคีและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และส่งเสริมวิचारคติวิเคราะห์ในการใช้คำพูดในเชิงบวก 5) ด้านการละเว้นสุราเมรัยมัชชปมาทัญฐาน ได้แก่ สร้างหลักประกันสุขภาพในครอบครัวโดยมีต้นแบบความประพฤติที่ดีเป็นฐาน รณรงค์การทำกิจกรรมทางสังคมที่ส่งเสริมให้ชุมชนปลอดภัยและยาเสพติดอย่างต่อเนื่อง และจัดตั้งชมรมครอบครัวรักษาสุขภาพและภูมิคุ้มกันภัยยาเสพติด

2. พฤติกรรมเชิงพุทธ

อานรักษ์ สาแก้ว (2560) ในงานวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบพฤติกรรมเชิงพุทธของครอบครัวในสังคมไทย กล่าวว่า หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวกับครอบครัว 3 หัวข้อ ได้แก่ 1) ทศทก 2) พรหมวิหาร 3) ขรവാธธรรม ครอบครัวตัวอย่างในพุทธประวัติ 4 ครอบครัว ได้แก่ 1) ปุณณเศรษฐี 2) อนาถบิณฑิกเศรษฐี 3) ธัญชัยเศรษฐี 4) เศรษฐีกรุงพาราณสี

3. การดูแลมารดาบิดา

สมบูรณ์ วัฒนนะ (2017) ในงานวิจัยเรื่อง การดูแลบิดามารดาสูงอายุตามหลักคำสอนเรื่องทศทก ในพระพุทธศาสนาของครอบครัวไทยพุทธ พบว่า การดูแลบิดามารดาตามแนวคำสอนเรื่องทศทก (มารดาบิดา

เปรียบต้งทิศเบื้องหน้า) ในพระพุทธศาสนายังได้รับความนิยมสูง เพราะจากการสำรวจ ความคิดเห็นจากกลุ่มตัวอย่างจำนวน 632 ตัวอย่าง ได้ค่าเฉลี่ยในภาพรวมทั้งหมดยุที่ร้อยละ 98.9 ที่ยอมรับว่า ได้ปฏิบัติตนในการดูแล บิดามารดาสูงอายุสอดคล้องกับคำสอนเรื่องทิศหก เฉพาะทิศเบื้องหน้า คือ บิดามารดา

4. กตัญญูกตเวทิต

สุวรรณฐา สิม และพระปลัดสมชาย ปโยโค (ดำเนิน) (2019) ในงานวิจัยเรื่อง แนวทางส่งเสริม กตัญญูกตเวทิตในสังคมไทย พบว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมธรรมให้เกิดกตัญญูกตเวทิตตามหลักการของพระพุทธศาสนา สำหรับสังคมสงฆ์ คือ ต้องปฏิบัติตามหลักอนาคาริกวินัย ส่วนหลักธรรมสำหรับคฤหัสถ์ ได้แก่ หลักบุคคลหาได้ยาก หลักพรหมวิหารธรรม หลักฆราวาสธรรม หลักสังคหวัตถุ หลักอุบาสกธรรม หลักคารวธรรม และ หลักทิศหก ซึ่งเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญก่อให้เกิดมีจิตสำนึกกตัญญูรู้คุณสถาบัน ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

5. ชีวิตครอบครัวพัฒนา

มนัสนันท์ ประภัสสรพิทยา กมลลาศ ภูวนาธิพงศ วิชชุตตา ฐิติโชติรัตนนา และอำนาจ บัวศิริ (2021) ในงานวิจัยเรื่อง โปรแกรมพัฒนาชีวิตสำหรับครอบครัวตามหลักพุทธจิตวิทยา โดยหลักธรรมที่นำมาใช้ คือ หลักพรหมวิหาร ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา และหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา

ตารางที่ 2.10 หลักธรรมเกี่ยวกับครอบครัวอื่น ๆ และครอบครัวตัวอย่าง

ลำดับ	งานวิจัย หลักธรรม						รวม
		1	2	3	4	5	
1	กตัญญูกตเวทิต				/		1
2	คารวธรรม				/		1
3	ฆราวาสธรรม		/		/		2
4	ไตรสิกขา					/	1
5	ทิศหก		/	/	/		3
6	ธัญชัยเศรษฐี/โอวาท		/				1
7	ปุณณเศรษฐี		/				1
8	พรหมวิหาร		/		/	/	3
9	ศีล/เบญจศีล	/					1
10	เศรษฐีกรุงพาราณสี		/				1
11	สังคหวัตถุ				/		1
12	หลักบุคคลหาได้ยาก				/		1
13	อนาถบิณฑิกเศรษฐี		/				1
14	อุบาสกธรรม				/		1
	รวม	1	7	1	8	2	19

งานวิจัยหลักธรรมเกี่ยวกับครอบครัวในต่างประเทศ

1. Lancaster, L (1984) ในบทความเรื่อง Buddhism and family in East Asia ซึ่งถือเป็นงานวิจัยรุ่นบุกเบิก ได้ระบุหลักปฏิบัติระหว่างลูกกับมารดาบิดาไว้ว่าเป็นไปตามหลักทิศหก

2. Sintabsan, P. Arsanachai, S. และ Kamphirapanyo, P. S. (2020) ในบทความเรื่อง Buddhist Ethics: the concepts and principles to strengthen of strong family and social Thailand in the 21st century ระบุว่าธรรมที่เป็นหลักการเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับครอบครัวได้แก่สมชิวธรรม และธรรมที่เป็นหลักปฏิบัติเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับครอบครัวประกอบด้วย 1) หลักธรรมขั้นตอน คือ เบญจศีล 2) ชั้นกลาง ได้แก่ สังคหวัตถุ และ 3) ชั้นสูง ได้แก่ โลกपालธรรม และอภิญ्ञคิกมรรค

3. Howtragool, V. และ Bharani, M. (2023) ในบทความเรื่อง Analysis of gratitude for parents following Theravada Buddhism ก็ได้อธิบายถึงการปฏิบัติต่อกันระหว่างลูกกับพ่อแม่เป็นไปตามหลักทศก ซึ่งสอดคล้องกับ Lancaster, L แม้ระยะเวลาจะห่างกันถึง 39 ปี

ตารางที่ 2.11 หลักธรรมเกี่ยวกับครอบครัวในงานวิจัยต่างประเทศ

ลำดับ	งานวิจัย หลักธรรม	งานวิจัย			รวม
		1	2	3	
1	ทศก	/		/	2
2	โลกपालธรรม		/		1
3	ศีล/เบญจศีล		/		1
4	สมชิวธรรม		/		1
5	สังคหวัตถุ		/		1
6	อภิญ्ञคิกมรรค		/		1
รวม		1	5	2	7

ภาพรวมงานวิจัยหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้น ทำให้สรุปได้ว่าการแก้ปัญหาครอบครัว และทำให้ครอบครัวผาสุกนั้น ต้องใช้หลักธรรม 34 หัวข้อ โดยหลักธรรมที่เป็นพื้นฐานสัมพันธ์ทุกด้านมี 3 หัวข้อ ได้แก่ ทศก ศีล/เบญจศีล และสังคหวัตถุ รองลงมามี 2 หัวข้อ ได้แก่ ขรวาสาธรรม และสมชิวธรรม ในขณะที่หลักธรรมที่ใช้มากที่สุด คือ ทศก รองลงมา คือ ขรวาสาธรรม ดังนั้น ทศก จึงเป็นหัวใจของหลักธรรมเกี่ยวกับครอบครัว นอกจากนี้ยังมีครอบครัวตัวอย่าง 4 ครอบครัว ได้แก่ ธนัญชัยเศรษฐี ปุณณเศรษฐี เศรษฐีกรุงพาราณสี และอนาถบิณฑิกเศรษฐี โดยครอบครัวที่ถูกกล่าวถึงมากที่สุด คือ ธนัญชัยเศรษฐีซึ่งเป็นบิดาของนางวิสาขา เพราะฉะนั้น จะเรียกว่าครอบครัวของนางวิสาขาก็ได้ ดังตารางที่ 2.12

ตารางที่ 2.12 ภาพรวมหลักธรรมเกี่ยวกับครอบครัว

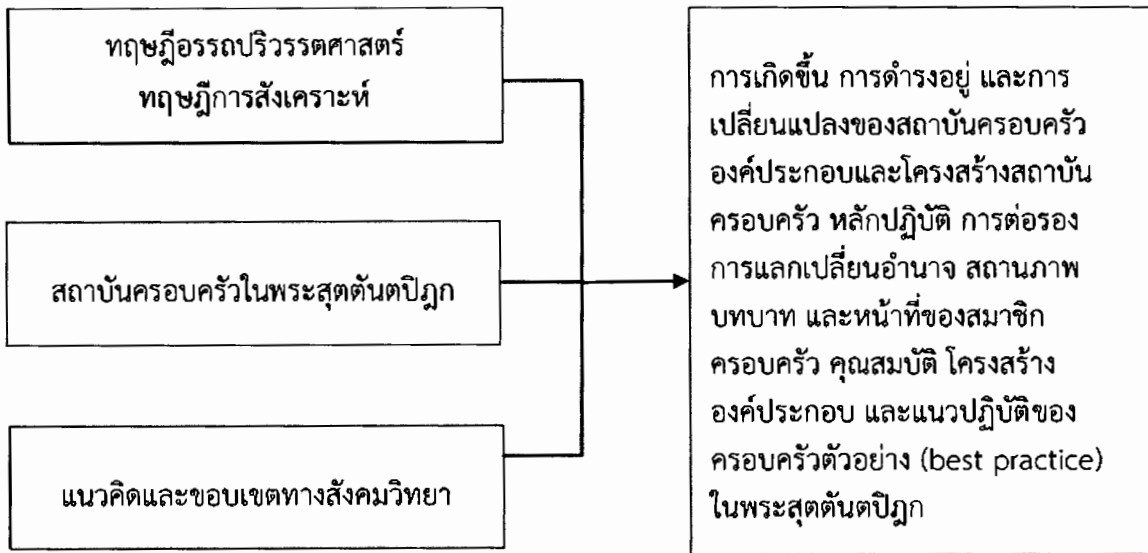
ลำดับ	งานวิจัย หลักธรรม	ตาราง					รวม น้ำหนักร	รวม ความสัมพันธ์
		2.7	2.8	2.9	2.10	2.11		
1	กฏไตรลักษณ์	1	1				2	2
2	กตัญญูกตเวที	1			1		2	2
3	คารวธรรม			1	1		2	2
4	ขรวาสาธรรม	2	4	3	2		11	4
5	จตุรภาวนา			1			1	1

ลำดับ	งานวิจัย หลักกรรม	ตาราง					รวม น้ำหนัก	รวม ความสัมพันธ์
		2.7	2.8	2.9	2.10	2.11		
6	ไตรสิกขา	1		1	1		3	3
7	ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์		3	1			4	2
8	ทิศหก	3	4	1	3	2	13	5
9	ธัญชัยเศรษฐี/โอวาท			1	1		2	2
10	เบญจธรรม	2					2	1
11	ปรมัตถประโยชน์		1				1	1
12	ปุณณเศรษฐี				1		1	1
13	พรหมวิหาร	4	2		3		9	3
14	โกควิภาค	1					1	1
15	มงคล 38		1				1	1
16	มิจฉาอาชีวะ	1					1	1
17	โยนิโสมนสิการ	1					1	1
18	โลกपालธรรม					1	1	1
19	ศีล/เบญจศีล	1	1	1	1	1	5	5
20	เศรษฐีกรุงพาราณสี				1		1	1
21	สติ/สติปัญญาฐาน	2		1			3	2
22	สทาร์สันโดษ		1	1			2	2
23	สมชีวิธรรม	1	2	3		1	7	4
24	สังคหวัตถุ	3	2	1	1	1	8	5
25	สัมปรายิกัตถประโยชน์		1				1	1
26	สัมมาอาชีวะ		1				1	1
27	สาราณียธรรม	1					1	1
28	หลักบุคคลหาได้ยาก				1		1	1
29	อคติ	1	1				2	2
30	อนาถปิณฑิกเศรษฐี				1		1	1
31	อปรีหานิยธรรม	1					1	1
32	อริยสัง	1		1			2	2
33	อัฐฐังคิมรรค		2	1		1	4	3
34	อุบาสกธรรม				1		1	1
รวม		28	27	18	19	7	99	

กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย

โครงการวิจัยนี้ตั้งต้นจากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องและนำไปสู่การตั้งสมมติฐานว่ามีแนวคิดและประเด็นเชิงสังคมวิทยาในพระสูตรตันตปิฎกโดยเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับสถาบันครอบครัว จึงอาศัยทฤษฎี

อรรถปริวรรตศาสตร์ และทฤษฎีการสังเคราะห์เป็นกรอบในการดำเนินการวิจัย ดังภาพที่ 1 ส่วนรายละเอียดของแต่ละทฤษฎีกล่าวไว้ในหัวข้อที่ 10 (การทบทวนวรรณกรรม/สารสนเทศ (information))

แผนภาพที่ 2.5 กรอบแนวความคิดโครงการวิจัย

จากภาพที่ 2.5 การวิจัยเริ่มจากการศึกษาแนวคิดและขอบเขตเชิงสังคมวิทยาพบว่า มี 26 ประเด็น ตามที่ระบุไว้ในตอนที่ว่าด้วยการทบทวนวรรณกรรม จากนั้นตั้งเป็นประเด็นหรือโจทย์การวิจัยว่ามีแนวคิดและขอบเขตเช่นนั้นในพระสุตตันตปิฎกหรือไม่ และเนื่องจากพระไตรปิฎกมีเนื้อหาจำนวนมากประกอบด้วยข้อจำกัดด้านเวลาและงบประมาณ ทำให้จำเป็นต้องศึกษาประเด็นสังคมวิทยาที่ละเอียด โดยเริ่มไปจากประเด็นที่กล่าวถึงมากที่สุดและเป็นฐานรากของประเด็นอื่น ๆ ซึ่งในที่นี้ได้แก่ สถาบันครอบครัว จากนั้นก็เก็บข้อมูลจากพระสุตตันตปิฎกเท่านั้น เพราะเป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัวเป็นสำคัญ ต่างจากพระวินัยปิฎกที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับระเบียบปฏิบัติของพระภิกษุและภิกษุณี และพระอภิธรรมปิฎกที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับหลักการเท่านั้น ไม่เกี่ยวกับเรื่องราวหรือผู้คน โดยประเด็นในการศึกษาเกี่ยวกับครอบครัวในพระสุตตันตปิฎกประกอบด้วย การเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงของสถาบันครอบครัว องค์ประกอบและโครงสร้างสถาบันครอบครัว หลักปฏิบัติ การต่อรอง การแลกเปลี่ยนอำนาจ สถานภาพ บทบาท และหน้าที่ของสมาชิกครอบครัว คุณสมบัติ โครงสร้าง และองค์ประกอบของครอบครัวตัวอย่าง (best practice) โดยอาศัยทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์ และทฤษฎีการสังเคราะห์เป็นแนวทางในการศึกษา

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

โครงการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีวิจัยเชิงเอกสารและการสนทนากลุ่ม มีขั้นตอนดังนี้

วิธีวิจัยเอกสาร

1. เอกสารที่ใช้ในโครงการวิจัยนี้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ เอกสารชั้นปฐมภูมิ และเอกสารชั้นทุติยภูมิ โดยเอกสารชั้นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกบาลี และไทย อย่างละ 45 เล่ม ในที่นี้จะวิจัยเฉพาะพระสุตตันตปิฎก 25 เล่ม ได้แก่ 1) คัมภีร์พระสุตตันตปิฎกภาษาบาลีอักษรไทย ฉบับสยามรัฐ “สยามรัฐสส เตปิฎก” จำนวน 25 เล่ม 2) คัมภีร์พระไตรปิฎกแปลภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน 25 เล่ม 3) คัมภีร์อรรถกถาที่อธิบายเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง ส่วนเอกสารชั้นทุติยภูมิประกอบด้วยหนังสือ ตำรา บทความวิชาการ บทความวิจัย และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล คือ แบบบันทึกข้อมูลที่สร้างขึ้นซึ่งครอบคลุมประเด็นตามวัตถุประสงค์และขอบเขตการวิจัย ได้แก่ การเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงของสถาบันครอบครัว องค์ประกอบและโครงสร้างสถาบันครอบครัว หลักปฏิบัติ การต่อรอง การแลกเปลี่ยนอำนาจ สถานภาพ บทบาท และหน้าที่ของสมาชิกครอบครัว ตลอดจนคุณสมบัติ โครงสร้าง องค์ประกอบ และแนวปฏิบัติของครอบครัว ตัวอย่าง (best practice) ในพระสุตตันตปิฎก

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล เก็บรวบรวมจากพระสุตตันตปิฎกภาษาบาลีอักษรไทย และพระสุตตันตปิฎกแปลภาษาไทยควบคู่กัน จำนวน 25 เล่ม เรียงไปตามลำดับจากพระไตรปิฎกเล่มที่ 9 ซึ่งเป็นเล่มแรกของพระสุตตันตปิฎกจนถึงเล่ม 33 ดังนี้

- (1) เล่ม 9 ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค
- (2) เล่ม 10 ทีฆนิกาย มหาวรรค
- (3) เล่ม 11 ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค
- (4) เล่ม 12 มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก
- (5) เล่ม 13 มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก
- (6) เล่ม 14 มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก
- (7) เล่ม 15 สังยุตตนิกาย สคาถวรรค
- (8) เล่ม 16 สังยุตตนิกาย นิทานวรรค
- (9) เล่ม 17 สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค
- (10) เล่ม 18 สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค
- (11) เล่ม 19 สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
- (12) เล่ม 20 อังคุตตรนิกาย เอก-ทุก-ติกนิบาต
- (13) เล่ม 21 อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต
- (14) เล่ม 22 อังคุตตรนิกาย ปัญจก-ฉก-นิบาต
- (15) เล่ม 23 อังคุตตรนิกาย สัตตก-อัฐก-นวกนิบาต

- (16) เล่ม 24 อังคุตตรนิกาย ทสก-เอกาทสนิบาต
- (17) เล่ม 25 ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต
- (18) เล่ม 26 ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา
- (19) เล่ม 27 ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 1
- (20) เล่ม 28 ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 2
- (21) เล่ม 29 ขุททกนิกาย มหานิทเทส
- (22) เล่ม 30 ขุททกนิกาย จุฬนิทเทส
- (23) เล่ม 31 ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค
- (24) เล่ม 32 ขุททกนิกาย อปทาน ภาค 1
- (25) เล่ม 33 ขุททกนิกาย อปทาน ภาค 2

ทั้งนี้ในการสืบค้นข้อมูลจะใช้คำค้นที่เกี่ยวกับครอบครัว คือ ตระกูล สกุล พ่อ แม่ ลูก ภรรยา สามี ปู่ ย่า ตา ยาย หลาน มารดา บิดา ภริยา บุตร ธิดา สะใภ้ เขย เป็นต้น

4. การตรวจสอบข้อมูล เมื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเรียบร้อยแล้ว จะตรวจสอบความถูกต้องแบบ 3 เสา คือ การตรวจสอบเนื้อหาจาก 4 แหล่ง ได้แก่ (1) คัมภีร์พระสุตตันตปิฎกภาษาบาลี (2) คัมภีร์พระสุตตันตปิฎกภาษาไทย (3) คัมภีร์รรถกถา และ (4) หนังสือที่ประมวลหลักธรรมจากพระไตรปิฎก คือ หนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ที่รวบรวมโดยพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) นอกจากนี้ ในการสนทนากลุ่มจะกล่าวถึงประเด็นความถูกต้องสมบูรณ์ของข้อมูลด้วย

5. การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ และการวิเคราะห์หลักการ ตามประเด็นของขอบเขตการวิจัย

6. การนำเสนอข้อมูลด้วยการพรรณนาวิเคราะห์

วิธีสนทนากลุ่ม

1. ประเด็นการสนทนากลุ่ม แบ่งเป็น 3 ด้าน ตามวัตถุประสงค์การวิจัย
2. กลุ่มเป้าหมายในการสนทนากลุ่ม คือ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระสุตตันตปิฎก และสังคมวิทยา โดยเฉพาะสถาบันครอบครัว รวม 18 รูป/คน ทั้งนี้ ในกรณีที่ผู้ทรงคุณวุฒิหนึ่งท่านมีความเชี่ยวชาญหลายด้านสามารถลดจำนวนผู้ทรงคุณวุฒิด้านนั้น ๆ ลงได้ และผู้ทรงคุณวุฒิแต่ละท่านสามารถเข้าร่วมการสนทนากลุ่มได้มากกว่า 1 ครั้ง อนึ่ง ในการประชุมสนทนากลุ่มแต่ละครั้งนั้น ให้ผู้วิจัยเป็นผู้ดำเนินรายการ และให้ผู้ช่วยนักวิจัยเป็นผู้ช่วยดำเนินรายการ

คุณสมบัติของผู้ทรงคุณวุฒิ ประกอบด้วย 1) มีวุฒิปริญญาเอกในสาขานั้นหรือสาขาที่เกี่ยวข้อง หรือ 2) มีตำแหน่งทางวิชาการอย่างน้อยระดับรองศาสตราจารย์ในสาขานั้นหรือสาขาที่เกี่ยวข้อง หรือ 3) มีความเชี่ยวชาญในสาขานั้นหรือสาขาที่เกี่ยวข้องโดยมีประสบการณ์หรือผลงานเป็นที่ประจักษ์ โดยการคัดเลือกผู้ทรงคุณวุฒินั้น ให้คำนึงถึงวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยเป็นสำคัญ

ในการประชุมสนทนากลุ่มแต่ละครั้ง กำหนดให้มีผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นพระภิกษุด้วยอย่างน้อย 1 รูป ทั้งนี้ เพื่อรับฟังความเห็นจากพระภิกษุผู้มีหน้าที่หลักในการศึกษา ปฏิบัติ และเผยแผ่พระพุทธศาสนา

3. จำนวนการสนทนากลุ่ม 3 ครั้ง ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม คือ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระไตรปิฎก 3 รูป/คน และผู้ทรงคุณวุฒิด้านสังคมวิทยาโดยเฉพาะสถาบันครอบครัว 3 รูป/คน นักวิจัย และผู้ช่วยนักวิจัย รวม 8 รูป/คน ๆ ละ 3 ครั้ง ดังนั้น จึงมีผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มจำนวน 24 รูป/คน

ครั้งที่ 1 ประเด็นสนทนา คือ การเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลง องค์ประกอบ และโครงสร้างของสถาบันครอบครัว

ครั้งที่ 2 ประเด็นสนทนา คือ หลักปฏิบัติ การต่อรอง และการแลกเปลี่ยนอำนาจตาม สถานภาพ บทบาท และหน้าที่ของสมาชิกครอบครัว

ครั้งที่ 3 ประเด็นสนทนา คือ คุณสมบัติ โครงสร้าง องค์ประกอบ และแนวปฏิบัติของ ครอบครัวตัวอย่าง

4. การสนทนากลุ่มใช้เวลาอย่างน้อย 3 - 5 ชั่วโมงต่อครั้ง เริ่มจากผู้วิจัยแนะนำผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม กำหนดการ กิจกรรม และกติกา แจกเอกสารประกอบการสนทนา นำเสนอประเด็นของการสนทนากลุ่มแต่ละครั้ง เมื่อเสร็จการสนทนา สรุป และกล่าวขอบคุณ

5. ปรับแก้ตามข้อสรุปที่ได้จากการสนทนากลุ่ม โดยการเพิ่มประเด็นที่ขาด ตัดประเด็นที่เกิน เสริมประเด็นที่ยังไม่สมบูรณ์ และคงไว้ซึ่งประเด็นที่ถูกต้องแล้ว

หมายเหตุ: การสัมภาษณ์แทนการสนทนากลุ่ม

ในกรณีที่มีผู้ไม่สามารถเข้าร่วมการสนทนากลุ่มได้ ให้ผู้วิจัยสัมภาษณ์แทนการสนทนากลุ่ม โดยใช้เครื่องมือเดียวกันกับการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์นั้น อาจเป็นการสัมภาษณ์ซึ่งหน้า การสัมภาษณ์ผ่านโทรศัพท์ สื่อสังคมออนไลน์ หรือแบบเขียนตอบก็ได้ ทั้งนี้ตามที่ผู้ทรงคุณวุฒิสะดวก ในการนี้ จึงใช้การสัมภาษณ์แทนการสนทนากลุ่ม โดยผู้ให้การสัมภาษณ์มีจำนวน 5 ราย เรียงตามวันที่ให้สัมภาษณ์ ดังนี้

1. รองศาสตราจารย์ ดร.สุเทพ สุวีรางกูร (2566, 9 มิถุนายน, สัมภาษณ์)
2. พระครูสุตธรรมภรณ์ (สำราญ ญาณวุฑฺฒโฒ), ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. (2566, 16 มิถุนายน, สัมภาษณ์)
3. พระเทพปวรเมธี (ประสิทธิ์ พุทธมรสี), รองศาสตราจารย์ ดร. (2566, 29 มิถุนายน, สัมภาษณ์)
4. รองศาสตราจารย์ ดร.ณัทธิร์ ศรีดี (2566, 7 กรกฎาคม, สัมภาษณ์)
5. รองศาสตราจารย์ ดร.อภิญวัฒน์ โพธิ์สาน (2566, 28 สิงหาคม, สัมภาษณ์)

บทที่ 4 ผลการวิจัย

จากการสืบค้นพระสุตตันตปิฎก จำนวน 25 เล่ม ตั้งแต่เล่มที่ 9-33 จากพระไตรปิฎกจำนวน 45 เล่ม แบ่งออกเป็น 5 นิกาย คือ 1) ทีฆนิกาย จำนวน 3 เล่ม ตั้งแต่เล่ม 9-11 2) มัชฌิมนิกาย จำนวน 3 เล่ม ตั้งแต่เล่ม 12-14 3) สังยุตตนิกาย จำนวน 5 เล่ม ตั้งแต่เล่มที่ 15-19 4) อังคุตตรนิกาย จำนวน 5 เล่ม ตั้งแต่เล่ม 20-24 และ 5) ขุททกนิกาย จำนวน 9 เล่ม ตั้งแต่เล่ม 25-33 และจากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 5 ราย เสร็จเรียบร้อย ในที่นี้จะนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์เรียงตามวัตถุประสงค์ โดยเริ่มจากข้อมูลทั่วไปก่อน ดังนี้

ข้อมูลทั่วไป

พระสุตตันตปิฎก

หลักธรรมเกี่ยวกับครอบครัวปรากฏในพระสุตตันตปิฎก จำนวน 24 เล่ม ได้แก่ 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31 และ 32 มี 106 สุตร ดังตารางที่ 4.1

การสัมภาษณ์แทนการสนทนากลุ่ม

ในวิธีดำเนินการวิจัยได้ระบุไว้ว่ากรณีที่มีผู้ไม่สามารถเข้าร่วมการสนทนากลุ่มได้ ให้ผู้วิจัยสัมภาษณ์แทนการสนทนากลุ่ม โดยใช้เครื่องมือเดียวกันกับการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์นั้น อาจเป็นการสัมภาษณ์ซึ่งหน้า การสัมภาษณ์ผ่านโทรศัพท์ สื่อสังคมออนไลน์ หรือแบบเขียนตอบก็ได้ ทั้งนี้ตามที่ผู้ทรงคุณวุฒิสะดวก ในการนี้ จึงใช้การสัมภาษณ์แทนการสนทนากลุ่ม โดยผู้ให้การสัมภาษณ์มีจำนวน 5 ราย แบ่งเป็น ผู้ทรงคุณวุฒิ ฆราวาส จำนวน 3 คน ทุกคนสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอก มีตำแหน่งทางวิชาการระดับรองศาสตราจารย์ และหนึ่งในนั้นมีคุณวุฒิทางธรรมสูงสุด คือ เปรียญธรรม 9 ประโยค เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านสังคมวิทยา 1 คน และเชี่ยวชาญด้านปรัชญาศาสนา 2 คน และ พระภิกษุ จำนวน 2 รูป ทั้งสองรูปสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอก มีคุณวุฒิทางธรรมชั้นนักธรรมชั้นเอก เปรียญธรรม 4 ประโยค และ 6 ประโยค รูปหนึ่งมีตำแหน่งทางวิชาการระดับรองศาสตราจารย์ อีกหนึ่งรูประดับผู้ช่วยศาสตราจารย์ ทั้งสองรูปเป็นพระสังฆาธิการระดับรองเจ้าคณะภาค และรองเจ้าคณะจังหวัด ซึ่งมีโอกาสในการใช้หลักธรรมอย่างกว้างขวาง

ตารางที่ 4.1 สุตรเกี่ยวกับครอบครัวในพระสุตตันตปิฎก

ลำดับ	ที่มา		
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า
1	อัมพัฏฐสูตร (ว่าด้วยชายหนุ่มชื่ออัมพัฏฐะ)	ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	9/254-299/87-110
2	มหาปทานสูตร (ว่าด้วยพระประวัติของพระพุทธเจ้า ๗)	ทีฆนิกาย มหาวรรค	10/1-94/1-56

ลำดับ	ที่มา		
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า
	พระองค์)		
3	อัครัญสูตร (ว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก)	ทีฆนิกาย ปาฏิภวรรค	11/111-150/83-102
4 (*1)	สิงคาลกสูตร (ว่าด้วยสิงคาลกมาณพ)	ทีฆนิกาย ปาฏิภวรรค	11/242-274/199-218
	สังคีตสูตร	ทีฆนิกาย ปาฏิภวรรค	11/305/268
6	มหาสติปัฏฐานสูตร (ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐาน สูตรใหญ่)	มัชฌิมนิกาย มูลปนิณาสก์	12/105-138/101-132
7	มหาทุกขัขันธสูตร (ว่าด้วยกองทุกข์ สูตรใหญ่)	มัชฌิมนิกาย มูลปนิณาสก์	12/163-174/165-176
8	วัมมิกสูตร (ว่าด้วยจอมปลวกปริศนา)	มัชฌิมนิกาย มูลปนิณาสก์	12/249-251/267-273
9	ปาสราสีสูตร (ว่าด้วยกองบ่วงดักสัตว์)	มัชฌิมนิกาย มูลปนิณาสก์	12/272-287/294-317
10	มหาหัตถิปโทปมสูตร (ว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าช้าง สูตรใหญ่)	มัชฌิมนิกาย มูลปนิณาสก์	12/300-306/329-339
11	จุฬโคสิงคสูตร (ว่าด้วยเหตุการณ์ในโคสิงคกาลวันสูตรเล็ก)	มัชฌิมนิกาย มูลปนิณาสก์	12/325-331/357-365
12	จุฬหัตถิปโทปมสูตร (ว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าช้าง สูตรเล็ก)	มัชฌิมนิกาย มูลปนิณาสก์	12/288-299/371-328
13	มหาตันทาสังขยสูตร (ว่าด้วยความสันตันทา สูตรใหญ่)	มัชฌิมนิกาย มูลปนิณาสก์	12/396-414/427-451
14	มหาอัสนฺปุรสูตร (ว่าด้วยเหตุการณ์ในอัสนฺปุรนิคมสูตรใหญ่)	มัชฌิมนิกาย มูลปนิณาสก์	12/415-434/451-463
15	จุฬอัสนฺปุรสูตร (ว่าด้วยเหตุการณ์ในอัสนฺปุรนิคมสูตรเล็ก)	มัชฌิมนิกาย มูลปนิณาสก์	12/435-438/464-470
16	สาเลยกสูตร (ว่าด้วยเหตุการณ์ในหมู่บ้าน)	มัชฌิมนิกาย มูลปนิณาสก์	12/439-443/471-480

ลำดับ	ที่มา		
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า
	พราหมณ์ชื่อสาลา)		
17	อปินณกสูตร (ว่าด้วยการปฏิบัติไม่ผิด)	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสกั	13/92-106/95-116
18	ทีฆนขสูตร (ว่าด้วยปริพาชกชื่อทีฆนขะ)	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสกั	13/201-206/239-244
19	สมณมุนทิกสูตร (ว่าด้วยปริพาชกชื่ออุคคาหมานะสมณมุนทิกาบุตระ)	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสกั	13/260-268/307-317
20	ขมฺภิกการสูตร (ว่าด้วยช่างหม้อชื่อขมฺภิกการะ)	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสกั	13/282-292/337-348
21	รัฐฐपालสูตร (ว่าด้วยพระรัฐฐपालะ)	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสกั	13/239-307/349-371
22	อัสสลายนสูตร (ว่าด้วยอัสสลายนมาณพ)	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสกั	13/401-411/501-515
23	เอสฺกาเรีสูตร (ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อเอสฺกาเรี)	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสกั	13/436-444/547-557
24	ธัญญานิสฺสูตร (ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อธัญญานิ)	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสกั	13/445-453/557-572
25	จุฬปฺพนมฺมสูตร (ว่าด้วยพระธรรมเทศนาในคินดววจันทรเต็มดวง สูตรเล็ก)	มัชฌิมนิกาย อุปริปิณณาสกั	14/91/104-109
26	เทวทูตสูตร (ว่าด้วยเทวทูต)	มัชฌิมนาย อุปริปิณณาสกั	14/261-271/309-318
27 (*2)	นันทิสฺสูตร (ว่าด้วยความยินดี)	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	15/12/12
28 (*3)	นัตถิปุตตสมฺมสูตร (ว่าด้วยสิ่งที่เสมอด้วยบุตรไม่มี)	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	15/13/ 13
29 (*4)	ขัตติยสูตร (ว่าด้วยกษัตริย์)	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	15/14/13-14
30 (*5)	กุกฺกาสฺสูตร (ว่าด้วยกระท่อม)	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	15/19/17-18
31 (*6)	ปฐมมิตตสูตร (ว่าด้วยองค์แห่งมิตร สูตรที่ 1)	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	15/36/56
32 (*7)	วัตถุสูตร (ว่าด้วยที่พึง)	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	15/54/69
33 (*8)	พันธนสูตร (ว่าด้วยเครื่องจองจำ)	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	15/121/139-140
34	อาฬวกสูตร (ว่าด้วยอาฬวกยักษ์)	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	15/246/354

ลำดับ	ที่มา		
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า
35 (*9)	ปฐมสังกนมัสนสูตร (ว่าด้วยการนอนน้อมของท้าวสักกะ สูตรที่ 1)	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	15/264/384-386
36	มาตุสูตร (ว่าด้วยผู้เคยเป็นมารดา)	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	16/137/227
37	ปิตุสูตร (ว่าด้วยผู้เคยเป็นบิดา)	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	16/138/228
38	ภาตสูตร (ว่าด้วยผู้เคยเป็นพี่ชายน้องชาย)	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	16/139/228
39	ภคินีสูตร (ว่าด้วยผู้เคยเป็นพี่สาวน้องสาว)	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	16/140/228
40	บุตตสูตร (ว่าด้วยผู้เคยเป็นบุตร)	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	16/141/229
41	ธิดุสูตร (ว่าด้วยผู้เคยเป็นธิดา)	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	16/142/229
42	กุลสูตร (ว่าด้วยตระกูล)	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	16/225/314
43	นัตถิทินนสูตร (ว่าด้วยทิวฎฐิว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผลเป็นต้น)	สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค	17/210/285-287
44 (*10)	อาเวณิกทุกขสูตร (ว่าด้วยความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคาม)	สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค	18/282-/314-315
45	มัตเตยยสูตร (ว่าด้วยสัตว์ที่เกือกุลแก่มารดา)	สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	19/1136/642
46	เปตเตยยสูตร (ว่าด้วยสัตว์ที่เกือกุลแก่บิดา)	สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	19/1137/642
47	เอตทัคควรรค ฉัฏฐวรรค (หมวดที่ 6)	อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	20/257/32
48	เอตทัคควรรค สัตตมวรรค (หมวดที่ 7)	อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	20/266/33
49 (*11)	สมจิตตวรรค (หมวดว่าด้วยเทวดาพร้อมใจกัน)	สังยุตตนิกาย ทุกนิบาต	20/33-42/77-87
50 (*12)	ปัสสจิตตสูตร (ว่าด้วยกรรมที่ปัสสจิตตบัญญัติไว้)	อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต	20/45/207-208
51	สพรหมกสูตร (ว่าด้วย	อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต	20/106/485-486

ลำดับ	ที่มา		
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า
(*13)	มารดาบิดาเป็นพรหมของบุตร)		
52 (*14)	ปฐมสังวาสสูตร (ว่าด้วยการอยู่ร่วมกัน สูตรที่ 1)	อังคตตรนิกาย จตุกกนิบาต	21/53/88-90
53 (*14)	ทุติยสังวาสสูตร (ว่าด้วยการอยู่ร่วมกัน สูตรที่ 2)	อังคตตรนิกาย จตุกกนิบาต	21/54/91-93
54 (*15)	ปฐมสมชีวีสูตร (ว่าด้วยผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่เสมอกัน สูตรที่ 1)	อังคตตรนิกาย จตุกกนิบาต	21/55/93-94
55 (*16)	สพรหมสูตร (ว่าด้วยสกุลที่มีพรหม)	อังคตตรนิกาย จตุกกนิบาต	21/63/107-108
56 (*17)	กุลสูตร (ว่าด้วยตระกูล) (*อภิญญาวรรคที่ 6)	อังคตตรนิกาย จตุกกนิบาต	21/258/375-376
57	อุคคหสูตร (ว่าด้วยอุคคห เศรษฐี)	อังคตตรนิกาย ปัญจกนิบาต	22/33/51-53
58 (*18)	ปุตตสูตร (ว่าด้วยบุตร)	ปัญจกนิบาต อังคตตรนิกาย	22/39/60-61
59	สัปปุริสสูตร (ว่าด้วยสัตบุรุษ)	อังคตตรนิกาย ปัญจกนิบาต	22/42/66
60	มาตาปุตตสูตร (ว่าด้วยมารดากับบุตร)	อังคตตรนิกาย ปัญจกนิบาต	22/55/94-95
61	ลิจฉวิกุมารกสูตร (ว่าด้วยเจ้าลิจฉวิกุมาร)	อังคตตรนิกาย ปัญจกนิบาต	22/58/104-107
62	ปริกุปสูตร (ว่าด้วยบุคคลที่ต้องเดือดร้อน)	อังคตตรนิกาย ปัญจกนิบาต	22/129/209
63	ปฐมปัตถนาสูตร (ว่าด้วยความปรารถนา สูตรที่ 1)	อังคตตรนิกาย ปัญจกนิบาต	22/135/218-220
64	ทุติยปัตถนาสูตร (ว่าด้วยความปรารถนา สูตรที่ 2)	อังคตตรนิกาย ปัญจกนิบาต	22/136/220-222
65	โภคสูตร (ว่าด้วยโภคทรัพย์)	อังคตตรนิกาย ปัญจกนิบาต	22/227/368-369
66	นกุลปิตุสูตร (ว่าด้วยนกุลปิตาคหบดี)	อังคตตรนิกาย ฉักกนิบาต	22/16/436-438
67	โวโรปิตสูตร (ว่าด้วยผู้ฆ่า)	อังคตตรนิกาย ฉักกนิบาต	22/87/612
68 (*19)	ปฐมอัคคิสูตร (ว่าด้วยไฟสูตรที่ 1)	อังคตตรนิกาย สัตตกนิบาต	23/46/69

ลำดับ	ที่มา		
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า
69 (*19)	หุติยอัคคิสูตร (ว่าด้วยไฟ สูตรที่ 2)	อังคตตรนิกาย สัตตกนิบาต	23/47/70-74
70 (*20)	ภริยาสูตร (ว่าด้วยภรรยา)	อังคตตรนิกาย สัตตกนิบาต	23/63/122-125
71	อนรุทธสูตร (ว่าด้วยพระอนรุ รุทร)	อังคตตรนิกาย อัฐกนิบาต	23/46/317-321
72	หุติยวิสาขสูตร (ว่าด้วยนาง วิสาข สูตรที่ 2)	อังคตตรนิกาย อัฐกนิบาต	23/47/322-323
73	นกุลมาตาสสูตร (ว่าด้วยนกุล มาตาคหปตานี)	อังคตตรนิกาย อัฐกนิบาต	23/48/323-324
74	ปฐมอิธโลกิกสูตร (ว่าด้วย ธรรมที่เป็นไปเพื่อชัยชนะ)	อังคตตรนิกาย อัฐกนิบาต	23/49/324-327
75	หุติยอิธโลกิกสูตร (ว่าด้วย ธรรมที่เป็นไปเพื่อชัยชนะใน โลกนี้ สูตรที่ 2)	อังคตตรนิกาย อัฐกนิบาต	23/50/327-330
76	จุนทสูตร (ว่าด้วยนายจุนท กัมมารบุตร)	อังคตตรนิกาย ทสกนิบาต	24/176/319-324
77 (*21)	มงคลสูตร (ว่าด้วยมงคล)	ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ	25/1-13/6-8
78 (*22)	ปุตตสูตร (ว่าด้วยบุตร)	ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ	25/74/431-433
79 (*23)	อาพวกสูตร (ว่าด้วยอาพวก ยักข์ทูลถามปัญหา)	ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ	25/182-193/542-545
80 (*24) นันทา เปิด วัตถุ)	นันทาเปิดวัตถุ (เรื่องนางนันทา ทาเปรต)	ขุททกนิกาย เปิดวัตถุ	26/168-185/194-197
81 (*25)	กรรมมณฑลเปิดวัตถุ (เรื่อง นางเปรตผู้ถูกสุนัขหูด่วนกัด กินเนื้อ)	ขุททกนิกาย เปิดวัตถุ	26/348-367/222-225
82 (*26)	อิสิทาสีเถรีคาถา (ภาพิตของ พระอิสิทาสีเถรี)	ขุททกนิกาย เถรีคาถา	26/402-449/622-628
83 (*27)	พันธนาการชาดก (ว่าด้วย เครื่องผูก)	ขุททกนิกาย ชาดก	27/101-102/91

ลำดับ	ที่มา		
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า
84	สาเกตชาดก (ว่าด้วยทรง ปรารภพราหมณ์ชื่อสาเกต)	ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 1	27/173-174/111
85 (*30)	สุจจชาดก (ว่าด้วย พระราชามิทรงสละสิ่งที่ สละได้ง่าย)	ขุททกนิกาย ชาดก	27/77-80/172-173
86 (*31)	มหามังคลชาดก (ว่าด้วย มหามงคล)	ขุททกนิกาย ชาดก	27/155-164/348-350
87 (*32)	ทสธชาดก (ว่าด้วยพระเจ้า ทสธ)	ขุททกนิกาย ชาดก	27/84-96/368-369
88	จุฬกุนาลชาดก (ว่าด้วยนกค เหล่าจุฬกุนาละ)	ขุททกนิกาย ชาดก	27/1-12/374-375
89 (*33)	ชนสันธชาดก (ว่าด้วยพระ เจ้าชนสันธะ)	ขุททกนิกาย ชาดก	27/49-60/382-383
90 (*34)	สาสิเกทชาดก (ว่าด้วยนก แขกเต้าเลี้ยงพ่อแม่)	ขุททกนิกาย ชาดก	27/1-17/423-425
91 (*35)	ปัมทรกนาคราชชาดก (ว่า ด้วยปัมทรกนาคราช)	ขุททกนิกาย ชาดก	27/258-296/577-583
92	สัมพลาชาดก (ว่าด้วยความ ซื่อสัตย์ของพระนางสัมพลา)	ขุททกนิกาย ชาดก	27/297-331/583-588
93 (*36)	ปัญจปณจิตชาดก (ว่าด้วย บัณฑิต 5 คน)	ขุททกนิกาย ชาดก	27/315-336/524-528
94 (*37)	โสณนันทชาดก (ว่าด้วย โสณนันทดาบส)	ขุททกนิกาย ชาดก	28/92-183/71-84
95 (*38)	กุนาลชาดก (ว่าด้วยนก คูเหว่า)	ขุททกนิกาย ชาดก	28/289-370/134-158
96 (*39)	มหาสุตโสมชาดก (ว่าด้วย พระเจ้ามหาสุตโสม ทรงทรมารโจรปรีสาท)	ขุททกนิกาย ชาดก	28/371-494/158- 182
97 (*40)	มหานารทกัศสปชาดก (ว่า ด้วยพระมหานารทกัศสปะ ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี)	ขุททกนิกาย ชาดก	28/1153-1355/363-390
98 (*41)	วิรุทธชาดก (ว่าด้วยวิรุ ธบัณฑิตบำเพ็ญปัญญาบารมี)	ขุททกนิกาย ชาดก	28/1346-1654/391-446
99 (*42)	มหาเวสสันดรชาดก (ว่าด้วย พระเจ้าเวสสันดรทรง)	ขุททกนิกาย ชาดก	28/1655-2440/447-560

ลำดับ	ที่มา		
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า
	บำเพ็ญบารมีชาติสุดท้าย)		
100 (*43)	ติสสเมตเตยยสูตรนิตเทส (อธิบายติสสเมตเตยยสูตรว่า ด้วยปัญหาของติสสเมตเตย ยะ)	ขุททกนิกาย มหานิทเทส	29/49-58/168-194
101	อชิตมานวปัญหานิทเทส (ว่าด้วยปัญหาของอชิต มานพ)	ขุททกนิกาย จุฬนิตเทส	30/1-8/43-72
102	ซักควิสาณสูตรนิตเทส (ว่า ด้วยการประพตติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด)	ขุททกนิกาย จุฬนิตเทส	30/121-161/393-502
103	ญาณกถา (ว่าด้วยญาณกถา)	ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค	31/32-34/49-53
104	ติสรณคมนิยเถราปทาน (ประวัติในอดีตชาติของพระ ติสรณคมนิยเถระ)	ขุททกนิกาย อปทาน	32/106-133/135-138
105	มหาโมคคัลลานเถาปทาน (ประวัติในอดีตชาติของพระ มหาโมคคัลลานเถระ)	ขุททกนิกาย อปทาน	32/375-397/59-61
106	คิริमानันทเถราปทาน (ประวัติในอดีตชาติของพระ คิริमानันทเถระ)	ขุททกนิกาย อปทาน	32/419-448/639-643

หมายเหตุ: เครื่องหมาย * อ้างมาจากครอบครัววิสุทธิพุทธ (มนตรี วิวาท์สุข, 2558 หน้า 29-32)

ตารางที่ 4.2 หลักธรรมในพระสูตรต้นตอปัญหาเกี่ยวกับสถาบันครอบครัว

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
1	อัมพัฏฐสูตร (ว่าด้วยชาย หนุ่มชื่ออัมพัฏฐะ)	ทีฆนิกาย สีส ขันธวรรค	9/254-299/87- 110	การยอมรับวงศ์ตระกูล ของสังคม
การยอมรับวงศ์ตระกูลของสังคม				
1. ซาติกำเนิด				
2. ความสามารถ				
2	มหาปทานสูตร (ว่าด้วยพระ ประวัติของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์)	ทีฆนิกาย มหา วารวรรค	10/1-94/1-56	ทางเดินชีวิต 2 เส้นทาง
ทางเดินชีวิต 2 เส้นทาง				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ชื่อ/หน้า	
1. ครองเรือน สร้างครอบครัว 2. ออกบวช ไม่มีครอบครัว				
3	อัครคัมภีร์สูตร (ว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก)	ที่มณิกาย ปาฎีกาวรรค	11/111- 150/83-102	เหตุแห่งการสร้างบ้านเรือน
เหตุแห่งการสร้างบ้านเรือน 1. ชายหญิงเห็นกันเกิดความกำหนัดขึ้นจึงมีเพศสัมพันธ์กัน 2. ชายหญิงที่มีเพศสัมพันธ์ถูกตำหนิและถูกทำร้ายจึงแยกตัวออกจากชุมชนชั่วคราวระยะเวลาหนึ่ง 3. ชายหญิงต้องการมีเพศสัมพันธ์กันเกินเวลาจึงสร้างบ้านเรือนขึ้นเพื่อปกปิดขณะมีเพศสัมพันธ์				
4 (*1)	สังคาลสูตร (ว่าด้วยสังคาลกมาณพ)	ที่มณิกาย ปาฎีกาวรรค	11/242- 274/199-218	สมาชิกครอบครัวในความสัมพันธ์เชิงโครงสร้าง 6 มิติ (*การเปรียบเทียบบุคคลมีมารดาบิดาเป็นต้นกับทศ 6)
<p>พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหบดีบุตร อริยสาวกละกรรมกิเลส (กรรมเครื่องเศร้าหมอง) 4 ประการได้แล้ว ไม่ทำบาปกรรมโดยเหตุ 4 ประการ และไม่ข้องแวะอบายมุข (ทางเสื่อม) 6 ประการ แห่งโศกะทั้งหลาย อริยสาวกนั้นเป็นผู้ปราศจากบาปกรรม 14 ประการนี้แล้ว ชื่อว่าเป็นผู้ปิดป้องทศ (หมายถึงปกปิดช่องว่างระหว่างตนกับบุคคลที่เกี่ยวข้องซึ่งเรียกว่าทศ) 6 ปฏิบัติเพื่อครองโลกทั้งสอง ทำให้เกิดความยินดีทั้งโลกนี้และโลกหน้า หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์</p> <p>1. กรรมกิเลส (กรรมเครื่องเศร้าหมอง) 4 ประการ 1.1 ปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์) 1.2 อทินนาทาน (การลักทรัพย์) 1.3 กาเมสุมิฉฉาจาร (การละเมิดหญิงอื่น) 1.4 มุสาวาท (การพูดเท็จ) 2. เหตุแห่งบาปกรรม 4 ประการ 2.1 ฉันทาคติ (ลำเอียงเพราะรัก) 2.2 โทษาคติ (ลำเอียงเพราะชัง) 2.3 โมหาคติ (ลำเอียงเพราะเขลา) 2.4 ภยากติ (ลำเอียงเพราะกลัว) 3. อบายมุข (ทางแห่งความเสื่อมแห่งโศกะทั้งหลาย) 6 ประการ 3.1 การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท มีโทษ 6 ประการ 3.1.1 เสียทรัพย์ทันตาเห็น 3.1.2 ก่อการทะเลาะวิวาท 3.1.3 เป็นบ่อเกิดแห่งโรค 3.1.4 เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง 3.1.5 เป็นเหตุให้ไม่รู้จักอาย 3.1.6 เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา</p>				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ชื่อ/หน้า	
3.2	การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืน มีโทษ 6 ประการ			
3.2.1	ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาดน			
3.2.2	ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาบุตรภรรยา			
3.2.3	ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ			
3.2.4	เป็นที่สงสัย (ว่าเป็นผู้ทำกรรมชั่วทั้งที่ไม่มีส่วนในกรรมชั่วนั้น) ของคนอื่นด้วยเหตุต่างๆ			
3.2.5	มักถูกใส่ร้ายด้วยเรื่องไม่เป็นจริง			
3.2.6	ทำให้เกิดความลำบากมากมายหลายอย่าง			
3.3	การเที่ยวดูมหรสพ เป็นอบายมุขแห่งโศกะทั้งหลาย			
3.3.1	มีการรำที่ไหน ไปที่นั่น			
3.3.2	มีการขับร้องที่ไหน ไปที่นั่น			
3.3.3	มีการประโคมที่ไหน ไปที่นั่น			
3.3.4	มีเสภาที่ไหน ไปที่นั่น			
3.3.5	มีการบรรเลงที่ไหน ไปที่นั่น			
3.3.6	มีเถิดเทิงที่ไหน ไปที่นั่น			
3.4	การหมกมุ่นในการเล่นการพนัน เป็นเหตุแห่งความประมาท			
3.4.1	ผู้ชนะยอมก่อเวร			
3.4.2	ผู้แพ้ย่อมเสียดายทรัพย์ที่เสียไป			
3.4.3	เสียทรัพย์ทันตาเห็น			
3.4.4	ถ้อยคำที่เป็นพยานในศาล เชื่อถือไม่ได้			
3.4.5	ถูกมิตร(คนที่สามารถใช้สอยสิ่งของในบ้านเรือนของกันและกันได้) อำมาตย์(เพื่อนร่วมงาน) ดูหมิ่น			
3.4.6	ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย เพราะเห็นว่าชายผู้นี้เป็นนักเลงการพนันไม่สามารถจะเลี้ยงดูภรรยาได้			
3.5	การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร			
3.5.1	เขามีนักเลงการพนันเป็นมิตรสหาย			
3.5.2	เขามีนักเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย			
3.5.3	เขามีนักเลงเหล่าเป็นมิตรสหาย			
3.5.4	เขามีคนหลอกลวงเป็นมิตรสหาย			
3.5.5	เขามีคนโกงเป็นมิตรสหาย			
3.5.6	เขามีโจรเป็นมิตรสหาย			
3.6	การหมกมุ่นในความเกียจคร้าน			
3.6.1	มักอ้างว่า ‘หนาวเกินไป’ แล้วไม่ทำงาน			
3.6.2	มักอ้างว่า ‘ร้อนเกินไป’ แล้วไม่ทำงาน			
3.6.3	มักอ้างว่า ‘เวลาเย็นเกินไป’ แล้วไม่ทำงาน			
3.6.4	มักอ้างว่า ‘เวลายังเช้าเกินไป’ แล้วไม่ทำงาน			
3.6.5	มักอ้างว่า ‘หิวเกินไป’ แล้วไม่ทำงาน			
3.6.6	มักอ้างว่า ‘กระหายเกินไป’ แล้วไม่ทำงาน			
เมื่อเขามากไปด้วยการอ้างเลข ผัดผ่อนการทำงานอยู่อย่างนี้ โศกะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความ				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
เสื่อมสิ้นไป				
4. มิตรเทียมและมิตรแท้				
4.1 มิตรเทียม				
4.1.1 คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว				
4.1.1.1 เป็นผู้ถือเอาประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว				
4.1.1.2 เสียน้อย ปรารถนาจะได้มาก				
4.1.1.3 เมื่อตัวเองมีภัยจึงทำกิจของเพื่อน				
4.1.1.4 คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์				
4.1.2 คนดีแต่พูด				
4.1.2.1 กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่เป็นอดีตไปแล้ว				
4.1.2.2 กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่ยังมาไม่ถึง				
4.1.2.3 สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่หาประโยชน์มิได้				
4.1.2.4 เมื่อมีกิจเกิดขึ้นเฉพาะหน้าก็แสดงความขัดข้อง				
4.1.3 คนพูดประจบ				
4.1.3.1 เพื่อนทำชั่ว ก็คล้อยตาม				
4.1.3.2 เพื่อนทำดี ก็คล้อยตาม				
4.1.3.3 สรรเสริญต่อหน้า				
4.1.3.4 นินทาลับหลัง				
4.1.4 คนที่เป็นเพื่อนชักนำในทางเสื่อม				
4.1.4.1 เป็นเพื่อนที่ชักชวนให้หมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท				
4.1.4.2 เป็นเพื่อนที่ชักชวนให้หมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอยในเวลากลางคืน				
4.1.4.3 เป็นเพื่อนที่ชวนดูการเล่น				
4.1.4.4 เป็นเพื่อนที่ชักชวนให้หมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท				
4.2 มิตรแท้ (มิตรมีใจดี)				
4.2.1 มิตรมีอุปการะ				
4.2.1.1 ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว				
4.2.1.2 ป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว				
4.2.1.3 เมื่อมีภัยก็เป็นที่พักพิงน่าน้ำใจ				
4.2.1.4 เมื่อมีกิจที่จำเป็นเกิดขึ้น ก็ช่วยโศกทรัพย์ให้ 2 เท่าของทรัพย์ที่ต้องการในกิจนั้น				
4.2.2 มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์				
4.2.2.1 บอกความลับแก่เพื่อน				
4.2.2.2 ปิดความลับของเพื่อน				
4.2.2.3 ไม่ละทิ้งในยามอันตราย				
4.2.2.4 แม้ชีวิตก็อาจจะสละเพื่อประโยชน์ของเพื่อนได้				
4.2.3 มิตรแนะนำประโยชน์				
4.2.3.1 ห้ามมิให้ทำความชั่ว				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
4.2.3.2	แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี			
4.2.3.3	ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง			
4.2.3.4	บอกทางสวรรค์ให้			
4.2.4	มิตรมีความรักใคร่			
4.2.4.1	ไม่พอใจความเสื่อมของเพื่อน			
4.2.4.2	พอใจความเจริญของเพื่อน			
4.2.4.3	ห้ามปรามคนที่นินทาเพื่อน			
4.2.4.4	สนับสนุนคนที่สรรเสริญเพื่อน			
5.	สมาชิกครอบครัวในความสัมพันธ์เชิงโครงสร้าง 6 มิติ (ทศ 6)			
5.1	มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า			
5.1.1	หน้าที่บุตรต่อมารดาบิดา			
5.1.1.1	ท่านเลี้ยงเรามา เลี้ยงท่านตอบ			
5.1.1.2	ทำกิจของท่าน			
5.1.1.3	ดำรงวงศ์ตระกูล			
5.1.1.4	ประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท			
5.1.1.5	เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน			
5.1.2	หน้าที่มารดาบิดาต่อบุตร			
5.1.2.1	ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว			
5.1.2.2	ให้ตั้งอยู่ในความดี			
5.1.2.3	ให้ศึกษาศิลปวิทยา			
5.1.2.4	หาภรรยา(สามี) ที่สมควรให้			
5.1.2.5	มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร			
5.2	อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา			
5.2.1	หน้าที่ศิษย์ต่ออาจารย์			
5.2.1.1	ลุกขึ้นยืนรับ			
5.2.1.2	เข้าไปคอยรับใช้			
5.2.1.3	เชื่อฟัง			
5.2.1.4	ดูแลปรนนิบัติ			
5.2.1.5	เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ			
5.2.2	หน้าที่อาจารย์ต่อศิษย์			
5.2.2.1	แนะนำให้เป็นคนดี			
5.2.2.2	ให้เรียนดี			
5.2.2.3	บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี			
5.2.2.4	ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย			
5.2.2.5	ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย			
5.3	บุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง			

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
5.3.1	หน้าที่สามมีต่อภรรยา			
5.3.1.1	ให้เกียรติยกย่อง			
5.3.1.2	ไม่ดูหมิ่น			
5.3.1.3	ไม่ประพุดนอกใจ			
5.3.1.4	มอบความเป็นใหญ่ให้			
5.3.1.5	ให้เครื่องแต่งตัว			
5.3.2	หน้าที่ภรรยาต่อสามี			
5.3.2.1	จัดการงานดี			
5.3.2.2	สงเคราะห์คนข้างเคียงดี			
5.3.2.3	ไม่ประพุดนอกใจ			
5.3.2.4	รักษาทรัพย์ที่สามีมามาได้			
5.3.2.5	ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง			
5.4	มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย (ลักษณะมิตรแท้หรือเทียมโดยละเอียดกล่าวไว้ข้างต้น)			
5.4.1	หน้าที่กัลยาณมิตรต่อมิตรสหาย			
5.4.1.1	การให้(การแบ่งปันสิ่งของ)			
5.4.1.2	กล่าววาจาเป็นที่รัก			
5.4.1.3	ประพุดตนให้เป็นประโยชน์			
5.4.1.4	วางตนสม่ำเสมอ			
5.4.1.5	ไม่พูดจาหลอกลวงกัน			
5.4.2	หน้าที่มิตรสหายต่อกัลยาณมิตร			
5.4.2.1	ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว			
5.4.2.2	ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว			
5.4.2.3	เมื่อมีภัยก็เป็นที่พักพิงกันได้			
5.4.2.4	ไม่ละทิ้งในยามอันตราย			
5.4.2.5	นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร			
5.5	ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง			
5.5.1	หน้าที่นายต่อทาสกรรมกร			
5.5.1.1	จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง			
5.5.1.2	ให้อาหารและค่าจ้าง			
5.5.1.3	ดูแลรักษายามเจ็บป่วย			
5.5.1.4	ให้อาหารมีรสแปลก			
5.5.1.5	ให้หยุดงานตามโอกาส			
5.5.2	หน้าที่ทาสกรรมกรต่อนาย			
5.5.2.1	ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย			
5.5.2.2	เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย			
5.5.2.3	ถือเอาแต่ของที่นายให้			

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
5.5.2.4 ทำงานให้ดีขึ้น 5.5.2.5 นำคุณของนายไปสรรเสริญ 5.6 สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน 5.6.1 หน้าที่กุลบุตรต่อสมณพราหมณ์ 5.6.1.1. จะทำอะไรก็ทำด้วยเมตตา 5.6.1.2 จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา 5.6.1.3 จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา 5.6.1.4 เปิดประตูต้อนรับ 5.6.1.5 ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ 5.6.2 หน้าที่สมณพราหมณ์ต่อกุลบุตร 5.6.2.1 ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว 5.6.2.2 ให้ตั้งอยู่ในความดี 5.6.2.3 อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม 5.6.2.4 ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง 5.6.2.5 อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง 5.6.2.6 บอกทางสวรรค์ให้ 6. สังคหธรรมหรือสังคหวัตถุ เหตุที่มารดาบิดาได้รับการนับถือหรือบูชาจากบุตร 6.1 ทาน (การให้) 6.2 เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก) 6.3 อตถจริยา (การประพฤติประโยชน์) 6.4 สมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ)				
	สังคหสูตร	ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	11/305/268	ไฟ 3 กองที่ต้องดูแล คือ มารดาบิดา บุตรภรรยา และสมณพราหมณ์
ไฟ 3 กองที่ต้องดูแล 1. อาหุเนยยัคคิ (ไฟคืออาหุเนยยบุคคล) มารดาบิดา 2. คหปตัคคิ (ไฟคือคหบดี) บุตรภรรยา 3. ทักขิเนยยัคคิ (ไฟคือทักขิเนยยบุคคล) สมณพราหมณ์				
6	มหาสติปัฏฐานสูตร (ว่าด้วย การเจริญสติปัฏฐาน สูตร ใหญ่)	มัชฌิมนิกาย มูล ปนิณาสก์	12/105- 138/101-132	ทุกข์เกิดจากการพลัดพราก จากบุคคลเป็นที่รัก เช่น มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย
สมาชิกครอบครัวหรือบุคคลอื่นคือบุคคลอันเป็นที่รักเพราะปรารถนาประโยชน์ ปรารถนาความเกื้อกูล ปรารถนา ความผาสุก ปรารถนาความเกษมจากโยคะของกันและกัน ได้แก่ มารดาบิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว มิตร อำมาตย์หรือญาติสาโลหิต การพลัดพรากจากคนเหล่านี้เป็นทุกข์				
7	มหาทุกขัขันธสูตร (ว่าด้วย	มัชฌิมนิกาย มูล	12/163-	กามเป็นเหตุแห่งการวิเวก

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
	กองทุกข์ สูตรใหญ่)	ปัทมาสาร	174/165-176	ระหว่างมารดา บิดา และบุตร
กามเป็นเหตุแห่งการวิวาทระหว่างมารดา บิดา และบุตร และเป็นเหตุแห่งการประพฤตินิโคตติในภรรยาสามีผู้อื่น				
8	วัมมิกสูตร (ว่าด้วยจอมปลวกปริศนา)	มัชฌิมนิกาย มูลปัทมาสาร	12/249-251/267-273	มารดาบิดาเป็นผู้ให้กำเนิดบุตรธิดา
ร่างกายซึ่งประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง 4 (ดิน น้ำ ลม ไฟ)				
<ol style="list-style-type: none"> 1. มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด 2. เติบโตด้วยข้าวสุกและขนมกุมมาส 3. ต้องบริหาร ต้องนวดฟัน 4. ไม่เที่ยง จะต้องแตกสลาย และกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา 				
9	ปาสราสิสูตร (ว่าด้วยกองบัวงัดสัตว์)	มัชฌิมนิกาย มูลปัทมาสาร	12/272-287/294-317	ความประสงค์ของมารดาบิดาและเป้าหมายชีวิตของบุตร
<ol style="list-style-type: none"> 1. การแสวงหาสิ่งที่ไม่ประเสริฐ คือ คนที่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย และความเศร้าโศกเป็นธรรมดา ก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย และความเศร้าโศกเป็นธรรมดา ได้แก่ บุตร ภรรยา ทาสีทาส แพะ แกะ ไก่สุกร ช้าง โค ม้า ลา ทอง เงิน 2. การแสวงหาที่ประเสริฐ คือ นิพพาน เพราะไม่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย และความเศร้าโศก การแสวงหาอย่างแรก คือ การสร้างครอบครัวอยู่ครองเรือน ส่วนการแสวงหาอย่างหลังคือการออกบวชไม่มีครอบครัว ซึ่งโดยส่วนมากความประสงค์ของมารดาบิดาและบุตรธิดาในเรื่องนี้ไม่ตรงกัน 				
10	มหาหัตถิปโทปมสูตร (ว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าช้างสูตรใหญ่)	มัชฌิมนิกาย มูลปัทมาสาร	12/300-306/329-339	สะใภ้ย่าเกรงพ่อผัวเหมือนภิกษุย่าเกรงพระรัตนตรัย
หญิงสะใภ้เห็นพ่อผัวแล้วย่อมสลดหดหู่ใจ แม้นั้นใด ภิกษุนั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ถ้าอุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้ ย่อมสลดหดหู่ใจเพราะเหตุนี้ว่า ไม่เป็นลาภของเราหนอ ลาภไม่มีแก่เราหนอ เราได้ไม่ดีแล้วหนอ การได้ด้วยดีไม่มีแก่เราหนอ ที่เราระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้				
11	จุฬโคสิงคสูตร (ว่าด้วยเหตุการณ์ในโคสิงคสาลวันสูตรเล็ก)	มัชฌิมนิกาย มูลปัทมาสาร	12/325-331/357-365	การละตระกูลออกบวชเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชน
<ol style="list-style-type: none"> 1. กุลบุตรออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตจากตระกูลใด ถ้าตระกูลนั้นมีจิตเลื่อมใส ระลึกถึงกุลบุตรนั้น ข้อนั้นจะเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ตระกูลนั้นตลอดกาลนาน เพราะกุลบุตรนั้นบรรลุปเป้าหมายของการบวช 2. วงศ์ตระกูล ... 3. หมู่บ้าน ... 4. นิคม ... 5. นคร ... 				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ชื่อ/หน้า	
6. ชนบท ... 7. กษัตริย์ ... 8. พราหมณ์ ... 9. แพศย์ ... 10. ศูทร ... 11. มนุษย์โลก ... 12. เทวโลก ... 13. มารโลก ... 14. พรหมโลก ... 15. หมู่สัตว์ ... 16. สมณพราหมณ์ ... 17. เทวดา ... 18. มนุษย์ ...				
12	จุฬหัตถิปโทปมสูตร (ว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าช้างสูตรเล็ก)	มัชฌิมนิกาย มูล ปิณฑาสก	12/288-299/371-328	สาเหตุแห่งการละตระกุลและการครองเรือนออกบวช
<p>คหบดี บุตรคหบดี หรืออนุชน (คนผู้เกิดภายหลัง) ในตระกูลใดตระกูลหนึ่งย่อมพึงธรรมแล้วเกิดศรัทธาในตถาคต เมื่อมีศรัทธาย่อมตระหนักว่า การอยู่ครองเรือนเป็นเรื่องอึดอัด เป็นทางแห่งธุลี การบวชเป็นทางปลอดโปร่ง การที่อยู่ครองเรือนจะประพาศิพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน ดุจสังข์ขัด มิใช่ทำได้ง่าย ทางที่ดี เราควรโกนผมและหนวดนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิตเถิด</p>				
13	มหาตันทาสังขยสูตร (ว่าด้วยความสิ้นตันทา สูตรใหญ่)	มัชฌิมนิกาย มูล ปิณฑาสก	12/396-414/427-451	กำเนิดมนุษย์ และการละตระกุลและการครองเรือนออกบวชเพราะการครองเรือนไม่เอื้อต่อการประพาศิพรหมจรรย์
<p>1. กำเนิดมนุษย์ 1.1 มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน 1.2 มารดามีระดู 1.3 คันธัพพะปรากฏ 1.4 ตั้งครรภ์ 1.5 คลอด 1.6 เลี้ยงด้วยนมคือโลหิต 1.7 เจริญเติบโต</p> <p>2. ออกบวช</p> <p>คหบดี บุตรของคหบดี หรืออนุชน(คนผู้เกิดภายหลัง) ในตระกูลใดตระกูลหนึ่งย่อมพึงธรรมแล้วศรัทธาในตถาคตตระหนักว่า “การอยู่ครองเรือนเป็นเรื่องอึดอัด เป็นทางแห่งธุลี การบวชเป็นทางปลอดโปร่ง การที่อยู่ครองเรือน</p>				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
เป็นเรื่องอึดอัด เป็นทางแห่งธูลี การบวชเป็นทางปลอดโปร่ง การที่อยู่ครองเรือนจะประพาศพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนดุจสังข์ชัต มิใช่ทำได้ง่าย ทางที่ดี เราควรโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาฬวพัศตร์ออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิต” ต่อมาละทิ้งกองโกศสมบัติน้อยใหญ่ และเครื่องญาติน้อยใหญ่ โกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาฬวพัศตร์ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต				
14	มหาอัสสปุสสุตร (ว่าด้วยเหตุการณ์ในอัสสปุณนิคมสูตรใหญ่)	มัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสก์	12/415-434/451-463	การทำงานหาเงินเพื่อเลี้ยงดูบุตรภรรยา
<ol style="list-style-type: none"> 1. เพื่อเลี้ยงดูบุตรและภรรยา จึงกู้หนี้ยืมสินมาลงทุน 2. ลงทุนประสบความสำเร็จแล้ว จึงใช้หนี้จนหมด 3. เหลือกำไร จึงเลี้ยงดูบุตรภรรยา 4. เบิกบานและสุขใจเพราะไม่มีหนี้ 				
15	จุฬอัสสปุสสุตร (ว่าด้วยเหตุการณ์ในอัสสปุณนิคมสูตรเล็ก)	มัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสก์	12/435-438/464-470	การละตระกุลกษัตริย์พราหมณ์ แพศย์ และศูทรบวชเป็นสมณะ
กุลบุตรออกจากตระกูลกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร หรือตระกูลไหนๆ มาบวชเป็นบรรพชิต ถึงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศ เจริญเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ได้ความสงบระงับในภายใน เรา (พระพุทธเจ้า) กล่าวว่า เป็นผู้ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะ” เพราะความสงบระงับในภายในนั้น				
16	สาเลยกสูตร (ว่าด้วยเหตุการณ์ในหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อสาลา)	มัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสก์	12/439-443/471-480	อกุศลกรรมบถและกุศลกรรมบถส่วนที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว
<p>อกุศลกรรมบถ 10 ข้อ 3 และ ข้อ 10 (กุศลกรรมบถ ฟังทราบโดยนัยตรงกันข้าม)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ประพาศผิดในกาม คือ ประพาศล่วงในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาวญาติ โคตร ที่ประพาศธรรม มีสามี มีกฎหมายคุ้มครอง มีบุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้ (หมั้นหมาย) 2. เป็นมิถฉาทิฎฐิ คือ มีความเห็นวิปริตว่า (อกุศลกรรมบถ ข้อ 10) <ol style="list-style-type: none"> 2.1 ทานที่ให้แล้ว ไม่มีผล 2.2 ยัญที่บูชาแล้ว ไม่มีผล 2.3 การเช่นสรวง ไม่มีผล 2.4 ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่ว ไม่มีผล 2.5 โลกนี้ ไม่มี 2.6 โลกหน้า ไม่มี 2.7 มารดา ไม่มีคุณ ถ้ามารดาบิดาร่วมกันเหลือ 9 ข้อ 2.8 บิดา ไม่มีคุณ 2.9 โอปปาติกสัตว์ ไม่มี 2.10 สมณพราหมณ์ผู้ประพาศดี ปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ไม่มีในโลก 				
17	อปินณกสูตร (ว่าด้วยการ	มัชฌิมนิกาย	13/92-106/95-	ความเห็นวามารดาบิดาไม่มี

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ชื่อ/หน้า	
	ปฏิบัติไม่ผิด)	มัชฌิมปิณณาสก์	116	คุณเป็นมิจฉาทิฎฐิ
1. ทานที่ให้แล้วไม่มีผล 2. ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล 3. การเซ่นสรวงไม่มีผล 4. ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีชั่ว ไม่มี 5. โลกนี้ ไม่มี 6. โลกหน้า ไม่มี 7. มารดา ไม่มีคุณ 8. บิดา ไม่มีคุณ 9. โอปปาติกสัตว์ ไม่มี 10. สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ไม่มี				
18	ทีฆนขสูตร (ว่าด้วย ปริพาชกชื่อทีฆนชะ)	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก์	13/201- 206/239-244	ร่างกายเกิดจากมารดาบิดา
รูปร่างนี้ 1. เกิดจากมหาภูตรูป 4 (ดิน น้ำ ไฟ ลม) 2. มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด 3. เต็บโตด้วยข้าวสุกและขนมกุมมาส 4. มีความไม่เที่ยง มีการได้ ทา บิบ นวด แดกสลาย และกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา				
19	สมณมุนจิกสูตร (ว่าด้วย ปริพาชกชื่ออูกคาหมานะ สมณมุนจิกาบุตร)	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก์	13/260- 268/307-317	เด็กทารกอาศัยน้ำนม มารดาจึงมีชีวิต
เด็กอ่อนที่ยังนอนหงายอยู่ 1. ไม่รู้จักกาย ได้แต่นอนดิ้นรน 2. ไม่รู้จักวาจา ได้แต่ร้องไห้ 3. ไม่รู้จักความคิด ได้แต่ส่งเสียงร้อง 4. ไม่รู้จักการเลี้ยงชีพ ได้แต่ตม้มน้ำนมของมารดา				
20	ขุฎติกสูตร (ว่าด้วยช่าง หม้อชื่อขุฎติการะ)	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก์	13/282- 292/337-348	การเลี้ยงดูมารดาบิดาสาคัญ กว่าการบวช
ลูกชายอยากบวช แต่ไม่บวช เพราะเลี้ยงดูมารดาบิดาตาบอดและแก่ชรา ปฏิบัติธรรมจนบรรลุนาคามีผล				
21	รัฐฐปาลสูตร (ว่าด้วย พระรัฐฐปาละ)	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก์	13/239- 307/349-371	ความประสงค์ของมารดา บิดาและเป้าหมายชีวิตของ บุตร
1. ความประสงค์ของมารดาบิดา คือ ให้ลูกมีครอบครัว 2. ความประสงค์ของลูก คือ ออกบวช ไม่มีครอบครัว 3. มารดาบิดายอมเพราะเห็นแก่ชีวิต แต่ก็ยังหวังโย จึงอนุญาตให้บวชพร้อมทั้งขอว่า เมื่อบวชแล้วต้องมาเยี่ยมพ่อ				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
แม่บ้าง				
22	อัสสลายนสูตร (ว่าด้วยอัสสลายนมาณพ)	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก	13/401- 411/501-515	การเกิดมนุษย์
1. มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน 2. มารดามีระดู 3. คันธัพพะปรากฏ				
23	เอสுகารีสสูตร (ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อเอสுகาริ)	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก	13/436- 444/547-557	ทุกตระกูลเสมอกันด้วยคุณธรรมในการบวช
กุลบุตรจากตระกูลกษัตริย์ ตระกูลพราหมณ์ ตระกูลแพศย์ และตระกูลศูทร บวชเป็นบรรพชิต อาศัยธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ พดติกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดเพื่อเจ้อ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ ไม่พยาบาท เป็นสัมมาทิฐิ ยินดีในกุศลธรรมอันเป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้				
24	ธัญญานิสูตร (ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อธัญญานิ)	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก	13/445- 453/557-572	การประกอบอาชีพสุจริตเพื่อเลี้ยงดูมารดาบิดา
ไม่ควรอ้างหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่งใน 10 ต่อไปนี้ เพื่อทำทุจริต				
1. เลี้ยงมารดาบิดา 2. เลี้ยงบุตรและภรรยา 3. เลี้ยงทาส กรรมกร และคนรับใช้ 4. ทำกิจที่ควรทำแก่มิตรและอำมาตย์ 5. ทำกิจที่ควรทำแก่ญาติสาโลหิต 6. ทำกิจที่ควรทำแก่แขก 7. ทำบุญที่ควรแก่บุรพเพตชน 8. บวงสรวงที่ควรทำแก่เทวดา 9. สนองพระราชกรณียกิจของพระราชา 10. บำรุงบำเรอร่างกาย				
25	จุฬปุณณมสูตร (ว่าด้วยพระธรรมเทศนาในคินดววจันทรเต็มดวง สูตรเล็ก)	มัชฌิมนิกาย อุปริปิณณาสก	14/91/104- 109	ทิฐิของอัสติบุรุษและสัสติบุรุษ
1. ทิฐิของอัสติบุรุษ 1.1 ทานที่ให้แล้ว ไม่มีผล 1.2 ยัญที่บูชาแล้ว ไม่มีผล 1.3 การเซ่นสรวงที่เซ่นสรวงแล้ว ไม่มีผล 1.4 ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่ว ไม่มี 1.5 โลกนี้ ไม่มี 1.6 โลกหน้า ไม่มี 1.7 มารดา ไม่มีคุณ				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
1.8 บิดา ไม่มีคุณ 1.9 สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะ ไม่มี 1.10 สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนให้ผู้อื่นให้รู้แจ้ง ไม่มีในโลก 2. ทิฏฐิของสัตว์บุรุษ (ตรงข้ามกับอสัตบุรุษ)				
26	เทวทูตสูตร (ว่าด้วยเทวทูต)	มัชฌิมนาย อุมปริ ปิ่นณาสกั	14/261- 271/309-318	การเตือนของเทวทูต
1. การเตือนของเทวทูต การเกิด การแก่ การเจ็บป่วย การลงทัณฑ์ การตาย 2. คนเห็นการเตือนทั้ง 5 แต่ไม่ได้คิด กลับประมาท ไม่ทำความดีทางกาย วาจา ใจ 3. บาปกรรมคนผู้นั้นทำเอง บิดา มารดา พี่ น้อง มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา ทำให้ไม่ได้				
27 (*2)	นันทิสสูตร (ว่าด้วยความยินดี)	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	15/12/12	ลูกเป็นเหตุแห่งความทุกข์และสุข (*ความยินดีในบุตรเป็นต้น เป็นเหตุแห่งความเศร้าโศก)
บุตรเป็นเหตุแห่งความยินดีและความเศร้าโศก 1. เทวดาเห็นว่าบุตรเป็นเหตุแห่งความยินดี 2. พระพุทธเจ้าเห็นว่าบุตรเป็นเหตุแห่งความเศร้าโศก				
28 (*3)	นัตถิปุตตสมสูตร (ว่าด้วยสิ่งที่ไม่สมด้วยบุตรไม่มี)	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	15/13/ 13	ความรักลูกเป็นรองความรักตนเอง (*ความรักตนอยู่เหนือความรักทั้งปวง)
ความรักลูกและรักตน 1. เทวดาเห็นว่าความรักที่มีต่อลูกอยู่เหนือความรักอื่น 2. พระพุทธเจ้าเห็นว่าความรักที่มีต่อตนอยู่เหนือความรักอื่น				
29 (*4)	ชัตติยสูตร (ว่าด้วยกษัตริย์)	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	15/14/13-14	ภรรยาและบุตรที่เชื่อฟังประเสริฐที่สุด (*ภรรยาที่ปรนนิบัติดี ประเสริฐกว่าภรรยาทั้งปวง)
ตัวชี้วัดความประเสริฐของภรรยาและบุตร 1. ความเห็นของเทวดา 1.1 บรรดาสัตว์สองเท้า กษัตริย์ประเสริฐที่สุด 1.2 บรรดาสัตว์สี่เท้า โคพลีฬทประเสริฐที่สุด 1.3 บรรดาภรรยา ภรรยาที่เป็นเด็กประเสริฐที่สุด 1.4 บรรดาบุตร บุตรที่เกิดก่อนประเสริฐที่สุด 2. ความเห็นของพระพุทธเจ้า 2.1 บรรดาสัตว์สองเท้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประเสริฐที่สุด				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
2.2 บรรดาสัตว์สี่เท้า สัตว์อาชาไนย (ฝึกดีแล้ว) ประเสริฐที่สุด 2.3 บรรดาภรรยา ภรรยาผู้เชื่อฟังดี (ปรนนิบัติ) ประเสริฐที่สุด 2.4 บรรดาบุตร บุตรผู้เชื่อฟังดี (ปฏิบัติตามคำสั่งสอน) ประเสริฐที่สุด				
30 (*5)	กฎีกาสูต (ว่าด้วยกระท่อม)	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	15/19/17-18	สถานภาพเชิงอุปมาของมารดา ภรรยา และบุตร (*การเปรียบเทียบว่ามารดาเป็นกระท่อม ภรรยาเป็นรั้ง และบุตรเป็นเครื่องสืบต่อ)
สถานภาพเชิงอุปมาของมารดา ภรรยา และบุตร 1. มารดาเปรียบเหมือนกระท่อม 2. ภรรยาเปรียบเหมือนรั้ง 3. บุตรเปรียบเหมือนเครื่องสืบต่อ 4. ตัณหาเปรียบเหมือนเครื่องผูก				
31 (*6)	ปฐมมิตตสูตร (ว่าด้วยองค์แห่งมิตร สูตรที่ 1)	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	15/36/56	มารดาเป็นมิตรประจำบ้าน (*มารดาเป็นมิตรในเรือน)
มิตร 4 ชนิด 1. เกวียนและโคเป็นมิตรของคนเดินทาง 2. มารดาเป็นมิตรในเรือนของตน 3. สหายเป็นมิตรของคนผู้มีฐานะ 4. บุญเป็นมิตรติดตามไปถึงภพหน้า				
32 (*7)	วัตถุสูตร (ว่าด้วยที่พึ่ง)	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	15/54/69	อนาคตของมนุษย์ของมนุษย์คือบุตร และยอดสหายคือภรรยา (*บุตรเป็นอนาคตของมนุษย์ และภรรยาเป็นยอดสหาย)
สถานภาพของบุตร ภรรยา และฝน 1. บุตรเป็นอนาคตของมนุษยชาติ 2. ภรรยาเป็นยอดสหาย 3. ฝนเป็นที่อาศัยเลี้ยงชีพของสัตว์โลก				
33 (*8)	พันธสูตร (ว่าด้วยเครื่องจองจำ)	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	15/121/139-140	บุตรและภรรยาคือเครื่องจองจำ (*ความอาลัยในบุตรและภรรยาเป็นเครื่องจองจำที่ปลดปล่อยได้ยาก)
เครื่องจองจำ 2 ชนิด				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ชื่อ/หน้า	
1. เครื่องจอบจำที่ปลดเปลื้องได้ง่าย คือ เครื่องจอบจำที่ทำด้วยเหล็ก ไม้ หญ้า (เชือก) 2. เครื่องจอบจำที่ปลดเปลื้องได้ยาก คือ ความรักใคร่พอใจในแกวมนิและกฤษล และความห่วงอาลัยในบุตรและภรรยา				
34	อาฬงสูตร (ว่าด้วยอาฬงยักษ์)	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	15/246/354	ฆรวาธรรม 4 คือ สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ
บุคคลอยู่ครองเรือนประกอบด้วยศรัทธา มีธรรม 4 ประการนี้คือ 1. สัจจะ 2. ธรรม หรือทมะ (ปัญญา) 3. ธิติ หรือขันติ 4. จาคะ ละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก				
35 (*9)	ปฐมสักกนัมสนสูตร (ว่าด้วยการนอบน้อมของท้าวสักกะ สูตรที่ 1)	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	15/264/384- 386	ท้าวสักกเทวราชนับถือคน เลี้ยงดูภรรยา (*การเลี้ยงดูภรรยาเป็น คุณสมบัติข้อหนึ่งที่ท้าวสักก เทวราชนับถือ)
บุคคล 2 ประเภทที่ท้าวสักกเทวราชนับถือ 1. บรรพชิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล มีจิตตั้งมั่น และปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ 2. คฤหัสถ์ผู้ทำบุญ มีศีล ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง และเลี้ยงดูภรรยา				
36	มาตสูตร (ว่าด้วยผู้เคยเป็นมารดา)	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	16/137/227	เกือบทุกคนเคยเป็นมารดา
เกือบทุกคนเคยเป็นมารดาเพราะว่าสงสารวิญญาวไกล				
37	ปัตตสูตร (ว่าด้วยผู้เคยเป็นบิดา)	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	16/138/228	เกือบทุกคนเคยเป็นบิดา
เกือบทุกคนเคยเป็นบิดาเพราะว่าสงสารวิญญาวไกล				
38	ภาตสูตร (ว่าด้วยผู้เคยเป็นพี่ชายน้องชาย)	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	16/139/228	เกือบทุกคนเคยเป็นพี่ชาย น้องชาย
เกือบทุกคนเคยเป็นพี่ชายน้องชายเพราะว่าสงสารวิญญาวไกล				
39	ภคินีสูตร (ว่าด้วยผู้เคยเป็นพี่สาวน้องสาว)	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	16/140/228	เกือบทุกคนเคยเป็นพี่สาว น้องสาว
เกือบทุกคนเคยเป็นพี่สาวน้องสาวเพราะว่าสงสารวิญญาวไกล				
40	บุตรสูตร (ว่าด้วยผู้เคยเป็นบุตร)	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	16/141/229	เกือบทุกคนเคยเป็นบุตร
เกือบทุกคนเคยเป็นลูกเพราะว่าสงสารวิญญาวไกล				
41	ธิดสูตร (ว่าด้วยผู้เคยเป็น)	สังยุตตนิกาย	16/142/229	เกือบทุกคนเคยเป็นธิดา

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
	ธิดา)	นิทานวรรณคดี		
เกือบทุกคนเคยเป็นธิดาเพราะว่าสงสารวิญญาวไกล				
42	กุลสูตร (ว่าด้วยตระกูล)	สังยุตตนิกาย นิทานวรรณคดี	16/225/314	ตระกูลที่โจรปล้นง่ายและยาก
1. ตระกูลที่มีสตรีมาก มีบุรุษน้อย ย่อมถูกโจรปล้นได้ง่าย 2. ตระกูลที่มีบุรุษมาก มีสตรีน้อย ย่อมถูกโจรปล้นได้ยาก				
43	นัตถิทินสูตร (ว่าด้วยทิวทัศน์ว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผลเป็นต้น)	สังยุตตนิกาย ชั้น ธาวารวรรค	17/210/285- 287	ความเห็นว่ามีมารดาบิดาไม่มีคุณเป็นความเห็นผิด
ความเห็นว่ามีมารดาบิดาไม่มีคุณเป็นความเห็นผิดซึ่งเกิดขึ้นเพราะความยึดติดถือมั่นในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ				
44 (*10)	อาเวณิกทุกขสูตร (ว่าด้วยความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคาม)	สังยุตตนิกาย สหายตนวรรค	18/282-/314- 315	สตรีมีความทุกข์ 5 ประการ (*ความทุกข์ 5 ประการของแม่บ้าน)
ความทุกข์ของแม่บ้าน 5 ประการ 1. การออกจากตระกูลทั้งญาติแต่งงานไปอยู่กับตระกูลสามี 2. การมีประจำเดือน 3. การตั้งครรภ์ 4. การคลอดบุตร 5. การบำเรอความใคร่ของสามี				
45	มัตเตยยสูตร (ว่าด้วยสัตว์ที่เกือบถูกล่ามรดก)	สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	19/1136/642	คนส่วนน้อยเกือบถูกล่ามรดก
คนเกือบถูกล่ามรดกมีจำนวนน้อยเพราะไม่เห็นอริยสัง 4 ประการ				
46	เปตเตยยสูตร (ว่าด้วยสัตว์ที่เกือบถูกล่ามรดก)	สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	19/1137/642	คนส่วนน้อยเกือบถูกล่ามรดก
คนเกือบถูกล่ามรดกมีจำนวนน้อยเพราะไม่เห็นอริยสัง 4 ประการ				
47	เอตทัคควรรค ฉัฏฐวรรค (หมวดที่ 6)	อังคุตตรนิกาย เอ กกนิบาต	20/257/32	สามีแห่งครอบครัวตัวอย่าง
นกุลบิดาคหบดีเลิศกว่าอุบาสกทั้งหลาย ผู้กล่าวถ้อยคำให้เกิดความคุ้นเคย (ดูเชื่อมโยงกับ นกุลปิตุสูตร)				
48	เอตทัคควรรค สัตตมวรรค (หมวดที่ 7)	อังคุตตรนิกาย เอ กกนิบาต	20/266/33	ภรรยาแห่งครอบครัวตัวอย่าง
นกุลมารดาหปตานีเลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลาย ผู้กล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความคุ้นเคย (ดูเชื่อมโยงกับ นกุลปิตุสูตร)				
49 (*11)	สมจิตตวรรค (หมวดว่าด้วยเทวดาพร้อมใจกัน)	สังยุตตนิกาย ทุก นิบาต	20/33-42/77- 87	ตัวชี้วัดความเป็นสัตบุรุษคือความกตัญญูต่อบุพการี

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ชื่อ/หน้า	
				(*ความกตัญญูเป็นภูมิของ สັตบุรุษ และวิธีการตอบ แทนบุญคุณมารดาบิดา)
<p>1. ภูมิของอัสตบุรุษและสັตบุรุษ</p> <p>1.1 ภูมิของอัสตบุรุษ คือ ความกตัญญูกตเวที</p> <p>1.2 ภูมิของสັตบุรุษ คือ ความกตัญญูกตเวที</p> <p>2. วิธีปฏิบัติที่ไม่ถือว่าการตอบแทนคุณของมารดาบิดา</p> <p>2.1 การเลี้ยงดูร่างกายมารดาบิดา เช่น การประคับประคองมารดาบิดาด้วยบ่า การอบกลิ่น การนวด การอาบน้ำให้ การตัด การให้มารดาบิดาถ่ายอุจจาระและปัสสาวะบนบ่าแม่เป็นเวลา 100 ปี</p> <p>2.2 การยกย่องด้วยอิสริยยศ เช่น การสถาปนามารดาบิดาในราชสมบัติ อันเป็นอิสราธิปัตย์ในแผ่นดินใหญ่สมุทรณ์ด้วยรัตนะ 7 ประการ</p> <p>3. วิธีปฏิบัติที่ถือว่าการตอบแทนคุณของมารดาบิดา</p> <p>3.1 การชักนำให้มารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธาให้มีศรัทธา</p> <p>3.2 การชักนำให้มารดาบิดาผู้ทุศีลให้มีศีล</p> <p>3.3 การชักนำให้มารดาบิดาผู้ตระหนี่ให้บริจาคทาน</p> <p>3.4 การชักนำให้มารดาบิดาผู้มีปัญหาทรมานให้มีปัญญาดี</p>				
50 (*12)	ปณติตสูตร (ว่าด้วยกรรมที่ บัณฑิตบัญญัติไว้)	อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	20/45/207- 208	คุณสมบัติของสັตบุรุษคือ การเลี้ยงดูมารดาบิดา (*การอุปฐากมารดาบิดา เป็นบัญญัติประการหนึ่ง ของสັตบุรุษ)
<p>บัญญัติของสັตบุรุษ</p> <p>1. ทาน</p> <p>2. บรรพชา คือ การไม่เบียดเบียนและการฝึกตนหรือการออกบวช</p> <p>3. การบำรุงเลี้ยงมารดาบิดา</p>				
51 (*13)	สพรมกสูตร (ว่าด้วย มารดาบิดาเป็นพรหมของ บุตร)	อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	20/106/485- 486	มารดาบิดาเป็นพรหม บูรพาจารย์ และพระ อรหันต์ของลูก (*มารดาบิดาถือว่าเป็น พรหม บูรพาจารย์ และอาหุ ไนยบุคคลของลูก)
<p>1. ฐานะของมารดาบิดาต่อบุตร 3 ประการ</p> <p>1.1 พรหม</p> <p>1.2 บูรพาจารย์</p> <p>1.3 อาหุไนยบุคคล</p> <p>หากตระกูลใดลูกบุษามารดาบิดา ตระกูลนั้นจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 3 อย่างนี้</p>				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
2. ลูกที่ปรนนิบัติมารดาบิดา บัณฑิตย่อมสรรเสริญในโลกนี้และเมื่อตายแล้วย่อมไปเกิดในสวรรค์				
52 (*14)	ปฐมสังวาสสูตร (ว่าด้วยการอยู่ร่วมกัน สูตรที่ 1)	อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	21/53/88-90	คู่ครอง 4 ประเภท ผีและเทวดา ชายและหญิง (*การอยู่ร่วมกัน 4 ประเภทของชายผี-เทวดากับหญิงผี-เทวดา)
คู่ครอง 4 ประเภท จำแนกด้วยคุณธรรม 1. ชายผี อยู่ร่วมกับ หญิงผี คือ สามีเลว ภรรยาที่เลว 2. ชายผี อยู่ร่วมกับ หญิงเทวดา คือ สามีเลว แต่ภรรยาดี 3. ชายเทวดา อยู่ร่วมกับ หญิงผี คือ สามีดี แต่ภรรยาเลว 4. ชายเทวดา อยู่ร่วมกับ หญิงเทวดา คือ สามีดี ภรรยาที่ดี				
53 (**14)	ทุติยสังวาสสูตร (ว่าด้วยการอยู่ร่วมกัน สูตรที่ 2)	อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	21/54/91-93	คู่ครอง 4 ประเภท ผีและเทวดา ชายและหญิง (**การอยู่ร่วมกัน 4 ประเภทของชายผี-เทวดากับหญิงผี-เทวดา)
คู่ครอง 4 ประเภท จำแนกด้วยคุณธรรม 1. ชายผี อยู่ร่วมกับ หญิงผี คือ สามีเลว ภรรยาที่เลว 2. ชายผี อยู่ร่วมกับ หญิงเทวดา คือ สามีเลว แต่ภรรยาดี 3. ชายเทวดา อยู่ร่วมกับ หญิงผี คือ สามีดี แต่ภรรยาเลว 4. ชายเทวดา อยู่ร่วมกับ หญิงเทวดา คือ สามีดี ภรรยาที่ดี				
54 (*15)	ปฐมสมชวีสูตร (ว่าด้วยผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่เสมอกัน สูตรที่ 1)	อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	21/55/93-94	เหตุแห่งการพบกันข้ามภพชาติของสามีและภรรยา (*เหตุที่ทำให้สามีภรรยาพบกันทั้งในชาตินี้และชาติหน้า)
เหตุแห่งการพบกันข้ามภพชาติของสามีและภรรยา 1. หลักการใหญ่ 1.1 การมีศรัทธาเสมอกัน 1.2 การมีศีลเสมอกัน 1.3 การมีจาคะเสมอกัน 1.4 การมีปัญญาเสมอกัน 2. หลักการย่อย 2.1 การรู้ความประสงค์ของผู้ขอ 2.2 การมีความสำรวม 2.3 การดำเนินชีวิตโดยชอบธรรมและปฏิบัติธรรม				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
2.4 การเจรจาต่อรองที่น่ายกแก่กันและกัน 2.5 ความรักใคร่กันมาก 2.6 การไม่มีจิตคิดร้ายต่อกัน				
55 (*16)	สพรหมสูตร (ว่าด้วยสกุลที่มีพรหม)	อังคตตรนิกาย จตุกกนิบาต	21/63/107-108	มารดาบิดาเป็นพรหม บูรพาจารย์ บูรพเทพ และ พระอรหันต์ของลูก (*มารดาบิดาถือว่าเป็น พรหม บูรพาจารย์ และอาหุ ไนยบุคคลของลูก)
1. ฐานะของมารดาบิดาต่อบุตรธิดา 4 ประการ 1.1 พรหม 1.2 บูรพาจารย์ 1.3 บูรพเทพ 1.4 อาหุไนยบุคคล หากตระกูลใดบุตรธิดาบูชามารดาบิดา ตระกูลนั้นจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 4 ประการนี้ 2. บุตรธิดาที่ปรนนิบัติมารดาบิดา บัณฑิตย่อสรรเสริญในโลกนี้และเมื่อตายแล้วย่อมไปเกิดในสวรรค์				
56 (*17)	กุลสูตร (ว่าด้วยตระกูล) (*อภิญาวารรคที่ 6)	อังคตตรนิกาย จตุกกนิบาต	21/258/375-376	เหตุที่ทำให้ตระกูลเจริญ (*เหตุแห่งความเสื่อมหรือ ความเจริญของตระกูล)
1. แสวงหาพัสดุที่หายไป 2. ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า 3. รู้จักประมาณในการบริโภค 4. ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้มีศีลให้เป็นใหญ่ในเรือน				
57	อุคคหสูตร (ว่าด้วยอุคคห เศรชฐี)	อังคตตรนิกาย ปัญจกนิบาต	22/33/51-53	พุทธโอวาทสำหรับสตรีที่ ออกเรือน
1. มารดาบิดาผู้ปรารถนาประโยชน์หวังเกื้อกูลอนุเคราะห์ด้วยความเอ็นดูยกให้สามเณร เราทั้งหลายจักตื่นก่อน นอนที่หลังสามเณรนั้น คอยรับใช้ปฏิบัติให้เป็นที่พอใจเขา พุดคำไพเราะต่อเขา 2. ชนเหล่าใดเป็นที่เคารพของสามเณรคือ บิดา มารดา หรือสมณพราหมณ์เราทั้งหลายจักสักการะ เคารพ นับถือบูชา ชนเหล่านั้น และต้อนรับท่านเหล่านั้น ผู้มาถึงแล้วด้วยอาสนะและน้ำ 3. การงานเหล่าใดเป็นการงานในบ้านของสามเณรคือ การทำผ้าขนสัตว์หรือผ้าฝ้าย เราทั้งหลายจักขยัน ไม่เกียจ คร้านในการงานเหล่านั้นจักประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานเหล่านั้น สามารถทำ ได้สามารถจัดได้ 4. เราทั้งหลายจักรู้การงานที่คนในปกครองภายในบ้านสามเณรคือ ทาส คนใช้หรือกรรมกรว่าทำแล้ว หรือยังไม่ได้ทำ จักรู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าตึ้นหรือทรุดลง และจักแบ่งปันของกินของใช้ให้ตามส่วนที่ควร 5. เราทั้งหลายจักรักษาคุ้มครองสิ่งที่สามเณรหามาได้จะเป็นทรัพย์ข้าว เงินหรือทองก็ตาม จักไม่เป็นนักร้องเพลง ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักร้องสุรา ไม่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
แม่เรือนประกอบด้วยธรรม 5 ประการนี้ หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาเหล่ามานาปกายิกา (เทวดาชั้นนิมมานรดี)				
58 (*18)	ปุตตสูตร (ว่าด้วยบุตร)	ปัญจกนิบาต อังคุดตนิกาย	22/39/60-61	ลูกที่มารดาบิดาปรารถนา (*เหตุที่มารดาบิดาปรารถนาจะมีลูก)
เหตุที่มารดาบิดาปรารถนาจะมีบุตร 5 ประการ 1. การเลี้ยงตอแบน 2. การช่วยทำกิจ 3. การดำรงวงศ์สกุล 4. การรักษาทรัพย์มรดก 5. การทำบุญทักษิณาอุทิศให้ บุตรที่เป็นสัปบุรุษเป็นคนกตัญญูกตเวที				
59	สัปบุรุษสูตร (ว่าด้วยสัปบุรุษ)	อังคุดตนิกาย ปัญจกนิบาต	22/42/66	สัปบุรุษเกิดในตระกูลเพื่อประโยชน์ เกื้อกูล และสุขของผู้คน
1. มารดาบิดา 2. บุตร 3. ภรรยา 4. ทาส กรรมกร คนใช้ 5. มิตร อำมาตย์ 6. สมณพราหมณ์				
60	มาตาปุตตสูตร (ว่าด้วยมารดากับบุตร)	อังคุดตนิกาย ปัญจกนิบาต	22/55/94-95	ความกำหนัดระหว่างมารดากับบุตร
1. ใครจะเห็นกันเนื่องๆ 2. เห็นกันเนื่องๆ 3. คลุกคลีกัน 4. คั่นเคยกัน 5. มีช่องหรือสบโอกาส 6. เสพกาม				
61	ลิจฉวิกรมารกสูตร (ว่าด้วยเจ้าลิจฉวิกรมาร)	อังคุดตนิกาย ปัญจกนิบาต	22/58/104-107	เหตุแห่งความเจริญของผู้นำ 5 ประการ
1. สักการะ เคารพ นับถือ บูชามารดาบิดาด้วยโศกทรัพย์ที่หาได้ด้วยความสุจริต มารดาบิดาย่อมอนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงามว่า ขอเจ้าจงมีชีวิตยืนนาน มีอายุยืนนาน 2. สักการะ เคารพ นับถือ บูชาบุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ด้วยโศกทรัพย์ที่หามาได้ด้วยสุจริต บุตร ภรรยา ทาส กรรมกรย่อมอนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงามว่า ขอท่านจงมีชีวิตยืนนาน มีอายุยืนนาน 3. สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเพื่อนชวานาและเพื่อร่วมงานด้วยโศกทรัพย์ที่หาได้ด้วยสุจริต เพื่อนชวานาและ				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
<p>เพื่อนร่วมงานย่อมอนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงามว่า ขอเพื่อนจงมีชีวิตยืนนาน มีอายุยืนนาน</p> <p>4. สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเทวดาผู้รับพลีกรรมด้วยโภคทรัพย์ที่หามาด้วยความสุจริต ...</p> <p>5. ...สมณพราหมณ์...</p>				
62	ปริกุปปสูตร (ว่าด้วยบุคคลที่ต้องเดือดร้อน)	อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต	22/129/209	คนที่ต้องไปบอขาย นรก เดือดร้อน และแก้ไขไม่ได้ 5 ประเภท
<p>1. บุคคลผู้ฆ่ามารดา</p> <p>2. บุคคลผู้ฆ่าบิดา</p> <p>3. บุคคลผู้ฆ่าพระอรหันต์</p> <p>4. บุคคลผู้มีจิตคิดประทุษร้ายทำพระโลหิตของตถาคตให้หือขึ้น</p> <p>5. บุคคลผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน</p>				
63	ปฐมปัตถนาสูตร (ว่าด้วยความปรารถนา สูตรที่ 1)	อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต	22/135/218- 220	ตระกูลกษัตริย์กับการ แต่งตั้งพระโอรสองค์ใหญ่ให้ เป็นอุปราช
<p>ตระกูลกษัตริย์กับการแต่งตั้งพระโอรสองค์ใหญ่ให้เป็นอุปราช</p> <p>1. มีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายมารดาบิดาเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ</p> <p>2. มีรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส ผิวพรรณผุดผ่อง</p> <p>3. เป็นที่รัก เป็นที่พอพระทัยของพระมารดาและพระบิดา</p> <p>4. เป็นที่รัก เป็นที่พอใจของกองทัพ</p> <p>5. เป็นบัณฑิต ฉลาด มีปัญญาสามารถคิดเหตุการณ์ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบันได้</p>				
64	ทุติยปัตถนาสูตร (ว่าด้วยความปรารถนา สูตรที่ 2)	อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต	22/136/220- 222	ตระกูลกษัตริย์กับการ แต่งตั้งพระโอรสองค์ใหญ่ให้ เป็นอุปราช
<p>ตระกูลกษัตริย์กับการแต่งตั้งพระโอรสองค์ใหญ่ให้เป็นอุปราช</p> <p>1. มีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายมารดาบิดาเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ</p> <p>2. มีรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส ผิวพรรณผุดผ่อง</p> <p>3. เป็นที่รัก เป็นที่พอพระทัยของพระมารดาและพระบิดา</p> <p>4. เป็นที่รัก เป็นที่พอใจของกองทัพ</p> <p>5. เป็นบัณฑิต ฉลาด มีปัญญาสามารถคิดเหตุการณ์ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบันได้</p>				
65	โภคสูตร (ว่าด้วยโภคทรัพย์)	อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต	22/227/368- 369	ข้อดีของโภคทรัพย์ 5 ประการ
<p>1. บำรุงตนเองให้เป็นสุขโดยชอบ</p> <p>2. บำรุงบิดามารดาให้เป็นสุขโดยชอบ</p> <p>3. บำรุงบุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ให้เป็นสุขโดยชอบ</p> <p>4. บำรุงมิตรอำมาตย์ให้เป็นสุขโดยชอบ</p> <p>5. บำเพ็ญทักษิณาในสมณพราหมณ์</p>				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
66	นกุลปิตุสูตร (ว่าด้วยนกุล พิตาคหบดี)	อังคตตรนิกาย ฉกกนิบาต	22/16/436- 438	สามีภรรยาแห่งครอบครัว ตัวอย่าง
<p>ภรรยา (นกุลมารดา) เตือนสามีที่ป่วยใกล้ตายเพื่อให้ตายปราศจากความห่วงใยและมีความสุข ทำให้สามี (นกุลบิดา) หายเจ็บป่วย</p> <p>1. ท่านมีความห่วงใยอย่างนี้หรือว่า ‘เมื่อเราตายไปแล้ว นกุลมาตาคหปตานีจักไม่สามารถเลี้ยงทารก และครองเรือนอยู่ได้’ ท่านไม่ควรคิดเห็นอย่างนี้เพราะดิฉันเป็นคนฉลาดป็นฝ่าย ทำขณสัตว์เมื่อท่านตายไปแล้ว ดิฉันสามารถเลี้ยงดูทารก และครองเรือนอยู่ได้</p> <p>2. ท่านมีความห่วงใยอย่างนี้หรือว่า ‘เมื่อเราตายไปแล้ว นกุลมาตาคหปตานีจักได้ชายอื่นเป็นสามี’ ท่านไม่ควรคิดเห็นอย่างนี้ทั้งท่านและดิฉันย่อมรู้ว่าได้อยู่ร่วมกันประพฤติกึ่งครัดต่อระเบียบประเพณีของผู้ครองเรือนตลอด 16 ปี</p> <p>3. ท่านมีความห่วงใยอย่างนี้หรือว่า ‘เมื่อเราตายไปแล้ว นกุลมาตาคหปตานีจักไม่ต้องการเห็นพระผู้มีพระภาค ไม่ต้องการเห็นภิกษุสงฆ์’ ท่านไม่ควรคิดเห็นอย่างนี้เพราะดิฉันต้องการเห็นพระผู้มีพระภาคอย่างยิ่ง ต้องการเห็นภิกษุสงฆ์อย่างยิ่ง</p> <p>4. ท่านมีความห่วงใยอย่างนี้หรือว่า ‘เมื่อเราตายไปแล้ว นกุลมาตาคหปตานีจักไม่ทำศีลให้บริบูรณ์’ ท่านไม่ควรคิดเห็นอย่างนี้เพราะสาวิกาทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ที่ยังเป็นคฤหัสถ์นุ่งห่มผ้าขาว บำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์มีจำนวนเท่าใด ดิฉันก็เป็นคนหนึ่ง ในจำนวนสาวิกาเหล่านั้น ก็ผู้ใดที่มีความสงสัยหรือเคลือบแคลง ผู้นั้นจงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้กำลังประทับอยู่ ณ ป่าเกสภคามิกทายวัน นครสูงสูมาลคีระ แคว้นภัคคะแล้วทูลถามเถิด</p> <p>5. ท่านมีความห่วงใยอย่างนี้หรือว่า ‘นกุลมาตาคหปตานีจักไม่ได้ความสงบใจในภายใน’ ท่านไม่ควรคิดเห็นอย่างนี้เพราะสาวิกาทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ที่ยังเป็นคฤหัสถ์นุ่งห่มผ้าขาว ได้ความสงบใจในภายในมีจำนวนเท่าใด ดิฉันก็เป็นคนหนึ่ง ในจำนวนสาวิกาเหล่านั้น ก็ผู้ใดที่มีความสงสัยหรือเคลือบแคลง ผู้นั้นจงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้กำลังประทับอยู่ ณ ป่าเกสภคามิกทายวัน นครสูงสูมาลคีระ แคว้นภัคคะแล้วทูลถามเถิด</p> <p>6. ท่านมีความห่วงใยอย่างนี้หรือว่า ‘นกุลมาตาคหปตานียังไม่ถึงการหยั่งลง ยังไม่ถึงที่พึง ยังไม่ถึงความเบาใจ ยังไม่ข้ามพ้นความสงสัย ยังไม่ปราศจากความเคลือบแคลง ยังไม่ถึงความแก่กล้ายังไม่ปราศจากความมีผู้อื่นเป็นปัจจัยในพระธรรมวินัยนี้อยู่ในศาสนาของพระศาสดา’ ท่านไม่ควรคิดเห็นอย่างนี้เพราะสาวิกาทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ที่ยังเป็นคฤหัสถ์นุ่งห่มผ้าขาว ถึงการหยั่งลง ถึงที่พึง ถึงความเบาใจ ข้ามพ้นความสงสัย ปราศจากความเคลือบแคลง ถึงความแก่กล้า ปราศจากความมีผู้อื่นเป็นปัจจัย ในพระธรรมวินัยนี้อยู่ในศาสนาของพระศาสดามีจำนวนเท่าใด ดิฉันก็เป็นคนหนึ่ง ในจำนวนสาวิกาเหล่านั้น ก็ผู้ใดที่มีความสงสัยหรือเคลือบแคลง ผู้นั้นจงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้กำลังประทับอยู่ ณ ป่าเกสภคามิกทายวัน นครสูงสูมาลคีระ แคว้นภัคคะแล้วทูลถามเถิด</p>				
67	โวโรปิตุสูตร (ว่าด้วยผู้ฆ่า)	อังคตตรนิกาย ฉกกนิบาต	22/87/612	บุคคลประกอบด้วยธรรม 6 ประการ แม้ฟังธรรมอยู่ก็ไม่ อาจก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม ในกุศลธรรมทั้งหลาย (และ คนที่ตรงกันข้าม)

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
1. ข่ามารดา 2. ข่าบิดา 3. ข่าพระอรหันต์ 4. มีจิตคิดประทุษร้ายทำพระโลหิตของตถาคตให้ห่อขึ้น 5. ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน 6. มีปัญญาทราวม โง่เขลา เป็นคนเซอะ				
68 (*19)	ปฐมอักษิสูตร (ว่าด้วยไฟสูตรที่ 1)	อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	23/46/69	มารดาบิดาและบุตรธิดา เปรียบเหมือนไฟในบ้าน (*มารดาบิดาและบุตรธิดา เปรียบเหมือนไฟ)
ไฟ 7 กอง 1. ไฟ คือ รากะ 2. ไฟ คือ โทสะ 3. ไฟ คือ โมหะ 4. ไฟ คือ อหุไนยบุคคล ได้แก่ มารดาบิดา 5. ไฟ คือ คหบดี ได้แก่ บุตร ภรรยา (สามี) ทาสหรือคนรับใช้ 6. ไฟ คือ ทักขิไณยบุคคล ได้แก่ พระอรหันต์ 7. ไฟเกิดแต่ไม้				
69 (*19)	ทุติยอักษิสูตร (ว่าด้วยไฟสูตรที่ 2)	อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	23/47/70-74	มารดาบิดาและบุตรธิดา เปรียบเหมือนไฟในบ้าน (*มารดาบิดาและบุตรธิดา เปรียบเหมือนไฟ)
หน้าที่ต่อไฟ 7 กอง คือ กองที่ 1-3 ควรละเว้น กองที่ 4-6 ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ และกองที่ 7 ควรก่อ เฟ่ง ดับ และเก็บตามความเหมาะสม 1. ไฟ คือ รากะ 2. ไฟ คือ โทสะ 3. ไฟ คือ โมหะ 4. ไฟ คือ อหุไนยบุคคล ได้แก่ มารดาบิดา 5. ไฟ คือ คหบดี ได้แก่ บุตร ภรรยา (สามี) ทาสหรือคนรับใช้ 6. ไฟ คือ ทักขิไณยบุคคล ได้แก่ พระอรหันต์ 7. ไฟเกิดแต่ไม้				
70 (*20)	ภริยาสูตร (ว่าด้วยภรรยา)	อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	23/63/122-125	พฤติกรรมของภรรยา 7 ประเภท (*ภรรยาที่จำแนกโดยพฤติกรรมที่มีต่อสามี 7 ประเภท)

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
<p>พฤติกรรมของภรรยา 7 ประเภท</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. รุกาภริยา ภรรยาประพฤติตัวเหมือนเพชรฆาต 2. โจรีภริยา ภรรยาประพฤติตัวเหมือนโจร 3. อัยยาภริยา ภรรยาประพฤติตัวเหมือนนาย 4. มาตาภริยา ภรรยาประพฤติตัวเหมือนแม่ 5. ภคินีภริยา ภรรยาประพฤติตัวเหมือนน้องสาว 6. สซีภริยา ภรรยาประพฤติตัวเหมือนเพื่อน 7. ทาสีภริยา ภรรยาประพฤติตัวเหมือนคนรับใช้ <p>ภรรยา 3 ประเภทแรกเป็นคนทุศีล หยาบคาย และไม่เอื้อเฟื้อสามี เมื่อตายแล้วย่อมไปเกิดในนรก ส่วนภรรยา 4 ชนิดที่เหลือเป็นคนมีศีล ถนอมรักไว้อย่างยั่งยืน เมื่อตายแล้วย่อมไปเกิดในสวรรค์</p>				
71	อนุรุทธสูตร (ว่าด้วยพระอนุรุทธะ)	อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต	23/46/317- 321	องค์ประกอบของแม่เรือน (มาตุคาม) ที่ทำให้เกิดเป็นเวทดาเหล่ามนาปกายิกา 8 ประการ
<ol style="list-style-type: none"> 1. มารดาบิดาผู้ปรารถนาประโยชน์หวังเกื้อกูลอนุเคราะห์ด้วยความเอ็นดูยกเธอให้สามีได้ เธอต้องตื่นก่อนนอนที่หลังสามีนั้น คอยรับใช้ปฏิบัติให้เป็นที่พอใจเขา พุดคำไพเราะต่อเขา 2. ขนเหล่าใดเป็นที่เคารพของสามีคือ มารดา บิดา หรือสมณ-พราหมณ์เธอสักการะเคารพ นับถือ บูชาขนเหล่านั้น และต้อนรับท่านเหล่านั้นผู้มาถึงแล้วด้วยน้ำและเสนาสนะ 3. การงานเหล่าใดเป็นการงานในบ้านสามีคือ การทอผ้าขนสัตว์หรือผ้าฝ้าย เธอเป็นคนขยันไม่เกียจคร้านในการงานเหล่านั้น ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุปวยในการงานเหล่านั้นสามารถทำสามารถจัดได้ 4. รู้จักการงานที่คนในบ้านสามีคือ ทาส คนใช้หรือกรรมกร ว่าทำแล้วหรือยังไม่ได้ทำรู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าดีขึ้นหรือทรุดลง และแบ่งปันของกิน ของใช้ให้ตามส่วนที่ควร 5. เธอรักษาคุ้มครองสิ่งที่สามีหามาได้เป็นทรัพย์ข้าว เงิน หรือทองคำตาม ไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักเลงสุราไม่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ 6. เธอเป็นอุบาสิกา ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ 7. เธอเป็นผู้มีศีล คือ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เว้นขาดจากการลักทรัพย์เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท 8. เธอเป็นผู้มีจาคะ คือ มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน 				
72	ทุติยวิสาขสูตร (ว่าด้วยนางวิสาข่า สูตรที่ 2)	อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต	23/47/322- 323	องค์ประกอบของแม่เรือน (มาตุคาม) ที่ทำให้เกิดเป็นเวทดาเหล่ามนาปกายิกา 8 ประการ
<ol style="list-style-type: none"> 1. มารดาบิดาผู้ปรารถนาประโยชน์หวังเกื้อกูลอนุเคราะห์ด้วยความเอ็นดูยกเธอให้สามีได้ เธอต้องตื่นก่อนนอนที่หลังสามีนั้น คอยรับใช้ปฏิบัติให้เป็นที่พอใจเขา พุดคำไพเราะต่อเขา 2. ขนเหล่าใดเป็นที่เคารพของสามีคือ มารดา บิดา หรือสมณ-พราหมณ์เธอสักการะเคารพ นับถือ บูชาขน 				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
<p>เหล่านั้น และต้อนรับท่านเหล่านั้นผู้มาถึงแล้วด้วยน้ำและเสนาสนะ</p> <p>3. การงานเหล่าใดเป็นการงานในบ้านสามีคือ การทอผ้าขนสัตว์หรือผ้าฝ้าย เธอเป็นคนขยันไม่เกียจคร้านในการงานเหล่านั้น ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานเหล่านั้นสามารถทำสามารถจัดได้</p> <p>4. รู้จักการงานที่คนในบ้านสามีคือ ทาส คนใช้หรือกรรมกร ว่าทำแล้วหรือยังไม่ได้ทำรู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าดีขึ้นหรือทรุดลง และแบ่งปันของกิน ของใช้ให้ตามส่วนที่ควร</p> <p>5. เธอรักษาคุ้มครองสิ่งที่สามีหามาได้เป็นทรัพย์ข้าว เงิน หรือทองคำตาม ไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักเลงสุราไม่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ</p> <p>6. เธอเป็นอุบาสิกา ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ</p> <p>7. เธอเป็นผู้มีศีล คือ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เว้นขาดจากการลักทรัพย์เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท</p> <p>8. เธอเป็นผู้มีจาคะ คือ มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน</p>				
73	นกุลมาตาสสูตร (ว่าด้วยนกุลมาตาคหปตานี)	อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต	23/48/323- 324	องค์ประกอบของแม่เรือน (มาตุคาม) ที่ทำให้เกิดเป็นเทวดาเหล่านี้มาปกายิกา 8 ประการ
<p>1. มารดาบิดาผู้ปรารถนาประโยชน์หวังเกื้อกูลอนุเคราะห์ด้วยความเอ็นดูยกเธอให้สามีโต เธอต้องตื่นก่อนนอนที่หลังสามีนั่น คอยรับใช้ปฏิบัติให้เป็นที่พอใจเขา พูดคำไพเราะต่อเขา</p> <p>2. คนเหล่าใดเป็นที่เคารพของสามีคือ มารดา บิดา หรือสมณ-พราหมณ์เธอสักการะเคารพ นับถือ บูชาคนเหล่านั้น และต้อนรับท่านเหล่านั้นผู้มาถึงแล้วด้วยน้ำและเสนาสนะ</p> <p>3. การงานเหล่าใดเป็นการงานในบ้านสามีคือ การทอผ้าขนสัตว์หรือผ้าฝ้าย เธอเป็นคนขยันไม่เกียจคร้านในการงานเหล่านั้น ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานเหล่านั้นสามารถทำสามารถจัดได้</p> <p>4. รู้จักการงานที่คนในบ้านสามีคือ ทาส คนใช้หรือกรรมกร ว่าทำแล้วหรือยังไม่ได้ทำรู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าดีขึ้นหรือทรุดลง และแบ่งปันของกิน ของใช้ให้ตามส่วนที่ควร</p> <p>5. เธอรักษาคุ้มครองสิ่งที่สามีหามาได้เป็นทรัพย์ข้าว เงิน หรือทองคำตาม ไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักเลงสุราไม่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ</p> <p>6. เธอเป็นอุบาสิกา ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ</p> <p>7. เธอเป็นผู้มีศีล คือ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เว้นขาดจากการลักทรัพย์เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท</p> <p>8. เธอเป็นผู้มีจาคะ คือ มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน</p>				
74	ปฐมอิโถโลกิยสูตร (ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อชัชชนะ)	อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต	23/49/324- 327	องค์ประกอบของแม่เรือน (มาตุคาม) ที่ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อชัชชนะในโลกนี้ และโลกหน้า 4 ประการ
1. องค์ประกอบ 4 ประการเพื่อชัชชนะในโลกนี้				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
<p>1.1 จัดการงานดี มาตุคามในโลกนี้เป็นคนขยัน ไม่เกียจคร้านในการทำงานภายในบ้านสามีคือ การทอผ้าขนสัตว์หรือผ้าฝ้าย ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบาย ในการทำงานเหล่านั้น สามารถทำสามารถจัดได้</p> <p>1.2 สงเคราะห์คนข้างเคียง มาตุคามในโลกนี้รู้จักการทำงานที่คนในบ้านสามีคือ ทาส คนใช้หรือกรรมกรว่าทำแล้วหรือยังไม่ได้ทำรู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าดีขึ้นหรือทรุดลงและแบ่งปันของกิน ของใช้ให้ตามส่วนที่ควร</p> <p>1.3 ปฏิบัติถูกใจสามี มาตุคามในโลกนี้ไม่ล่วงละเมิดสิ่งที่ไม่เป็นที่พอใจของสามีแม้เพราะเหตุแห่งชีวิต</p> <p>1.4 รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ มาตุคาม ไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่ผลาญทรัพย์สมบัติ</p> <p>2. องค์ประกอบ 4 ประการเพื่อชัยชนะในโลกหน้า (เทวดาเหล่ามนาปกายิกะ)</p> <p>2.1 ถึงพร้อมด้วยศรัทธา มาตุคามในโลกนี้เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อปัญญาตรัสรู้ของตถาคตว่า ‘แม่เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบเพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปตีรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธรเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’</p> <p>2.2 ถึงพร้อมด้วยศีล มาตุคามในโลกนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ฯ เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุรา และเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท</p> <p>2.3 ถึงพร้อมด้วยจาคะ มาตุคามในโลกนี้มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้วมีฝ่ามือชุ่มยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทาน อยู่ครองเรือน</p> <p>2.4 ถึงพร้อมด้วยปัญญา มาตุคามในโลกนี้เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ</p>				
75	หุตยอิธโลกิกสูตร (ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อชัยชนะในโลกนี้ สูตรที่ 2)	อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต	23/50/327- 330	องค์ประกอบของแม่เรือน (มาตุคาม) ที่ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อชัยชนะในโลกนี้ และโลกหน้า 4 ประการ
<p>1. องค์ประกอบ 4 ประการเพื่อชัยชนะในโลกนี้</p> <p>1.1 จัดการงานดี มาตุคามในโลกนี้เป็นคนขยัน ไม่เกียจคร้านในการทำงานภายในบ้านสามีคือ การทอผ้าขนสัตว์หรือผ้าฝ้าย ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบาย ในการทำงานเหล่านั้น สามารถทำสามารถจัดได้</p> <p>1.2 สงเคราะห์คนข้างเคียง มาตุคามในโลกนี้รู้จักการทำงานที่คนในบ้านสามีคือ ทาส คนใช้หรือกรรมกรว่าทำแล้วหรือยังไม่ได้ทำรู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าดีขึ้นหรือทรุดลงและแบ่งปันของกิน ของใช้ให้ตามส่วนที่ควร</p> <p>1.3 ปฏิบัติถูกใจสามี มาตุคามในโลกนี้ไม่ล่วงละเมิดสิ่งที่ไม่เป็นที่พอใจของสามีแม้เพราะเหตุแห่งชีวิต</p> <p>1.4 รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ มาตุคาม ไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่ผลาญทรัพย์สมบัติ</p> <p>2. องค์ประกอบ 4 ประการเพื่อชัยชนะในโลกหน้า (เทวดาเหล่ามนาปกายิกะ)</p> <p>2.1 ถึงพร้อมด้วยศรัทธา มาตุคามในโลกนี้เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อปัญญาตรัสรู้ของตถาคตว่า ‘แม่เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบเพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปตีรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธรเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’</p> <p>2.2 ถึงพร้อมด้วยศีล มาตุคามในโลกนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ฯ เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุรา</p>				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
และเมรียอันเป็นเหตุแห่งความประมาท 2.3 ถึงพร้อมด้วยจาคะ มาตุคามในโลกนี้มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้วมีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทาน อยู่ครองเรือน 2.4 ถึงพร้อมด้วยปัญญา มาตุคามในโลกนี้เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้ง ความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ				
76	จุนทสูตร (ว่าด้วยนายจุนท กัมมารบุตร)	อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต	24/176/319- 324	กุศลกรรมบถ 10
กุศลกรรมบถ 10 ข้อ 3 และ 10 1. ละเว้นขาดจากการประพฤติดีในการ คือ ไม่ประพฤตีสว่างในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว ญาติ ที่ประพฤดิธรรม มีสามี มีกฎหมายคุ้มครอง แม้แต่สตรีที่บุรุษสวมด้วยพวงมาลัย หมายไว้ 2. เป็นสัมมาทิฐิ มีความเห็นไม่วิปริตว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเช่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่ง กรรมที่ทำความดีและชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณ บิดามีคุณ โอปปาติกสัตว์มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งมีอยู่ในโลก				
77 (*21)	มงคลสูตร (ว่าด้วยมงคล)	ขุททกนิกาย ขุ ททกปาฐะ	25/1-13/6-8	มารดาบิดา บุตร และ ภรรยาเป็นเหตุแห่งอุดม มงคล (*การอุปฐากมารดาบิดา และการสงเคราะห์บุตร ภรรยาเป็นอุดมมงคล)
เหตุแห่งอุดมมงคล 3 ประการในเหตุแห่งอุดมมงคล 38 ประการ 1. การบำรุงมารดาบิดา 2. การสงเคราะห์บุตร 3. การสงเคราะห์ภรรยา				
78 (*22)	ปุตตสูตร (ว่าด้วยบุตร)	ขุททกนิกาย อิติวุตตะกะ	25/74/431- 433	ลักษณะของบุตร 3 ประเภท (*บุตรที่จำแนกโดยการ เปรียบเทียบกับคุณธรรม ของมารดาบิดา 3 ประเภท)
ลักษณะของบุตร 3 ประเภทโดยการเปรียบเทียบกับคุณธรรมของมารดาบิดา 1. อติชตบุตร คือ ลูกที่คุณธรรมสูงกว่ามารดาบิดา 2. อนุชตบุตร คือ ลูกที่คุณธรรมเท่ากับมารดาบิดา 3. อวชตบุตร คือ ลูกที่คุณธรรมต่ำกว่ามารดาบิดา บุตร 2 ประเภทแรกเป็นที่ปรารถนา ส่วนบุตรประเภทสุดท้าย ไม่เป็นที่ปรารถนาของมารดาบิดา				
79 (*23)	อาฬวกสูตร (ว่าด้วยอาฬวก ยักษ์ทูลถามปัญหา)	ขุททกนิกาย อิติวุตตะกะ	25/182- 193/542-545	ฆราวาสธรรม 4 ประการ (*หลักการครองเรือน 4

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
				ประการ)
<p>ฆราวาสธรรมหรือหลักปฏิบัติสำหรับสมาชิกในครอบครัว 4 ประการ</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. สัจจะ คือ ความจริงใจ เป็นคุณธรรมชั้นยอดในการได้มาซึ่งชื่อเสียง 2. ทมะ คือ การฝึกฝนปรับปรุงตนเอง เป็นคุณธรรมชั้นยอดในการแสวงปัญญา 3. ขันติ คือ ความอดทนอดกลั้น เป็นคุณธรรมชั้นยอดในการหาทรัพย์ 4. จาคะ คือ ความเอื้อเฟื้อ เป็นคุณธรรมชั้นยอดในการผูกมิตร 				
80 (*24) นันทาเปต วัตถุ)	นันทาเปตวัตถุ (เรื่องนาง นันทาเปต)	ขุททกนิกาย เปต วัตถุ	26/168- 185/194-197	การประพาศติผิดด้วยกรรม อันลามกต่อสามีทำให้เกิด โทษ (*โทษจากการประพาศติผิด ต่อสามี)
<ol style="list-style-type: none"> 1. ลักษณะการประพาศติผิดต่อสามีซึ่งเรียกว่ากรรมอันลามก <ol style="list-style-type: none"> 1.1 ดุร้าย 1.2 หยาบคาย 1.3 ไม่เคารพ 1.4 พุดคำชั่วหยาบ 2. โทษจากกรรมอันลามกต่อสามีทำให้เกิดเป็นเปรตที่ลักษณะ 5 ประการ <ol style="list-style-type: none"> 2.1 ผิวดำ 2.2 รูปร่างน่าเกลียด 2.3 ตัวขรุขระคูนากลิ้ว 2.4 ตาเหลือง 2.5 เขี้ยวงอกออกเหมือนหมู 				
81 (*25)	กรรมมณฑปเปตวัตถุ (เรื่อง นางเปตผู้ถูกสุนัขหูด่วนกัด กินเนื้อ)	ขุททกนิกาย เปต วัตถุ	26/348- 367/222-225	การประพาศติผิดต่อสามีทำ ให้เกิดโทษ (*โทษจากการประพาศติผิด ต่อสามี)
<ol style="list-style-type: none"> 1. การประพาศติผิดต่อสามี <ol style="list-style-type: none"> 1.1 ทูศีล 1.2 ประพาศตินอกใจ 1.3 จำได้แล้วปฏิเสธ 1.4 สาบานให้สุนัขหูด่วนกัด 2. โทษจากการประพาศติผิดต่อสามี <ol style="list-style-type: none"> 2.1 เกิดเป็นเวมานิกเปรต 2.2 ทุกเที่ยงคืนถูกสุนัขหูด่วนกัด 				
82 (*26)	อิสิทาสีเถรีคาถา (ภาษิต ของพระอิสิทาสีเถรี)	ขุททกนิกาย เถรี คาถา	26/402- 449/622-628	การเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่นมี โทษ

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
				(*โทษจากการเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น)
<p>1. โทษของการเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น</p> <p>1.1 ตายแล้วไปเกิดในนรก</p> <p>1.2 จากนั้น ไปเกิดเป็นลิง และเสียอวัยวะสืบพันธุ์</p> <p>1.3 จากนั้น ไปเกิดเป็นแพะ และเสียอวัยวะสืบพันธุ์</p> <p>1.4 จากนั้น ไปเกิดเป็นโค ถูกตอน และถูกใช้งานอย่างหนักจนพิการ</p> <p>1.5 จากนั้น ไปเกิดเป็นทาส เป็นหญิงก็ไม่ใช่ ชายก็ไม่เชิง</p> <p>1.6 จากนั้น ไปเกิดเป็นคนยากจน และเป็นภรรยาน้อย</p> <p>2. หญิงที่เพียบพร้อมและปรนนิบัติสามีดีทุกอย่าง แต่สามียังทิ้ง เป็นผลจากการยุยงให้สามีภรรยาหย่าร้างกัน</p>				
83 (*27)	พันธนาการขาดก (ว่าด้วยเครื่องผูก)	ขุททกนิกาย ขาดก	27/101- 102/91	ความห่วงใยในบุตรและภรรยาเป็นเหมือนเรือนจำ และเครื่องจองจำที่ทำลายได้ยาก (*เครื่องพันธนาการที่ยากต่อการทำลายคือความห่วงใยในบุตรและภรรยา)
<p>1. เครื่องจองจำที่ทำลายได้ไม่ยาก คือ เครื่องจองจำทางกายภาพแม้ทำด้วยเหล็ก ไม้ หยา</p> <p>2. เครื่องจองจำที่ทำลายได้ยาก คือ ความกำหนด ความยินดีในแก้วมณีและกษุณทล และความห่วงใยในบุตรและภรรยา</p>				
84	สาเกตขาดก (ว่าด้วยทรงปรารภพราหมณ์ชื่อสาเกต)	ขุททกนิกาย ขาดก ภาค 1	27/173- 174/111	เหตุแห่งความรัก
<p>1. ด้วยการอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน</p> <p>2. ด้วยการเกื้อกูลกันและกันในปัจจุบัน</p>				
85 (*30)	สูงจขขาดก (ว่าด้วยพระราชาไม่ทรงสละสิ่งที่สละได้ง่าย)	ขุททกนิกาย ขาดก	27/77-80/172- 173	หลักปฏิบัติของยอดภรรยา (*หลักปฏิบัติของยอดภรรยา)
<p>1. เมื่อสามีขัดสนก็ขัดสนด้วย</p> <p>2. เมื่อสามีมั่งคั่งก็มั่งคั่งด้วย</p>				
86 (*31)	มหามังคลขาดก (ว่าด้วยมหามงคล)	ขุททกนิกาย ขาดก	27/155- 164/348-350	ลักษณะของภรรยาสวัสดิมงคล (*ลักษณะของภรรยาที่นำมาซึ่งสวัสดิมงคล)
<p>1. มีวัยเสมอกัน</p> <p>2. อยู่ร่วมกันด้วยความปรองดอง</p> <p>3. ประพฤติตามใจกัน</p>				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ชื่อ/หน้า	
4. เป็นคนใครธรรม 5. ไม่เป็นหญิงหมั้น 6. ประพฤติตามธรรมเนียมของตระกูล 7. รู้จักปรนนิบัติสามี				
87 (*32)	ทสรถชาดก (ว่าด้วยพระเจ้าทสรถ)	ขุททกนิกาย ชาดก	27/84-96/368- 369	กิจของบัณฑิตผู้ปรีชา (*การเลี้ยงดูภรรยาเป็นกิจของบัณฑิตผู้ปรีชา)
1. การให้ศและโภคสมบัติแก่ผู้สมควร 2. การทะนุบำรุงภรรยา 3. การทะนุบำรุงญาติ 4. การทะนุบำรุงคนทั่วไป				
88	จูฬกุณณชาดก (ว่าด้วยนกดูเหล่าจูฬกุณณะ)	ขุททกนิกาย ชาดก	27/1-12/374- 375	หญิงที่ไม่ควรคบหา 5 ประเภท
1. หญิงที่งามเกินไป 2. หญิงที่ชายเป็นอันมากไม่รักใคร่ (หญิงแพศยา) 3. หญิงที่เป็นเหมือนมือขวา (ชำนายการพื่อนการขับ) 4. หญิงที่เป็นภรรยาของคนอื่น 5. หญิงที่เห็นแก่ทรัพย์				
89 (*33)	ชนสันธนชาดก (ว่าด้วยพระเจ้าชนสันธะ)	ขุททกนิกาย ชาดก	27/49-60/382- 383	เหตุแห่งความเดือดร้อนใจของบุรุษ (*เหตุแห่งความเดือนร้อนใจของบุรุษ)
1. การเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น 2. การไม่เลี้ยงดูมารดาบิดา 3. การไม่ทำตามโอวาทของบิดา				
90 (*34)	สาสิเกทธารชาดก (ว่าด้วยนกแขกเต้าเลี้ยงพ่อแม่)	ขุททกนิกาย ชาดก	27/1-17/423- 425	มารดาบิดาคือเจ้าหน้าที่ของลูก (*)
1. การให้หนี้ใหม่ ได้แก่ การเลี้ยงดูลูก 2. การใช้หนี้เก่า ได้แก่ การเลี้ยงดูมารดาบิดา 3. การเก็บไว้ในขุมทรัพย์ ได้แก่ การทำบุญ				
91 (*35)	ปັນทรกนาคราชชาดก (ว่าด้วยปັນทรกนาคราช)	ขุททกนิกาย ชาดก	27/258- 296/577-583	การเก็บความลับและบุตรตามสายสัมพันธ์ 3 ประเภท (*บุตรที่จำแนกโดยสายสัมพันธ์ 3 ชนิด)
1. การเก็บความลับ ความลับไม่ควรบอกกับใครแม้แต่มารดา บิดา พี่ น้อง สหาย และภรรยา 2. ลูก 3 ชนิด				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
2.1 ลูกศิษย์ 2.2 ลูกบุตรธรรม 2.3 ลูกสายโลหิต				
92	สัมปยุตตชาดก (ว่าด้วย ชื่อสัตย์ของพระนางสัม ปยุตตลา)	ขุททกนิกาย ชาดก	27/297- 331/583-588	เหตุแห่งทุกข์และสุขของ ภรรยา
<p>1. ความทุกข์ใจของภรรยาแม่ถูกศัตรูคุกคาม คือ การที่สามีมีความเคลงใจว่ามีชายอื่น</p> <p>2. ภรรยาที่สงบเสงี่ยมเรียบร้อยมีชื่อเสียงเรื่องรอง อมมนุษย์ (รากษส) ไม่ทำร้าย</p> <p>3. ความเป็นภรรยาที่สามีรักแม่จะขัดสนจนยากตีกว่าร่ารวยแต่สามีไม่รัก</p> <p>4. ภรรยาที่เกื้อกูลสามี และสามีที่เกื้อกูลภรรยา เป็นบุคคลที่หาได้แสนยาก</p>				
93 (*36)	ปัญจปัญจิตตชาดก (ว่าด้วย ปัญจิต 5 คน)	ขุททกนิกาย ชาดก	27/315- 336/524-528	ความลับไม่ควรเปิดเผยต่อ สมาชิกในครอบครัว (*ความลับไม่ควรบอกแก่ ใครแม้แต่สมาชิกใน ครอบครัว)
<p>ความลับไม่ควรเปิดเผยต่อใครแม้แต่สมาชิกในครอบครัว หากจำเป็นต้องเปิดเผย ให้เปิดเผยต่อบุคคลมีลักษณะ ดังนี้</p> <p>1. สามีเปิดเผยความลับแก่ภรรยาผู้มีศีล ไม่ยอมให้บุรุษอื่นลักสัมผัส คล้อยตามอำนาจความพอใจของสามี เป็นที่ รักที่พอใจของสามี</p> <p>2. บิดาเปิดเผยความลับแก่บุตรผู้ดำเนินไปตามใจของบิดา เป็นอนุชาตบุตร มีปัญญาไม่ทรามกว่าบิดา</p> <p>3. บุตรเปิดเผยความลับแก่มารดาผู้เลี้ยงดูบุตรด้วยความพอใจ รักใคร่</p>				
94 (*37)	โสณนันทชาดก (ว่าด้วย โสณนันทดาบส)	ขุททกนิกาย ชาดก	28/92-183/71- 84	มารดาเป็นทางสู่สวรรค์ หน้าที่ของมารดาต่อลูก หน้าที่ของลูกต่อมารดา (*มารดาเป็นมรรคาแห่ง สวรรค์ กิจและฐานะของ มารดา)
<p>1. มารดาเป็นทางสู่สวรรค์</p> <p>2. หน้าที่ของมารดาต่อลูก 8 ประการ</p> <p>2.1 ตั้งครรภ์</p> <p>2.2 แพ้ทอง</p> <p>2.3 ใจดี (ที่ให้ลูกอยู่ในครรภ์)</p> <p>2.4 คลอด</p> <p>2.5 ปลอบประโลม</p> <p>2.6 ปกป้องคุ้มครอง</p> <p>2.7 สร้างและรักษาทรัพย์ไว้ให้ลูก</p>				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
2.8 ห่วงหาอาลัยในความปลอดภัย 3. ผลจากการปฏิบัติต่อมารดาบิดา 3.1 ลูกไม่เลี้ยงมารดาบิดา ตายแล้วไปเกิดในนรก พรารถนาสิ่งใดก็ไม่สำเร็จ ทรัพย์สมบัติที่หามาได้ก็ฉิบหาย 3.2 ลูกที่เลี้ยงมารดาบิดา ย่อมประสบความสำเร็จและบันเทิงใจอยู่ทุกเมื่อ 4. ฐานะของมารดาบิดา 4.1 พรหม 4.2 บุรพจารย์ 4.3 อาหุไนยบุคคล 4.4 ผู้อนุเคราะห์ 5. ข้อปฏิบัติต่อกันระหว่างบุตรและมารดาบิดา 5.1 ทาน 5.2 ปิยวาจา 5.3 อุตถจริยา 5.4 สมานัตตตา				
95 (*38)	กุฎมาลชาดก (ว่าด้วยนก ดุเหว่า)	ขุททกนิกาย ชาดก	28/289- 370/134-158	หน้าที่ของสามีและลักษณะ โทษของภรรยา (*หลักปฏิบัติต่อภรรยาและ พฤติกรรมประทุษร้ายต่อ สามี)
1. ภรรยาไม่ควรฝากไว้กับผู้อื่นแม้แต่ญาติ 1.1 โคผู้ 1.2 โคนม 1.3 ยานพาหนะ 1.4 ภรรยา 2. สิ่งที่ได้รับประโยชน์ 6 อย่าง 2.1 ธนูไม่มีสาย 2.2 ภรรยาอยู่ในสกุลแห่งญาติ 2.3. เรืออยู่ฝั่งโน้น 2.4 ยานเพลาทัก 2.5 มิตรอยู่แดนไกล 2.6 เพื่อนชั่ว เมื่อมีกิจธุระเกิดขึ้นแล้ว ย่อมใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้ 3. ภรรยาดูหมิ่นสามีเพราะเหตุ 8 ประการ 3.1 เพราะความเป็นคนจน 3.2 เพราะความเป็นคนป่วยกระเสาะกระแสะ 3.3 เพราะความเป็นคนแก่ชรา				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
3.4	เพราะความเป็นนักแสดงสุรา			
3.5	เพราะความเป็นคนโง่เซอะ			
3.6	เพราะความเป็นคนมัวเมาในกามคุณ			
3.7	เพราะคล้อยตามกิจการงานทั้งปวง			
3.8	เพราะหาทรัพย์ทั้งปวงเพิ่มเติมไม่ได้			
4.	พฤติกรรมของภรรยาที่นำภียมาสู่สามี 9 ประการ			
4.1	ไปสวนดอกไม้เป็นประจำ			
4.2	ไปอุทยานเป็นประจำ			
4.3	ไปทำน้ำเป็นประจำ			
4.4	ไปตระกุกญาติเป็นประจำ			
4.5	ไปตระกุกคนอื่นเป็นประจำ			
4.6	ส่องกระจกและประกอบการตกแต่งร่างกายด้วยเสื้อผ้าเป็นประจำ			
4.7	ชอบดื่มน้ำเมาเป็นประจำ			
4.8	เยื้องมองทางหน้าต่างเป็นประจำ			
4.9	ชอบยืนอวดทรวดทรงอยู่ที่ประตูเป็นประจำ			
5.	พฤติกรรมของภรรยาที่ประทุษร้ายสามี 25 ประการ			
5.1	สรรเสริญการจากไปของสามี			
5.2	สามีจากไปแล้วไม่ระลึกถึง			
5.3	สามีกลับมาก็ไม่ยินดี			
5.4	พุดติเตียนสามี			
5.5	ไม่พุดสรรเสริญสามี			
5.6	ประพุดติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อสามี			
5.7	ไม่ประพุดติสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสามี			
5.8	กระทำกิจอันไม่สมควรต่อสามี			
5.9	ไม่กระทำกิจอันสมควรต่อสามี			
5.10	นอนคลุมโปง			
5.11	นอนหันหลังให้			
5.12	นอนพลิกไปพลิกมาเป็นโกลาหล			
5.13	ทอดถอนหายใจยาว			
5.14	นอนกระสับกระส่ายเป็นทุกข์			
5.15	ไปถ่ายอุจจาระปัสสาวะบ่อยๆ			
5.16	ประพุดติตรงข้าม			
5.17	ได้ยินเสียงชายอื่นเงี้ยหูฟัง			
5.18	ล้างผลาญโภคทรัพย์			
5.19	ทำความสนิทสนมกับชายบ้านใกล้เรือนเคียง			
5.20	ชอบออกนอกบ้าน			

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
5.21 ขอบเขี้ยวตามตรอกชอกชอย 5.22 ประพุดนอใจ ไม่เคารพสามี คิดประทุษร้ายอยู่เป็นนิตย์ 5.23 ยืนอยู่ที่ประตูเนืองๆ 5.24 เปิดรักแร้ อวัยวะและถันให้ดู 5.25 เที้ยวสอดส่องเพ่งมองไปยังทิศต่างๆ 6. สิ่งที่ไม่ควรคบหา 5 ประการ 6.1 ไฟกินเปรียง 6.2 ช้างสาร 6.3 งูเห่า 6.4 พระราชาผู้ได้รับมรณาภิเษกแล้ว 6.5 หญิงทั้งปวง 7. หญิงที่ไม่ควรคบ 5 ประเภท 7.1 หญิงผู้มีผิวพรรณงดงามนัก 7.2 หญิงผู้ที่ชายหนุ่มรักใคร่ 7.3 หญิงผู้ฉลาดในการพ้อรำข้าวร้อง 7.4 หญิงผู้เป็นภรรยาของชายอื่น 7.5 หญิงผู้คบหาเพราะเหตุแห่งทรัพย์				
96 (*39)	มหาสุตโสมชาดก (ว่าด้วย พระเจ้ามหาสุตโสม ทรงทรมารโจรโปริสาท)	ขุททกนิกาย ชาดก	28/371- 494/158- 182	ลักษณะโทษของภรรยาและ บุตร (*พฤติกรรมของบุคคลที่ ไม่ใช่ภรรยาและบุตร)
1. ภรรยาใดไม่กลัวเกรงสามี ภรยานั้นไม่ชื่อว่าเป็นภรรยา 2. บุตรเหล่าใดไม่เลียดกุมารดาบิดาผู้แก่แล้ว บุตรเหล่านั้นไม่ชื่อว่าเป็นบุตร				
97 (*40)	มหานารทกัศสพชาดก (ว่า ด้วยพระมหานารทกัศสปะ ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี)	ขุททกนิกาย ชาดก	28/1153- 1355/363-390	โทษจากการเป็นชู้ (*โทษจากการเป็นชู้กับ ภรรยาผู้อื่น)
1. เกิดในโรวรรณรก (นรกต้นจิว) ต้องปีนต้นจิวและถูกหอกทิ่มแทงเป็นเวลานาน 2. ตายจากนรกไปเกิดเป็นลาถูกเขาต้อนและถูกใช้งานอย่างหนัก 3. ตายจากลาไปเกิดเป็นลิงป่าถูกนายฝูงกัดลูกอันตะ 4. ตายจากลิงไปเกิดเป็นโคถูกเขาต้อนและทำงานอย่างหนัก 5. ตายจากโคไปเกิดเป็นกะเทย				
98 (*41)	วิรุทธชาดก (ว่าด้วยวิรุ ธบัณฑิตบำเพ็ญปัญญา บารมี)	ขุททกนิกาย ชาดก	28/1346- 1654/391-446	ลักษณะโทษของภรรยา (*ภรรยาไม่ควรเป็นหญิง สาธารณะ)
1. ทำตนให้เป็นบุคคลสาธารณะ 2. ดุหมั่นสามี				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
99 (*42)	มหาเวสสันดรชาดก (ว่าด้วยพระเจ้าเวสสันดรทรงบำเพ็ญบารมีชาติสุดท้าย)	ขุททกนิกาย ชาดก	28/1655- 2440/447-560	การปฏิบัติชอบต่อภรรยาของตนและคนอื่นเป็นพร (*การปฏิบัติถูกต้องภรรยาของตนและคนอื่นเป็นพร)
1. ไม่คบหาภรรยาของผู้อื่น 2. ยินดีในภรรยาของตน				
100 (*43)	ติสสเมตเตยยสูตรนิตเทส (อธิบายติสสเมตเตยยสูตรว่าด้วยปัญหาของติสสเมตเตยยะ)	ขุททกนิกาย มหานิทเทส	29/49-58/168- 194	การคบหาภรรยาของผู้อื่นนำมาซึ่งความเศร้าหมอง (กรรมกิเลส) (*การคบหาภรรยาของผู้อื่นเป็นเหตุแห่งความเศร้าหมอง)
1. การฆ่าสัตว์ 2. การลักทรัพย์ 3. การประพฤตินิดในกาม 4. การกล่าวเท็จ				
101	อชิตมาณวปัญหานิทเทส (ว่าด้วยปัญหาของอชิตมาณพ)	ขุททกนิกาย จูฬ นิตเทส	30/1-8/43-72	ความสุขกลายเป็นทุกข์
1. มารดาตาย 2. บิดาตาย 3. พี่น้องตาย 4. บุตรธิดาตาย 5. ญาติพินาศ 6. ทรัพย์พินาศ 7. โรคร้าย 8. สิววิบัติ 9. ทุภฏฐิวิบัติ				
102	ชัคควิสาณสูตรนิตเทส (ว่าด้วยการประพฤติดูผู้เดียวเหมือนนอแรด)	ขุททกนิกาย จูฬ นิตเทส	30/121- 161/393-502	โทษแห่งกามและอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง
1. บุตร 4 ชนิด 1.1 บุตรเกิดจากตน 1.2 บุตรเกิดในเขต 1.3 บุตรที่เขาให้ 1.4 บุตรที่อยู่ในสำนัก				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
<p>2. องค์ประกอบของการบวช “บรรพชา”</p> <p>2.1 ตัดความกังวลในบุตรและภรรยา (ความห่วงใยบุตรและภรรยาร้างใหญ่เกาะเกี่ยวไว้เหมือนกอไผ่)</p> <p>2.2 ตัดความกังวลในญาติ</p> <p>2.3 ตัดความกังวลในการสังฆม</p> <p>2.4 ปลงผมและหนวด</p> <p>2.5 ครองผ้ากาสาวะ</p> <p>2.6 ออกบวชเป็นบรรพชิต</p> <p>3. บุคคลอันเป็นที่รัก คือ ผู้ปรารถนาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ เกื้อกูล ผาสุก และหลุดพ้นจากโยคะ ได้แก่</p> <p>3.1 มารดา บิดา</p> <p>3.2 พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว</p> <p>3.3 บุตร ธิดา</p> <p>3.4 มิตร อำมาตย์</p> <p>3.5 ญาติ หรือผู้ร่วมสายโลหิต</p> <p>4. เครื่องผูกพันของคฤหัสถ์</p> <p>4.1 บุตร</p> <p>4.2 ภรรยา</p> <p>4.3 ทาส</p> <p>4.4 แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา</p> <p>4.5 ที่นา ที่สวน</p> <p>4.6 เงิน ทอง</p> <p>4.7 หมู่บ้าน นิคม ราชธานี แคว้น ชนบท</p> <p>4.8 กองพลรบ คลังหลวง</p> <p>4.9 วัตถุที่น่ายินดีอย่างใดอย่างหนึ่ง</p> <p>5. โทษแห่งกาม</p> <p>5.1 ความวิวาทระหว่างพระราชากับพระราชา</p> <p>5.2 กษัตริย์กับกษัตริย์</p> <p>5.3 พรหมณ์กับพรหมณ์</p> <p>5.4 คหบดีกับคหบดี</p> <p>5.5 มารดากับบุตร บุตรกับมารดา</p> <p>5.6 บิดากับบุตร บุตรกับบิดา</p> <p>5.7 พี่กับน้อง</p> <p>5.8 สหายกับสหาย</p>				
103	ญาณกถา (ว่าด้วยญาณกถา)	ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค	31/32-34/49- 53	ความรักทำให้เกิดทุกข์เมื่อ พลัดพราก
<p>ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รัก</p> <p>1. มารดา บิดา</p>				

ลำดับ	ที่มา			ประเด็นหลัก
	ชื่อสูตร	ชื่อเล่ม	เล่ม/ข้อ/หน้า	
2. ฟัน้อง 3. มิตร อำมาตย์ 4. ญาติ หรือสายโลหิต				
104	ติสรณคมนียเถรापथान (ประวัติในอดีตชาติของพระ ติสรณคมนียเถระ)	ขุททกนิกาย อป ทาน	32/106- 133/135-138	การเลี้ยงดูมารดาบิดาสำคัญ กว่าการบวช
1. เลี้ยงมารดาบิดาตาบอด แม่ยากบวช แต่ไม่บวช 2. รับสละ และรักษาไว้อย่างบริบูรณ์				
105	มหาโมคคัลลานเถรापथान (ประวัติในอดีตชาติของพระ มหาโมคคัลลานเถระ)	ขุททกนิกาย อป ทาน	32/375- 397/59-61	เหตุและโทษของการทำร้าย มารดาบิดา
1. เหตุแห่งการทำร้ายมารดาบิดา 1.1 คลุกคลีมิตรชั่ว 1.2 ตกอยู่ในอำนาจมาราคะ 1.3 มีใจโกรธเคือง 1.4 ม่ามารดาบิดา 2. โทษของการทำร้ายมารดาบิดา: ทุกชาติที่เกิดไม่ว่าเป็นนรกหรือมนุษย์ จะถูกทุบตีรีษะตาย				
106	ศิริมานันท์เถรापथान (ประวัติในอดีตชาติของพระ ศิริมานันท์เถระ)	ขุททกนิกาย อป ทาน	32/419- 448/639-643	ท่าทีที่เหมาะสมต่อการจาก ไปของมารดาบิดา
1. เสรำโศก รุ่มร้อน ผอมเหลือง ฟุ้งซ่าน คับแค้นใจ เข้าป่า กินผลไม้ที่หล่นเอง อาศัยอยู่ที่โคนต้นไม้ 2. ท่าที เมื่อฝนตก คนเดินทางก็หลบฝน เมื่อฝนหาย พวกเขา ก็ไป มารดาบิดาก็เช่นกัน 3. ท่าที แยกผู้จรรยา 4. ท่าที งูลอกคราบ				

หมายเหตุ: เครื่องหมาย * อ้างมาจากครอบครัววิถีพุทธ (มนตรี วิวาร์สุข, 2558 หน้า 29-32)

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

1. ผลการศึกษาการเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบและโครงสร้างของสถาบันครอบครัวในพระสูตรต้นตปิฎก

1.1 การเกิดขึ้นของครอบครัว

1.1.1 เหตุเกิดแห่งความรัก 2 อย่าง ได้แก่ 1. ด้วยการอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน 2. ด้วยการเกื้อกูลกันและกันในปัจจุบัน (สาเกตชาตค ขุททกนิกาย ชาตค, 27/173-174/111)

1.1.2 เหตุแห่งการพบกันข้ามภพชาติของสามีและภรรยา ได้แก่ 1. หลักการใหญ่ มี 4 ข้อ คือ 1) การมีศรัทธาเสมอกัน 2) การมีศีลเสมอกัน 3) การมีจาคะเสมอกัน 4) การมีปัญญาเสมอกัน 2. หลักการ

1.2.2 ไฟ 3 กองที่ต้องดูแล ได้แก่ 1. อาหุเนยัคคิ (ไฟคืออาหุเนยบุคคล) คือ มารดา บิดา 2. คหปตัคคิ (ไฟคือคหบดี) คือ บุตรภรรยา 3. ทักขิเนยัคคิ (ไฟคือทักขิเนยบุคคล) คือ สมณพราหมณ์ (สังคีตสูตร ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค, 11/305/268)

1.2.3 ความทุกข์ของครอบครัว เนื่องมาจากการพลัดพรากจากสมาชิกครอบครัวหรือบุคคลอื่นคือบุคคลอันเป็นที่รักเพราะปรารถนาประโยชน์ ปรารถนาความเกื้อกูล ปรารถนาความผาสุก ปรารถนาความเกษมจากโยคะของกันและกัน ได้แก่ มารดาบิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว มิตร อำมาตย์หรือญาติสาโลหิต (มหาสติปัฏฐานสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก, 12/105-138/101-132)

1.2.4 ความขัดแย้งของครอบครัวเกิดจากกามเพราะกามเป็นเหตุแห่งการวิวาทระหว่าง มารดา บิดา และบุตร และเป็นเหตุแห่งการประพฤตินิดในภรรยาสามีผู้อื่น (มหาทุกขกัณฑ์สูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก 12/163-174/165-176)

1.2.5 เป้าหมายหรือสิ่งที่สมาชิกครอบครัวแสวงหา มี 2 อย่าง ได้แก่ 1. การแสวงหาสิ่งที่ไม่ประเสริฐ คือ คนที่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย และความเศร้าโศกเป็นธรรมดา ก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย และความเศร้าโศกเป็นธรรมดา ได้แก่ บุตร ภรรยา ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ทอง เงิน 2. การแสวงหาที่ประเสริฐ คือ นิพพาน เพราะไม่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย และความเศร้าโศก (ปาสราสีสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก, 12/272-287/294-317) การแสวงหาอย่างแรก คือ การสร้างครอบครัวอยู่ครองเรือน ส่วนการแสวงหาอย่างหลังคือการออกบวชไม่มีครอบครัว ซึ่งโดยส่วนมากความประสงค์ของมารดาบิดาและบุตรธิดาในเรื่องนี้ไม่ตรงกันเพราะมารดาบิดาต้องการให้ลูกมีครอบครัว แต่ลูกอยากออกบวช (รัฐपालสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก, 13/239-307/349-371)

1.2.6 สามีหรือพ่อซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัว เมื่อทำหน้าที่ได้อย่างดีแล้วจะเบิกบานใจโดยมีการจัดการเป็นขั้นเป็นตอนตามลำดับดังนี้ 1. เพื่อเลี้ยงดูบุตรและภรรยา จึงกัณฑ์มาลงทุน 2. ลงทุนประสบความสำเร็จแล้ว จึงใช้หนี้จนหมด 3. เหลือกำไร จึงเลี้ยงดูบุตรภรรยา 4. เบิกบานและสุขใจเพราะไม่มีหนี้ (มหาอัสสปุสสุต มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก, 12/415-434/451-463) โดยต้องไม่อ้างการเลี้ยงดูมารดาบิดาบุตรและภรรยาเพื่อทำการทุจริต (ธัญญานิสุต มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก, 13/445-453/557-572)

1.2.7 ความเป็นสมณะทำให้ทุกตระกูลเสมอภาคกัน เพราะกุลบุตรออกจากตระกูล กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร หรือตระกูลไหน ๆ มาบวชเป็นบรรพชิต ถึงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศ เจริญเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ได้ความสงบระงับในภายใน เรา (พระพุทธเจ้า) กล่าวว่า เป็นผู้ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะ เพราะความสงบระงับในภายในนั้น (จูฬอัสสปุสสุต มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก, 12/435-438/464-470) และอาศัยธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ พดุงกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดเพ้อเจ้อ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ ไม่พยายาบท เป็นสัมมาทิฐิ ยินดีในกุศลธรรมอันเป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้เหมือนกัน (เอสุการีสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก, 13/436-444/547-557)

1.2.8 สถานภาพเชิงอุปมาของมารดา ภรรยา และบุตร มีดังนี้ 1. มารดาเปรียบเหมือนกระท่อม 2. ภรรยาเปรียบเหมือนรั้ว 3. บุตรเปรียบเหมือนเครื่องสืบต่อ 4. ตัณหาเปรียบเหมือนเครื่องผูก (กุกกาสุต สังกยัตตนิคาย สคาถวรรค, 15/19/17-18) นอกจากนี้ มารดาอยู่ในฐานะมิตรในเรือน (ปฐมमितตสูตร สังกยัตตนิคาย สคาถวรรค, 15/36/56) ลูกเป็นอนาคตของครอบครัว และภรรยาเป็นยอดสหาย (วัตถุสูตร สังกยัตตนิคาย สคาถวรรค, 15/54/69) ทั้งนี้ ความหวังหาอาลัยในลูกและภรรยากลายเป็นเครื่องจองจำที่ปลดปล่อยได้ยาก (พันธนสูตร สังกยัตตนิคาย สคาถวรรค, 15/121/139-140)

1.2.9 เพศสภาพของสมาชิกครอบครัวมีผลต่อความมั่นคงของครอบครัวดังนี้ 1. ตระกูลที่มีสตรีมาก มีบุรุษน้อย ย่อมถูกโจรปล้นได้ง่าย 2. ตระกูลที่มีบุรุษมาก มีสตรีน้อย ย่อมถูกโจรปล้นได้ยาก (กุลสูตร สังยุตตนิกาย นิตานวรรค, 16/225/314)

1.2.10 การประพาศิณีในกามเกิดขึ้นได้แม้ระหว่างบุตรกับมารดาที่เป็นบรรพชิตโดยเป็นไปตามลำดับดังนี้ 1. ใครจะเห็นกันเนื่อง ๆ 2. เห็นกันเนื่อง ๆ 3. คลุกคลีกัน 4. คั่นเคยกัน 5. มีช่องหรือสบโอกาส 6. เสพกาม (มาตาปุตตสูตร อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต, 22/55/94-95)

1.2.11 ตระกูลกษัตริย์มีหลักในการแต่งตั้งพระโอรสองค์ใหญ่ให้เป็นอุปราช ดังนี้ 1. มีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายมารดาบิดาเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ 2. มีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส ผิวพรรณผุดผ่อง 3. เป็นที่รัก เป็นที่พอพระทัยของพระมารดาและพระบิดา 4. เป็นที่รัก เป็นที่พอใจของกองทัพ 5. เป็นบัณฑิต ฉลาด มีปัญญาสามารถคิดเหตุการณ์ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบันได้ (ปฐมปิตนสูตร อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต, 22/135/218-220; ทุติยปิตนสูตร อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต, 22/136/220-222)

1.2.12 หลักการในการใช้โภคะทรัพย์ มี 5 ประการ ได้แก่ 1. บำรุงตนเองให้เป็นสุขโดยชอบ 2. บำรุงบิดามารดาให้เป็นสุขโดยชอบ 3. บำรุงบุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ให้เป็นสุขโดยชอบ 4. บำรุงมิตรอำมาตย์ให้เป็นสุขโดยชอบ 5. บำเพ็ญทักษิณาในสมณพราหมณ์ (โภคะสูตร อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต, 22/227/368-369)

1.2.13 คำเตือนของศรีภรรยา/สามีภรรยาแห่งครอบครัวตัวอย่าง

ภรรยา (นกุลมารดา) เตือนสามีที่ป่วยใกล้ตายเพื่อให้ตายปราศจากความห่วงใยและมีความสุข ทำให้สามี (นกุลบิดา) หายเจ็บป่วย

1. ท่านมีความห่วงใยอย่างนี้หรือว่า ‘เมื่อเราตายไปแล้ว นกุลมารดาคนไหนจักไม่สามารถเลี้ยงทารก และครองเรือนอยู่ได้’ ท่านไม่ควรคิดเห็นอย่างนี้เพราะดิฉันเป็นคนฉลาดป็นฝ่าย ทำขณสัจว์ เมื่อท่านตายไปแล้ว ดิฉันสามารถเลี้ยงดูทารก และครองเรือนอยู่ได้

2. ท่านมีความห่วงใยอย่างนี้หรือว่า ‘เมื่อเราตายไปแล้ว นกุลมารดาคนไหนจักได้ชายอื่นเป็นสามี’ ท่านไม่ควรคิดเห็นอย่างนี้ทั้งท่านและดิฉันย่อมรู้ว่าได้อยู่ร่วมกันประพาศิณีเคร่งครัดต่อระเบียบประเพณีของผู้ครองเรือนตลอด 16 ปี

3. ท่านมีความห่วงใยอย่างนี้หรือว่า ‘เมื่อเราตายไปแล้ว นกุลมารดาคนไหนจักไม่ต้องการเห็นพระผู้มีพระภาค ไม่ต้องการเห็นภิกษุสงฆ์’ ท่านไม่ควรคิดเห็นอย่างนี้เพราะดิฉันต้องการเห็นพระผู้มีพระภาคอย่างยิ่ง ต้องการเห็นภิกษุสงฆ์อย่างยิ่ง

4. ท่านมีความห่วงใยอย่างนี้หรือว่า ‘เมื่อเราตายไปแล้ว นกุลมารดาคนไหนจักไม่ทำศีลให้บริบูรณ์’ ท่านไม่ควรคิดเห็นอย่างนี้เพราะสาวิกาทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ที่ยังเป็นคฤหัสถ์นุ่งห่มผ้าขาว บำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์มีจำนวนเท่าใด ดิฉันก็เป็นคนหนึ่ง ในจำนวนสาวิกาเหล่านั้น ก็ผู้ใดพึงมีความสงสัยหรือเคลือบแคลง ผู้นั้นจงเข้าไปเฝ้าทูลถามพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเถิด

5. ท่านมีความห่วงใยอย่างนี้หรือว่า ‘นกุลมารดาคนไหนจักไม่ได้ความสงบใจในภายใน’ ท่านไม่ควรคิดเห็นอย่างนี้เพราะสาวิกาทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ที่ยังเป็นคฤหัสถ์นุ่งห่มผ้าขาว ได้ความสงบใจในภายใน มีจำนวนเท่าใด ดิฉันก็เป็นคนหนึ่ง ในจำนวนสาวิกาเหล่านั้น ก็ผู้ใดมีความสงสัยหรือเคลือบแคลง ผู้นั้นจงเข้าไปเฝ้าทูลถามพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเถิด

6. ท่านมีความห่วงใยอย่างนี้หรือว่า ‘นกุลมารดาคนไหนยังไม่ถึงการหยั่งลง ยังไม่ถึงที่พึง ยังไม่ถึงความเบาใจ ยังไม่ข้ามพ้นความสงสัย ยังไม่ปราศจากความเคลือบแคลง ยังไม่ถึงความแก้แค้น ยังไม่ปราศจากความมีผู้อื่นเป็นปัจจัยในพระธรรมวินัยนี้อยู่ในศาสนาของพระศาสดา’ ท่านไม่ควรคิดเห็นอย่างนี้

เพราะสาวิกาทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ที่ยังเป็นคฤหัสถ์นุ่งห่มผ้าขาว ถึงการหยั่งลง ถึงที่พึง ถึงความเบาใจ ข้ามพ้นความสงสัยปราศจากความเคลือบแคลง ถึงความแก่กล้า ปราศจากความมีผู้อื่นเป็นปัจจัย ในพระธรรมวินัยนี้อยู่ในศาสนาของพระศาสดามีจำนวนเท่าใด ดิฉันก็เป็นคนหนึ่ง ในจำนวนสาวิกาเหล่านั้น ก็ผู้ใด พึงมีความสงสัยหรือเคลือบแคลง ผู้นั้นจงเข้าไปเฝ้าทูลถามพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเถิด (นกุลปิตุสูตร อังคตตรนิกาย ฉกกนิบาต, 22/16/436-438)

1.2.14 บุคคลแม้ฟังธรรมอยู่ก็ไม่อาจก้าวลงสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลาย หากประกอบด้วยธรรม 6 ประการ ดังนี้ 1. ข้ามมารดา 2. ข้ามบิดา 3. ข้ามพระอรหันต์ 4. มีจิตคิดประทุษร้ายทำพระโลหิตของตถาคตให้หือขึ้น 5. ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน 6. มีปัญญาทรมาน โง่เขลา เป็นคนเซอะ ส่วนผู้ที่ไม่ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ เมื่อฟังธรรมอยู่ก็จะก้าวลงสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลาย (โวโรปิตุสูตร อังคตตรนิกาย ฉกกนิบาต, 22/87/612)

1.2.15 เหตุแห่งการทำร้ายมารดาบิดา มี 4 อย่าง ได้แก่ 1. คลุกคลีมิตรชั่ว 2. ตกอยู่ในอำนาจมารคา 3. มีใจโกรธเคือง 4. ข้ามมารดาบิดา (มหาโมคคัลลานเถรอปทาน ขุททกนิกาย อปทาน, 32/375-397/59-61)

1.2.16 โทษของการทำร้ายมารดาบิดา คือ ทุกชาติที่เกิดไม่ว่าในนรกหรือมนุษย์ จะถูกทุบตีระชวยตาย (มหาโมคคัลลานเถรอปทาน ขุททกนิกาย อปทาน, 32/375-397/59-61)

1.2.17 พฤติกรรมและโทษจากกรรมอันลามกของภรรยาต่อสามี ดังนี้ 1. ลักษณะการประพฤติผิดต่อสามีซึ่งเรียกว่ากรรมอันลามก มี 4 อย่าง ได้แก่ 1) ดุร้าย 2) หยาบคาย 3) ไม่เคารพ 4) พูดคำชั่วหยาบ 2. โทษจากกรรมอันลามกต่อสามีทำให้เกิดเป็นเปรตที่ลักษณะ 5 ประการ ได้แก่ 1) ผิดคำ 2) รูปร่างน่าเกลียด 3) ตัวขรุขระดูน่ากลัว 4) ตาเหลือง 5) เขี้ยวงอกออกเหมือนหมู (นันทาเปตวิวัตถุ ขุททกนิกาย เปตวิวัตถุ, 26/168-185/194-197)

1.2.18 พฤติกรรมและโทษจากการมีชู้ ดังนี้ 1. การประพฤติผิดต่อสามี 1) ทูศีล 2) ประพฤตินอกใจ 3) จำได้แล้วปฏิเสธ 4) สาบานให้สุนัขหูด้วงกัด 2. โทษจากการประพฤติผิดต่อสามี ได้แก่ 1) เกิดเป็นเวมานิกเปรต 2) ทุกเที่ยงคืนถูกสุนัขหูด้วงกัด (กรรมมุนขเปตวิวัตถุ ขุททกนิกาย เปตวิวัตถุ, 26/348-367/222-225)

1.2.19 การเป็นชู้กับสามีของผู้อื่นและยุยงให้สามีภรรยาหย่าร้างกัน มีโทษดังนี้ 1. โทษของการเป็นชู้กับสามีของผู้อื่น ได้แก่ 1) ตายแล้วไปเกิดในนรก 2) จากนั้น ไปเกิดเป็นลิง และเสียอวัยวะสืบพันธุ์ 3) จากนั้น ไปเกิดเป็นแพะ และเสียอวัยวะสืบพันธุ์ 4) จากนั้น ไปเกิดเป็นโค ถูกตอน และถูกใช้งานอย่างหนักจนพิการ 5) จากนั้น ไปเกิดเป็นทาส เป็นหญิงก็ไม่ใช่ ชายก็ไม่เชิง 6) จากนั้น ไปเกิดเป็นคนยากจน และเป็นภรณยาน้อย 2. ผลจากการยุยงให้สามีภรรยาหย่าร้างกัน คือ แม้จะเป็นหญิงที่เพียบพร้อมและปรนนิบัติสามีดีทุกอย่าง แต่สามีก็ยังทิ้ง และแม้จะมีสามีใหม่และมีคุณสมบัติดีกว่าก็ยังไม่ถูกทิ้ง (อิสิทาสีเถรีคาถา ขุททกนิกาย เถรีคาถา, 26/402-449/622-628)

1.2.20 ภรรยาดูหมิ่นสามีเพราะเหตุ 8 ประการ ได้แก่ 1. เพราะความเป็นคนจน 2. เพราะความเป็นคนป่วยกระเสาะกระแสะ 3. เพราะความเป็นคนแก่ชรา 4. เพราะความเป็นนักเลงสุรา 5. เพราะความเป็นคนโง่เซอะ 6. เพราะความเป็นคนมัวเมาในกามคุณ 7. เพราะคล้อยตามกิจการงานทั้งปวง 8. เพราะหาทรัพย์ทั้งปวงเพิ่มเติมไม่ได้ (กุณาลชาตค ขุททกนิกาย ชาตค, 28/289-370/134-158)

1.2.21 ภรรยาที่นำภ้ยมาสู่สามี มีพฤติกรรม 9 ประการ ได้แก่ 1. ไปสวนดอกไม้เป็นประจำ 2. ไปอุทยานเป็นประจำ 3. ไปทำน้ำเป็นประจำ 4. ไปตระกูลญาติเป็นประจำ 5. ไปตระกูลคนอื่นเป็นประจำ 6. ส่องกระจกและประกอบกรตบแต่งร่างกายด้วยเสื้อผ้าเป็นประจำ 7. ชอบดื่มน้ำเมาเป็นประจำ 8. เชื่อง

มองทางหน้าต่างเป็นประจำ 9. ขอบยื่นอวดทรวงอยู่ที่ประตูเป็นประจำ (กุณาลชาตก ขุททกนิกาย ชาตก, 28/289-370/134-158)

1.2.22 พฤติกรรมของภรรยาที่ประทุษร้ายสามี มีพฤติกรรม 25 ประการ ได้แก่ 1. สรรเสริญการจากไปของสามี 2. สามีจากไปแล้วไม่ระลึกถึง 3. สามีกลับมาก็ไม่ยินดี 4. พุดตีดีย่นสามี 5. ไม่พุดสรรเสริญสามี 6. ประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อสามี 7. ไม่ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสามี 8. กระทำกิจอันไม่สมควรต่อสามี 9. ไม่กระทำกิจอันสมควรต่อสามี 10. นอนคลุมโปง 11. นอนหันหลังให้ 12. นอนพลิกไปพลิกมาเป็นไกลหลาย 13. ทอดถอนหายใจยาว 14. นอนกระสับกระส่ายเป็นทุกข์ 15. ไปถ่ายอุจจาระปัสสาวะบ่อยๆ 16. ประพฤติตรงข้าม 17. ได้ยินเสียงชายอื่นเงี้ยหูฟัง 18. ล้างผลาญโภคทรัพย์ 19. ทำความสนิทสนมกับชายบ้านใกล้เรือนเคียง 20. ขอบออกนอกบ้าน 21. ชอบเที่ยวตามตรอกซอกซอย 22. ประพฤตินอกใจ ไม่เคารพสามี คิดประทุษร้ายอยู่เป็นนิตย์ 23. ยืนอยู่ที่ประตูเนืองๆ 24. เปิดรักแร้ อวัยวะและถันให้ดู 25. เที่ยวสอดส่องเพ่งมองไปยังทิศต่างๆ (กุณาลชาตก ขุททกนิกาย ชาตก, 28/289-370/134-158)

1.2.23 ลักษณะโทษของภรรยา มี 2 อย่าง ได้แก่ 1. ทำตนให้เป็นบุคคลสาธารณะ 2. ดูหมิ่นสามี (วิรุจชาตก ขุททกนิกาย ชาตก, 28/1346-1354/391-446)

1.2.24 โทษจากการเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น มี 5 อย่าง ได้แก่ 1. เกิดในโรจรรนรก (นรกต้นจิว) ต้องปีนต้นจิวและถูกหอกทิ่มแทงเป็นเวลานาน 2. ตายจากนรกไปเกิดเป็นลาถูกเขาตอนและถูกใช้งานอย่างหนัก 3. ตายจากลาไปเกิดเป็นลิงป่าถูกนายฝูงกัดลูกอ้นทะ 4. ตายจากลิงไปเกิดเป็นโคถูกเขาตอนและทำงานอย่างหนัก 5. ตายจากโคไปเกิดเป็นกะเทย (มหานารทกัสสปชาตก ขุททกนิกาย ชาตก, 28/1153-1355/363-390)

1.2.26 หน้าที่ (พ่อบ้าน) ต่อไฟ 7 กอง ได้แก่ 1. ไฟ คือ ราคะ 2. ไฟ คือ โทสะ 3. ไฟ คือ โมหะ 4. ไฟ คือ อาหุไนยบุคคล ได้แก่ มารดาบิดา 5. ไฟ คือ คหบดี ได้แก่ บุตร ภรรยา (สามี) ทาสหรือคนรับใช้ 6. ไฟ คือ ทักขิไณยบุคคล ได้แก่ พระอรหันต์ 7. ไฟเกิดแต่ไม้ หน้าที่ต่อไฟ 7 กอง คือ กองที่ 1-3 ควรละเว้น กองที่ 4-6 ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ และกองที่ 7 ควรก่อ เฟ่ง ดับ และเก็บตามความเหมาะสม (ปฐมอัครคิสูตร อังคตตรนิกาย สัตตกนิบาต, 23/46/69; ทุตติยอัครคิสูตร อังคตตรนิกาย สัตตกนิบาต, 23/47/70-74)

1.2.27 หน้าที่ (พ่อบ้าน) เมื่อปฏิบัติแล้วจะทำให้เกิดอุดมมงคล ได้แก่ 1. การบำรุงมารดาบิดา 2. การสงเคราะห์บุตร 3. การสงเคราะห์ภรรยา (มงคลสูตร ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ, 25/1-13/6-8)

1.2.28 หน้าที่ (พ่อบ้าน) ผู้เป็นบัณฑิตที่ปรีชา มี 4 ประการ ได้แก่ 1. การให้ยศและโภคสมบัติแก่ผู้ที่สมควร 2. การทะนุบำรุงภรรยา 3. การทะนุบำรุงญาติ 4. การทะนุบำรุงคนทั่วไป (ทสรตชาตก ขุททกนิกาย ชาตก, 27/84-96/368-369)

1.2.29 เหตุแห่งความเดือดร้อนใจบุรุษ มี 3 ประการ ได้แก่ 1. การเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น 2. การไม่เลี้ยงดูมารดาบิดา 3. การไม่ทำตามโอวาทของบิดา (ชนสันธนชาตก ขุททกนิกาย ชาตก, 27/49-60/382-383)

1.2.30 หน้าที่ของมารดา 8 ประการ ได้แก่ 1. ตั้งครรภ์ 2. แพ้ทอง 3. ใจดี (ที่ให้ลูกอยู่ในครรภ์) 4. คลอด 5. ปลอบประโลม 6. ปกป้องคุ้มครอง 7. สร้างและรักษาทรัพย์ไว้ให้ลูก 8. ห่วงหาอาลัยในความปลอดภัย (โสณนันทชาตก ขุททกนิกาย ชาตก, 28/92-183/71-84)

1.2.31 สิ่งที่ไม่ควรฝากไว้กับผู้อื่นแม้แต่ญาติ ได้แก่ 1. โคผู้ 2. โคนม 3. ยานพาหนะ 4. ภรรยา (กุณาลชาตก ขุททกนิกาย ชาตก, 28/289-370/134-158)

1.2.32 หน้าทีหรือคุณสมบัติของแม่เรือน (มาตุคาม) ที่ทำให้เกิดเป็นเทวดาเหล่ามนาปกายิกา 8 ประการ ดังนี้ 1. มารดาบิดาผู้ปรารถนาประโยชน์หวังเกื้อกูลอนุเคราะห์ด้วยความเอ็นดูยกเธอให้สามีใด เธอต้องตื่นก่อนนอนที่หลังสามีนั้น คอยรับใช้ปฏิบัติให้เป็นที่พอใจเขา พุดคำไพเราะต่อเขา 2. ขนเหล่าใดเป็นที่เคารพของสามีคือ มารดา บิดา หรือสมณพราหมณ์เธอสักการะเคารพ นับถือ บูชาขนเหล่านั้น และต้อนรับท่านเหล่านั้นผู้มาถึงแล้วด้วยน้ำและเสนาสนะ 3. การงานเหล่าใดเป็นการงานในบ้านสามีคือ การทอผ้าขนสัตว์หรือผ้าฝ้าย เธอเป็นคนขยันไม่เกียจคร้านในการงานเหล่านั้น ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานเหล่านั้นสามารถทำสามารถจัดได้ 4. รู้จักการงานที่คนในบ้านสามีคือ ทาส คนใช้หรือกรรมกร ว่าทำแล้วหรือยังไม่ได้ทำรู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าดีขึ้นหรือทรุดลง และแบ่งปันของกิน ของใช้ให้ตามส่วนที่ควร 5. เธอรักษาคุ้มครองสิ่งที่สามีหามาได้เป็นทรัพย์ข้าว เงิน หรือทองก็ตาม ไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักเลงสุราไม่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ 6. เธอเป็นอุบาสิกา ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ 7. เธอเป็นผู้มีศีล คือ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เว้นขาดจากการลักทรัพย์เว้นขาดจากการประทุษณิณีในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท 8. เธอเป็นผู้มีจาคะ คือ มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน (อนรุทธสูตร อังคุดตริกกาย อัฐกนิบาต, 23/46/317-321; ทุติยวิสาขสูตร อังคุดตริกกาย อัฐกนิบาต, 23/47/322-323; นกุลมาตาสสูตร อังคุดตริกกาย อัฐกนิบาต, 23/48/323-324)

1.2.33 หน้าทีหรือคุณสมบัติของแม่เรือน (มาตุคาม) ที่ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อชัชชนะในโลกนี้และโลกหน้าอย่างละ 4 ประการ

1. องค์ประกอบ 4 ประการเพื่อชัชชนะในโลกนี้ 1) จัดการงานดี มาตุคามในโลกนี้เป็นคนขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานภายในบ้านสามีคือ การทอผ้าขนสัตว์หรือผ้าฝ้าย ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบาย ในการงานเหล่านั้น สามารถทำสามารถจัดได้ 2) สงเคราะห์คนข้างเคียง มาตุคามในโลกนี้รู้จักการงานที่คนในบ้านสามีคือ ทาส คนใช้หรือกรรมกรว่าทำแล้วหรือยังไม่ได้ทำรู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าดีขึ้นหรือทรุดลงและแบ่งปันของกิน ของใช้ให้ตามส่วนที่ควร 3) ปฏิบัติถูกใจสามี มาตุคามในโลกนี้ไม่ล่วงละเมิดสิ่งที่ไม่เป็นที่พอใจของสามีแม้เพราะเหตุแห่งชีวิต 4) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ มาตุคาม ไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่ผลาญทรัพย์สมบัติ

2. องค์ประกอบ 4 ประการเพื่อชัชชนะในโลกหน้า (เทวดาเหล่ามนาปกายิกะ) 1) ถึงพร้อมด้วยศรัทธา มาตุคามในโลกนี้เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อปัญญาตรัสรู้ของตถาคตว่า ‘แม่เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบเพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ 2) ถึงพร้อมด้วยศีล มาตุคามในโลกนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ฯ เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท 3) ถึงพร้อมด้วยจาคะ มาตุคามในโลกนี้มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้วมีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทาน อยู่ครองเรือน 4) ถึงพร้อมด้วยปัญญา มาตุคามในโลกนี้เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ (ปฐมอิทธิกสูตร อังคุดตริกกาย อัฐกนิบาต, 23/49/324-327; ทุติยอิทธิกสูตร อังคุดตริกกาย อัฐกนิบาต, 23/50/327-330)

1.2.34 ขรราวาสธรรมหรือหลักปฏิบัติสำหรับสมาชิกในครอบครัว 4 ประการ ได้แก่ 1. สัจจะ คือ ความจริงใจ เป็นคุณธรรมชั้นยอดในการได้มาซึ่งชื่อเสียง 2. ทมะ คือ การฝึกฝนปรับปรุงตนเอง เป็นคุณธรรมชั้นยอดในการแสวงปัญญา 3. ขันติ คือ ความอดทนอดกลั้น เป็นคุณธรรมชั้นยอดในการหาทรัพย์ 4.

จาคะ คือ ความเอื้อเฟื้อ เป็นคุณธรรมชั้นยอดในการผูกมิตร (อาพวกสูตร ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ, 25/182-193/542-545)

1.2.35 พฤติกรรมของภรรยา 7 ประเภท ได้แก่ พฤติกรรมของภรรยา 7 ประเภท 1. วธกาภริยา ภรรยาประพฤติตัวเหมือนเพชฌฆาต 2. โจรีภริยา ภรรยาประพฤติตัวเหมือนโจร 3. อัยยาภริยา ภรรยาประพฤติตัวเหมือนนาย 4. มาตาภริยา ภรรยาประพฤติตัวเหมือนแม่ 5. ภคินีภริยา ภรรยาประพฤติตัวเหมือนน้องสาว 6. สขีภริยา ภรรยาประพฤติตัวเหมือนเพื่อน 7. ทาสีภริยา ภรรยาประพฤติตัวเหมือนคนรับใช้ ภรรยา 3 ประเภทแรกเป็นคนทุศีล หยาดกาย และไม่เอื้อเฟื้อสามี เมื่อตายแล้วย่อมไปเกิดในนรก ส่วนภรรยา 4 ชนิดที่เหลือเป็นคนมีศีล ถนอมรักไว้อย่างยั่งยืน เมื่อตายแล้วย่อมไปเกิดในสวรรค์ (ภริยาสูตร อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต, 23/63/122-125)

1.2.36 ทศนคติที่พึงประสงค์ของสมาชิกครอบครัว คือ มีความเห็นว่าทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเซ่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามี มารตามีคุณ บิดามีคุณ โอปปาติกสัตว์มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งมีอยู่ในโลก (จุนทสูตร อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต, 24/176/319-324)

1.2.37 พฤติกรรมที่พึงประสงค์ของสมาชิกครอบครัว คือ ละเว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม คือ ไม่ประพฤติล่วงในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว ญาติ ที่ประพฤติธรรม มีสามี มีกฎหมายคุ้มครอง แม้แต่สตรีที่บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้ ซึ่งเป็นข้อที่ 3 ในกุศลกรรบาล 10 ข้อ (จุนทสูตร อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต, 24/176/319-324)

1.2.38 ลักษณะของบุตร 3 ประเภท โดยการเปรียบเทียบกับคุณธรรมของมารดาบิดา ได้แก่ 1. อติชาติบุตร คือ ลูกที่คุณธรรมสูงกว่ามารดาบิดา 2. อนุชาติบุตร คือ ลูกที่คุณธรรมเท่ากับมารดาบิดา 3. อวชาติบุตร คือ ลูกที่คุณธรรมต่ำกว่ามารดาบิดา บุตร 2 ประเภทแรกเป็นที่ปรารถนา ส่วนบุตรประเภทสุดท้าย ไม่เป็นที่ปรารถนาของมารดาบิดา (ปุตตสูตร ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ, 25/74/431-433)

1.2.39 หลักปฏิบัติของยอดภรรยา 2 ประการ ได้แก่ 1. เมื่อสามีขัดสนก็ขัดสนด้วย 2. เมื่อสามีมั่งคั่งก็มั่งคั่งด้วย คือ ไม่ทอดทิ้งกันไม่ว่ายากดีมีจน (สุจจขชาดก ขุททกนิกาย ชาดก, 27/77-80/172-173)

1.2.40 ลักษณะของภรรยาสวัสดิมงคล 7 ประการ ได้แก่ 1. มีวัยเสมอกัน 2. อยู่ร่วมกันด้วยความปรองดอง 3. ประพฤติตามใจกัน 4. เป็นคนใคร่ธรรม 5. ไม่เป็นหญิงหมั้น 6. ประพฤติตามธรรมเนียมของตระกูล 7. รู้จักปรนนิบัติสามี (มหามังคลชาดก ขุททกนิกาย ชาดก, 27/155-164/348-350)

1.2.41 ทศนคติที่พึงประสงค์ของสมาชิกครอบครัว คือ มีความเห็นว่าจะไม่ควรคบหาหญิง 5 ประเภท ได้แก่ 1. หญิงที่งามเกินไป 2. หญิงที่ชายเป็นอันมากรักใคร่ (หญิงแพศยา) 3. หญิงที่เป็นเหมือนมือขวา (ข้าราชการพ่อนการขับ) 4. หญิงที่เป็นภรรยาของคนอื่น 5. หญิงที่เห็นแก่ทรัพย์ (จุฬญาณชาดก ขุททกนิกาย ชาดก, 27/1-12/374-375)

1.2.42 ทศนคติเกี่ยวกับความลับ คือ ความลับไม่ควรเปิดเผยต่อใครแม้แต่สมาชิกในครอบครัว หากจำเป็นต้องเปิดเผย ให้เปิดเผยต่อบุคคลมีลักษณะดังนี้ 1. สามีเปิดเผยความลับแก่ภรรยาผู้มีศีล ไม่ยอมให้บุรุษอื่นลักสัมผัส คล้อยตามอำนาจความพอใจของสามี เป็นที่รักที่พอใจของสามี 2. บิดาเปิดเผยความลับแก่บุตรผู้ดำเนินไปตามใจของบิดา เป็นอนุชาติบุตร มีปัญญาไม่ทรามกว่าบิดา 3. บุตรเปิดเผยความลับแก่มารดาผู้เลี้ยงดูบุตรด้วยความพอใจ รักใคร่ (ปัญจปัญจิตชาดก ขุททกนิกาย ชาดก, 27/315-336/524-528; ปณทรกนาคราชชาดก ขุททกนิกาย ชาดก, 27/258-296/577-583)

1.2.43 ลักษณะของบุตร 3 ประเภท โดยความสัมพันธ์ทางสายเลือดและหน้าที่ ได้แก่ 1. ลูกศิษย์ 2. ลูกบุญธรรม 3. ลูกสายโลหิต (ปณทรกนาคราชชาดก ขุททกนิกาย ชาดก, 27/258-296/577-583)

1.2.44 ทศนคติที่พึงประสงค์ของภรรยา 4 ประการ ได้แก่ 1. ความทุกข์ใจของภรรยา แม้อุบัติทุกข์คือ การที่สามีมีความแคลงใจว่ามีชายอื่น 2. ภรรยาที่สงบเสงี่ยมเรียบร้อยมีชื่อเสียงเรื่องรอง อมมนุษย์ (รากษส) ไม่ทำร้าย 3. ความเป็นภรรยาที่สามีรักแม้จะขัดสนจนยากดึกกว่าร่ำรวยแต่สามีไม่รัก 4. ภรรยาที่ เกื้อกูลสามี และสามีที่เกื้อกูลภรรยา เป็นบุคคลที่หาได้แสนยาก (สัมพุลชาดก ขุททกนิกาย ชาดก, 27/297-331/583-588)

1.2.45 พุทธกรรมที่นำไปสู่ความเสื่อมและเจริญของลูก ดังนี้ 1. ลูกไม่เลี้ยงมารดาบิดา ตายแล้วไปเกิดในนรก ปรารถนาสิ่งใดก็ไม่สำเร็จ ทรัพย์สมบัติที่หามาได้ก็ฉิบหาย 2. ลูกที่เลี้ยงมารดาบิดา ย่อม ประสบความสุข และบันเทิงใจอยู่ทุกเมื่อ (โสณนันทชาดก ขุททกนิกาย ชาดก, 28/92-183/71-84)

1.2.46 สิ่งที่เราประโยชน์ 6 อย่าง ได้แก่ 1. ธนูไม่มีสาย 2. ภรรยาอยู่ในสกุลแห่งญาติ 3. เรืออยู่ฝั่งโน้น 4. ยานเพลาทัก 5. มิตรอยู่แดนไกล 6. เพื่อนชั่ว เพราะเมื่อมีกิจธุระเกิดขึ้นแล้ว ย่อมใช้ประโยชน์ อะไรไม่ได้ (กุณาลชาดก ขุททกนิกาย ชาดก, 28/289-370/134-158)

1.2.47 สิ่งที่ไม่ควรคบหา 5 ประการ ได้แก่ 1. ไฟกินเปรียง 2. ช้างสาร 3. จูเห่า 4. พระราชาผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว 5. หญิงทิ้งปวง (กุณาลชาดก ขุททกนิกาย ชาดก, 28/289-370/134-158)

1.2.48 หญิงที่ไม่ควรคบ 5 ประเภท ได้แก่ 1. หญิงผู้มีผิวพรรณงดงามนัก 2. หญิงผู้ที่ ชายหนุ่มมารักใคร่ 3. หญิงผู้ฉลาดในการผ่อนรำขบร้อม 4. หญิงผู้เป็นภรรยาของชายอื่น 5. หญิงผู้คบหาเพราะเหตุ แห่งทรัพย์ (กุณาลชาดก ขุททกนิกาย ชาดก, 28/289-370/134-158)

1.2.49 การกระทำต่อภรรยาของตนและผู้อื่นที่ถือว่าเป็นพร (ประเสริฐ) มี 2 อย่าง ได้แก่ 1. ไม่คบหาภรรยาของผู้อื่น 2. ยินดีในภรรยาของตน (มหาเวสสันดรชาดก ขุททกนิกาย ชาดก, 28/1655-2440/447-560)

1.2.50 การกระทำที่ถือว่าเป็นความเศร้าหมองของชีวิต มี 4 อย่าง ได้แก่ 1. การฆ่าสัตว์ 2. การลักทรัพย์ 3. การประพฤตินิดในกาม 4. การกล่าวเท็จ (ติสสเมตเตยยสูตรนทีเทศ ขุททกนิกาย มหานิทเทศ, 29/49-58/168-194)

1.2.51 ความสุขกลายเป็นทุกข์ เพราะเหตุ 9 อย่าง ได้แก่ 1. มารดาตาย 2. บิดาตาย 3. พี่น้องตาย 4. บุตรธิดาตาย 5. ญาติพินาศ 6. ทรัพย์พินาศ 7. โรคภัย 8. สิววิบัติ 9. ติฏฐิวิบัติ (อชิตมาณวปัญหานิทเทศ ขุททกนิกาย จุฬนิตเทศ, 30/1-8/43-72) อนึ่ง ความรักทำให้เกิดทุกข์เมื่อพลัดพรากจากบุคคล 4 กลุ่ม ดังนี้ 1. มารดา บิดา 2. พี่น้อง 3. มิตร อำมาตย์ 4. ญาติ หรือสายโลหิต (ญาณกถา ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค, 31/32-34/49-53) ดังนั้น เมื่อมารดาบิดาจากไป (ตาย) จึงควรมีทำที่ถูกต้อง โดยเลือกระหว่าง 1. เศร้าโศก รุ่มร้อน ผอมเหลือง ฟุ้งซ่าน คับแค่นใจ เข้าป่า กินผลไม้ที่หล่นเอง อาศัยอยู่ที่โคนต้นไม้ หรือคิดว่า 2. เมื่อฝนตก คนเดินทางก็หลบฝน เมื่อฝนหาย พวกเขาก็ไป มารดาบิดาก็เช่นกัน 3. แยกผู้จรมา ถึงเวลาก็ไป 4. งูลอกคราบ ตามธรรมชาติ (ศิริมนันทเถรภาพทาน ขุททกนิกาย อปทาน, 32/419-448/639-643)

1.2.52 ลักษณะของบุตร 4 ประเภท ได้แก่ 1. บุตรเกิดจากตน 2. บุตรเกิดในเขต 3. บุตรที่เขาให้ 4. บุตรที่อยู่ในสำนัก (ชัคควิสาณสูตรนทีเทศ ขุททกนิกาย จุฬนิตเทศ, 30/121-161/393-502)

1.2.53 บุคคลอันเป็นที่รัก คือ ผู้ปรารถนาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ เกื้อกูล ผาสุก และหลุดพ้นจากโยคะ ได้แก่ 1. มารดา บิดา 2. พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว 3. บุตร ธิดา 4. มิตร อำมาตย์ 5. ญาติ หรือผู้ ร่วมสายโลหิต (ชัคควิสาณสูตรนทีเทศ ขุททกนิกาย จุฬนิตเทศ, 30/121-161/393-502)

1.2.54 เครื่องผูกพันของคฤหัสถ์ มี 9 อย่าง ได้แก่ 1. บุตร 2. ภรรยา 3. ทาส 4. แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา 5. ที่นา ที่สวน 6. เงิน ทอง 7. หมู่บ้าน นิคม ราชธานี แคว้น ชนบท 8. กองพลรบ

คลังหลวง 9. วัตถุที่นำยื่นตัวอย่างใดอย่างหนึ่ง (ชัคควิสาณสูตรตนิทเทส ขุททกนิกาย จุฬนิตเทส, 30/121-161/393-502)

1.2.55 โทษแห่งกาม มี 8 อย่าง ได้แก่ 1. ความวิวาทระหว่างพระราชากับพระราชินี 2. กษัตริย์กับกษัตริย์ 3. พรหมณ์กับพรหมณ์ 4. คหบดีกับคหบดี 5. มารดากับบุตร บุตรกับมารดา 6. บิดากับบุตร บุตรกับบิดา 7. พี่กับน้อง 8. สหายกับสหาย (ชัคควิสาณสูตรตนิทเทส ขุททกนิกาย จุฬนิตเทส, 30/121-161/393-502)

1.2.56 บุตรและภรรยาคือเครื่องจองจำ เครื่องจองจำมี 2 ชนิด ได้แก่ 1. เครื่องจองจำที่ทำลายได้ไม่ยาก คือ เครื่องจองจำทางกายภาพแม้ทำด้วยเหล็ก ไม้ 2. เครื่องจองจำที่ทำลายได้ยาก คือ ความกำหนด ความยินดีในแก้วมณีและกษุณชล และความห่วงใยในบุตรและภรรยา (พันธนาคารชาดก ขุททกนิกาย ชาดก, 27/101-102/91)

1.2.57 มารดาบิดาคือเจ้าหนี้ของลูกตามหลักการใช้ทรัพย์ 3 อย่าง ได้แก่ 1. การให้หนี้ใหม่ ได้แก่ การเลี้ยงดูลูก 2. การใช้หนี้เก่า ได้แก่ การเลี้ยงดูมารดาบิดา 3. การเก็บไว้ในขุมทรัพย์ ได้แก่ การทำบุญ (สาทิเกทชาดก ขุททกนิกาย ชาดก, 27/1-17/423-425)

1.2.58 มารดาบิดาเป็นทางสู่สวรรค์ เพราะมีธรรม 4 อย่าง ได้แก่ 1. ทาน 2. ปิยวาจา 3. อุตถจริยา 4. สมานัตตตา (โสณนันทชาดก ขุททกนิกาย ชาดก, 28/92-183/71-84)

1.2.59 มารดาบิดาดำรงอยู่ในฐานะ 4 ประการของลูก ได้แก่ 1. บุรพาจารย์ 2. อาหุไนยบุคคล 3. ผู้อนุเคราะห์ (โสณนันทชาดก ขุททกนิกาย ชาดก, 28/92-183/71-84)

1.2.60 ภรรยาใดไม่กลัวเกรงสามี ภรรยานั้นไม่ชื่อว่าเป็นภรรยา (มหานารทกัสสปชาดก ขุททกนิกาย ชาดก, 28/1153-1355/363-396)

1.2.61 บุตรเหล่าใดไม่เลี้ยงดูมารดาบิดาผู้แก่แล้ว บุตรเหล่านั้นไม่ชื่อว่าเป็นบุตร (มหานารทกัสสปชาดก ขุททกนิกาย ชาดก, 28/1153-1355/363-396)

1.2.62 หน้าที่ของสามีและภรรยา ดังนี้ 1. หน้าที่ของสามีต่อภรรยา ได้แก่ 1) ให้เกียรติยกย่อง 2) ไม่ดูหมิ่น 3) ไม่ประพฤตินอกใจ 4) มอบความเป็นใหญ่ให้ 5) ให้เครื่องแต่งตัว 2. หน้าที่ของภรรยาต่อสามี ได้แก่ 1) จัดการงานดี 2) สงเคราะห์คนข้างเคียงดี 3) ไม่ประพฤตินอกใจ 4) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ 5) ชยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง (สิงคาลกสูตร ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค, 11/242-274/199-218)

1.2.63 หน้าที่ของมารดาบิดาและบุตรธิดา ดังนี้ 1. หน้าที่ของมารดาบิดาต่อบุตรธิดา ได้แก่ 1) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว 2) ให้ตั้งอยู่ในความดี 3) ให้ศึกษาศิลปวิทยา 4) หาภรรยา(สามี) ที่สมควรให้ 5) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร 2. หน้าที่ของบุตรธิดาต่อมารดาบิดา ได้แก่ 1) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ 2) จักทำกิจของท่าน 3) จักดำรงวงศ์ตระกูล 4) จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท 5) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน (สิงคาลกสูตร ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค, 11/242-274/199-218)

อนึ่ง สังคหธรรม คือ การสงเคราะห์อันเป็นเหตุที่มารดาบิดาได้รับการนับถือหรือบูชาจากบุตรธิดา มี 4 อย่าง (1) ทาน (การให้) (2) เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก) (3) อุตถจริยา (การประพฤติประโยชน์) (4) สมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ) หากมารดาบิดาไม่มีธรรมเหล่านี้จะไม่ได้รับการนับถือหรือบูชาจากบุตรธิดา (สิงคาลกสูตร ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค, 11/242-274/199-218) นอกจากนี้ หน้าที่ 5 ประการของบุตรธิดาข้างต้นนั้นเป็นเหตุที่มารดาบิดาปรารถนาจะมีบุตร (ปุตตสูตร ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย, 22/39/60-61)

1.2.64 สะไภย้าเกรงพ่อผิวเหมือนภิกษุยาเกรงพระรัตนตรัยเพื่อทำจิตให้เกิดอุเบกขา พร้อมกับบุคลลธรรม (มหาหัตถิปโทปมสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปนิณาสก, 12/300-306/329-339)

1.2.65 สตรีได้รับการคุ้มครองโดยบุคคล สังคม และกฎระเบียบ มี 10 ประเภท ได้แก่ 1. มารดา 2. บิดา 3. พี่ชาย น้องชาย 4. พี่สาว น้องสาว 5. ญาติ 6. โคตร 7. ธรรม 8. สามี 9. กฎหมายคุ้มครอง 10. บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้ (หมั้นหมาย) (สาเลยยกสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก, 12/439-443/471-480)

1.2.66 มารดาบิดาเป็นผู้มีคุณต่อลูก หากผู้ใดเห็นว่ามารดาบิดาไม่มีคุณต่อลูกถือเป็นความเห็นผิด (มิจฉาทิฎฐิ) ประการหนึ่งในมิจฉาทิฎฐิ 10 ประการ ได้แก่ 1. ทานที่ให้แล้ว ไม่มีผล 2. ยัญที่บูชาแล้ว ไม่มีผล 3. การเซ่นสรวง ไม่มีผล 4. ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่ว ไม่มีผล 5. โลกนี้ ไม่มี 6. โลกหน้า ไม่มี 7. มารดา ไม่มีคุณ 8. บิดา ไม่มีคุณ 9. โอปปาดิกสัตว์ ไม่มี 10. สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ไม่มีในโลก (สาเลยยกสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก, 12/439-443/471-480; อปณณกสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก, 13/92-106/95-116; จุฬปุณณมสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก, 14/91/104-109) มิจฉาทิฎฐิดังกล่าวนี้อาจเกิดขึ้นเพราะความยึดติดถือมั่นในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ (นัตถิทินนสูตร สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค, 17/210/285-287)

1.2.67 ลูกใช้ชีวิตของตนเองต่อรองกับมารดาบิดาเพื่อให้มารดาบิดาอนุญาตให้บวช มารดาบิดาอนุญาตเพราะกลัวว่าลูกจะเสียชีวิต แต่ก็มีเงื่อนไขว่าเมื่อบวชแล้วให้กลับมาเยี่ยมบ้าง (รัฐฐุปาลสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก, 13/239-307/349-371)

1.2.68 การทำดีและทำชั่วขึ้นอยู่กับตนเองไม่มีใครทำให้ใครได้ไม่ว่าจะเป็นบิดา มารดา พี่ น้อง มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ และเทวดา (เทวทูตสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก, 14/261-271/309-318)

1.2.69 ครอบครัวจะไม่เศร้าโศกเพราะสมาชิกมีธรรม 4 ประการ ได้แก่ สัจจะ ทมะหรือธรรม (ปัญญา) อธิหรือขันติ และจาคะ (อาฬวกสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค, 15/246/354)

1.2.70 การเกื้อกูลต่อมารดาบิดามีลูกส่วนน้อยเท่านั้นที่จะทำได้ (มัตเตยยสูตร สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, 19/1136/642; เปตเตยยสูตร สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค, 19/1137/642)

1.2.71 คู่ครอง 4 ประเภท ได้แก่ 1. ชายผี อยู่ร่วมกับ หญิงผี คือ สามีเลว ภรรยาที่เลว 2. ชายผี อยู่ร่วมกับ หญิงเทวดา คือ สามีเลว แต่ภรรยาดี 3. ชายเทวดา อยู่ร่วมกับ หญิงผี คือ สามีดี แต่ภรรยาเลว 4. ชายเทวดา อยู่ร่วมกับ หญิงเทวดา คือ สามีดี ภรรยาที่ดี (ปฐมสังวาสสูตร อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต, 21/53/88-90; ทูตีสังวาสสูตร อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต, 21/54/91-93)

1.2.72 เหตุที่ทำให้ตระกูลเจริญมั่นคง ได้แก่ 1. แสวงหาพัสตที่หายไป 2. ซ่อมแซมพัสตที่เก่าคร่ำคร่า 3. รู้จักประมาณในการบริโภค 4. ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้มีศีลให้เป็นใหญ่ในเรือน (กุลสูตร อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต, 21/258/375-376)

1.2.73 เหตุแห่งความเจริญของผู้มี 5 ประการ ได้แก่ 1. สักการะ เคารพ นับถือ บูชามารดาบิดาด้วยโศภทรัพย์ที่หามาด้วยความสุจริต มารดาบิดาย่อมอนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงามว่า ขอเจ้าจงมีชีวิตยืนนาน มีอายุยืนนาน 2. สักการะ เคารพ นับถือ บูชาบุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ด้วยโศภทรัพย์ที่หามาได้ด้วยสุจริต บุตร ภรรยา ทาส กรรมกรย่อมอนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงามว่า ขอท่านจงมีชีวิตยืนนาน มีอายุยืนนาน 3. สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเพื่อนชวานาและเพื่อนร่วมงานด้วยโศภทรัพย์ที่หามาได้ด้วยสุจริต เพื่อนชวานาและเพื่อนร่วมงานย่อมอนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงามว่า ขอเพื่อนจงมีชีวิตยืนนาน มีอายุยืนนาน 4. สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเทวดาผู้รับผลกรรมด้วยโศภทรัพย์ที่หามาด้วยความสุจริต ... 5. ...สมณพราหมณ์... (ลิจฉวิกรมารกสูตร อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต, 22/58/104-107)

1.2.74 คนที่ต้องไปออบาย นรก เตือดร้อน และแก้ไขไม่ได้ 5 ประเภท ได้แก่ 1. บุคคลผู้ฆ่ามารดา 2. บุคคลผู้ฆ่าบิดา 3. บุคคลผู้ฆ่าพระอรหันต์ 4. บุคคลผู้มีจิตคิดประทุษร้ายทำพระโลหิตของตถาคตให้หือขึ้น 5. บุคคลผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน (ปริกุปสูตร อังคตตรนิกาย ปัญจกนิบาต, 22/129/209)

1.2.75 ครอบครัวยุติธรรมมีคุณสมบัติดังนี้ 1. ความมกตัญญูตเวทียของลูกต่อพ่อแม่ 2. การเลี้ยงดูร่างกาย 3. การยกย่องบูชา และ 4. การพัฒนาคุณธรรมจากไม่มีศรัทธา ทศิล ตรีหณี ปัญญาทราวม ให้เป็นคนมีศรัทธา มีศีล บริจาคทาน และมีปัญญาดี ซึ่งประการสุดท้ายถือเป็นการตอบแทนคุณอย่างแท้จริง (สมจิตตวรรค สังยุตตนิกาย ทุกนิบาต, 20/33-42/77-87)

1.2.76 บัญญัติของสัตบุรุษ ได้แก่ 1. ทาน 2. บรรพชา คือ การไม่เบียดเบียนและการฝึกตนหรือการออกบวช 3. การบำรุงเลี้ยงมารดาบิดา (ปณิตตสูตร อังคตตรนิกาย ดิกนิบาต, 20/45/207-208) อนึ่ง ความมกตัญญูตเวทียที่เป็นภูมิของอสัตบุรุษ ส่วนความมกตัญญูตเวทียที่เป็นภูมิของสัตบุรุษ (สมจิตตวรรค สังยุตตนิกาย ทุกนิบาต, 20/33-42/77-87)

1.2.77 ฐานะของมารดาบิดาของครอบครัวยุติธรรม มี 3 ประการ ได้แก่ 1. พรหม 2. บุรพจารย์ 3. บุรพเทพ 4. อาหุไนยบุคคล ตระกูลที่บูชามารดาบิดาจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 3 ประการนี้ และลูกที่ปรนนิบัติมารดาบิดาเมื่อมีชีวิตอยู่ก็ได้รับการสรรเสริญจากบัณฑิต เมื่อตายแล้วก็ไปเกิดในสวรรค์ (สพพหสูตร อังคตตรนิกาย จตุกกนิบาต, 21/63/107-108; สพพหสูตร อังคตตรนิกาย ดิกนิบาต, 20/160/485-486)

1.2.78 การกล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความคุ้นเคยเป็นความสามารถพิเศษและเป็นคุณสมบัติของสมาชิกครอบครัวยุติธรรม (เอตทัคควรรค ญจฐวรรค อังคตตรนิกาย เอกกนิบาต, 20/257/32; เอตทัคควรรค สัตตมวรรค อังคตตรนิกาย เอกกนิบาต, 20/266/33)

1.2.79 พุทธโอวาทสำหรับสตรีที่ออกเรือน ได้แก่ 1. มารดาบิดาผู้ปรารถนาประโยชน์หวังเกื้อกูลอนุเคราะห์ด้วยความเอ็นดูยกให้สามีใด เราทั้งหลายจักตั้งนก่อน นอนทีหลังสามีนั้น คอยรับใช้ปฏิบัติให้เป็นที่พอใจเขา พูดคำไพเราะต่อเขา 2. ชนเหล่าใดเป็นที่เคารพของสามีคือ บิดา มารดา หรือสมณพราหมณ์เราทั้งหลายจักสักการะ เคารพ นับถือบูชาชนเหล่านั้น และต้อนรับท่านเหล่านั้น ผู้มาถึงแล้วด้วยอาสนะและน้ำ 3. การงานเหล่าใดเป็นการงานในบ้านของสามีคือ การทำผ้าขนสัตว์หรือผ้าฝ้าย เราทั้งหลายจักขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานเหล่านั้นจักประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุปายในการงานเหล่านั้น สามารถทำได้สามารถจัดได้ 4. เราทั้งหลายจักรู้การงานที่คนในปกครองภายในบ้านสามีคือ ทาส คนใช้หรือกรรมกรว่าทำแล้ว หรือยังไม่ได้ทำจักรู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าดีขึ้นหรือทรุดลง และจักแบ่งปันของกินของใช้ให้ตามส่วนที่ควร 5. เราทั้งหลายจักรักษาคุ้มครองสิ่งที่สามีหามาได้จะเป็นทรัพย์ข้าว เงินหรือทองก็ตาม จักไม่เป็นนักร้องเพลงพินัน ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักร้องสุรา ไม่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ แม่เรือนประกอบด้วยธรรม 5 ประการนี้ หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาเหล่ามนาปายิกา (เทวดาชั้นนิมมานรดี) (อุคคหสูตร อังคตตรนิกาย ปัญจกนิบาต, 22/33/51-53)

1.3 การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบและโครงสร้างของสถาบันครอบครัว

1.3.1 การบวช ทำให้เปลี่ยนเป้าหมายการมีชีวิตเปลี่ยนจากการครองเรือน สร้างครอบครัวไปสู่การออกบวช ไม่มีครอบครัว (มหาปทานสูตร ทีฆนิกาย มหาวรรค, 10/1-94/1-56)

1.3.2 การละตระกูลออกบวชแล้วบรรลุเป้าหมายของการบวชจะเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลของผู้มีจิตเลื่อมใสทั้งในระดับครอบครัว วงศ์ตระกูล หมู่บ้าน นิคม นคร ชนบท กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร มนุษย์โลก เทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์ สมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ (จุฬโคตสังคสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก, 12/325-331/357-365)

1.3.3 สาเหตุแห่งการละครอบครัวออกบวช คือ การได้ฟังธรรมแล้วเกิดศรัทธาในตถาคต และตระหนักว่า การอยู่ครองเรือนเป็นเรื่องอึดอัด เป็นทางแห่งธุลี การบวชเป็นทางปลอดโปร่ง การที่อยู่ครองเรือนจะประพฤดิพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนดุจสังข์ชดมิใช่ทำได้ง่าย ทางที่ดี เราควรไถนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาฬหพัศตร์ ออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิต ต่อมาละทิ้งกองโกศสมบัติน้อยใหญ่ และเครื่องนุ่งห่มน้อยใหญ่ โขนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาฬหพัศตร์ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต (จุฬหัตถิปโทปมสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก, 12/288-299/371-328; มหาตัตถสาสังขยสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก, 12/396-414/427-451)

1.3.4 องค์ประกอบของการบวช “บรรพชา” มี 6 อย่าง ได้แก่ 1. ตัดความกังวลในบุตรและภรรยา (ความห่วงใยบุตรและภรรยากว้างใหญ่เกาะเกี่ยวไว้เหมือนกอไม้) 2. ตัดความกังวลในญาติ 3. ตัดความกังวลในการสังสม 4. ปลงผมและหนวด 5. ครองผ้ากาสาฬหะ 6. ออกบวชเป็นบรรพชิต (ชัคควิสานสูตรตนิทเทส ขุททกนิกาย จุฬนิตเทส, 30/121-161/393-502)

1.3.5 การเลี้ยงดูมารดาบิดาสาคัญกว่าการบวช เพราะ 1. เลี้ยงมารดาบิดาตาบอด แม้อยากบวช แต่ไม่บวช จึง 2. รับสรรณะ และรักษาไว้อย่างบริบูรณ์ (ติสรณคมนิยเถราปทาน ขุททกนิกาย อปทาน, 32/106-133/135-138)

1.3.6 ความพลัดพราก (ความตาย) ของสมาชิกครอบครัวเกิดขึ้นเป็นเรื่องปกติซึ่งเป็นเหตุนำมาซึ่งความทุกข์ (มหาสติปฏฐานสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก, 12/105-138/101-132)

2. ผลการวิเคราะห์หลักปฏิบัติ การต้อรอง และการแลกเปลี่ยนอำนาจตามสถานภาพ บทบาท และหน้าที่ของสมาชิกครอบครัว

2.1 หลักปฏิบัติกลาง

หลักปฏิบัติของสมาชิกครอบครัวเริ่มต้นที่เป้าหมายของสมาชิกครอบครัวว่าจะมุ่งครองเรือน หรือมุ่งนิพพานซึ่งต้องออกบวช (ปาสาธาสิสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก, 12/272-287/294-317; ปณจิตสูตร อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต, 20/45/207-208) โดยหลักปฏิบัติสำหรับการครองเรือน มี 2 ด้าน ได้แก่ ด้านวัตถุ ด้านจิตใจ และด้านพฤติกรรม

ครอบครัวที่หวังความเจริญในด้านวัตถุมีหลักปฏิบัติ ดังนี้ 1. แสวงหาพัสดุที่หายไป 2. ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า 3. รู้จักประมาณในการบริโภค และ 4. ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้มีศีลให้เป็นใหญ่ในเรือน (กุลสูตร อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต, 21/258/375-376)

ส่วนหลักปฏิบัติเพื่อความเจริญด้านจิตใจ มี 4 อย่าง เช่นกัน ได้แก่ 1. สัจจะ คือ ความจริงใจเป็นคุณธรรมชั้นยอดในการได้มาซึ่งชื่อเสียง 2. ทมะ คือ การฝึกฝนปรับปรุงตนเอง เป็นคุณธรรมชั้นยอดในการแสวงปัญญา 3. ขันติ คือ ความอดทนอดกลั้น เป็นคุณธรรมชั้นยอดในการหาทรัพย์ และ 4. จาคะ คือ ความเอื้อเฟื้อ เป็นคุณธรรมชั้นยอดในการผูกมิตร (อาฬวกสูตร ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ, 25/182-193/542-545)

ในขณะที่หลักปฏิบัติด้านพฤติกรรมก็มี 4 อย่าง ได้แก่ 1. ทาน (การให้) 2. เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก) 3. อัถถจริยา (การประพฤติประโยชน์) และ 4. สมานัตตตา (การวางตนสม่าเสมอ) (สิงคาลกสูตร ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค, 11/242-274/199-218)

นอกจากหลักปฏิบัติที่มาเป็นชุดดังกล่าวข้างต้นแล้วยังมีหลักปฏิบัติที่กระจายอยู่ในที่ต่าง ๆ ซึ่งสามารถสังเคราะห์เป็นกลุ่มได้ดังนี้

7. หาคู่ครองที่เหมาะสมให้ลูก (สังคาลงสูตร ที่ฆนิกาย ปาฎิกวรรค, 11/242-274/199-218)
8. มอบทรัพย์สมบัติให้ลูกในเวลาอันควร (สังคาลงสูตร ที่ฆนิกาย ปาฎิกวรรค, 11/242-274/199-218)
9. พุดจาตักบัลลुक (สังคาลงสูตร ที่ฆนิกาย ปาฎิกวรรค, 11/242-274/199-218)
10. ทำตัวเสมอตนเสมอปลายกับลูก (สังคาลงสูตร ที่ฆนิกาย ปาฎิกวรรค, 11/242-274/199-218)

2.5 หลักปฏิบัติของบุตรธิดา

1. ดูแล บำรุง ปรนนิบัติมารดาบิดา (สังคีตีสสูตร ที่ฆนิกาย ปาฎิกวรรค, 11/305/268; ธนัญชานีสสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมป็นณาสก, 13/445-453/557-572; โภคสูตร อังคุดตริกนิกาย ปัญจกนิบาต, 22/227/368-369; โวรปิตสูตร อังคุดตริกนิกาย ฉกกนิบาต, 22/87/612; มงคลสูตร ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ, 25/1-13/6-8; สังคาลงสูตร ที่ฆนิกาย ปาฎิกวรรค, 11/242-274/199-218; สมจิตตวรรค สังยุตตนิกาย ทุกนินบาต, 20/33-42/77-87; ปันติตตสูตร อังคุดตริกนิกาย ติกนินบาต, 20/45/207-208; สพรหมกสูตร อังคุดตริกนิกาย ติกนินบาต, 20/160/485-486)
2. ทำตนให้เป็นที่รักและเป็นที่พอใจของมารดาบิดา (ปฐมปตถนาสูตร อังคุดตริกนิกาย ปัญจกนิบาต, 22/135/218-220; ทุตติยปตถนาสูตร อังคุดตริกนิกาย ปัญจกนิบาต, 22/136/220-222)
3. สักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยกย่อง และบริหารมารดาบิดาให้เป็นสุขโดยชอบ (ปฐมอัคคีสสูตร อังคุดตริกนิกาย สัตตกนิบาต, 23/46/69; ทุตติยอัคคีสสูตร อังคุดตริกนิกาย สัตตกนิบาต, 23/47/70-74; ลิจฉวิกรมารกสูตร อังคุดตริกนิกาย ปัญจกนิบาต, 22/58/104-107; สมจิตตวรรค สังยุตตนิกาย ทุกนินบาต, 20/33-42/77-87)
4. ประพฤติตนให้มีคุณสมบัติเท่ากับมารดาบิดา (อนุชาตบุตร) หรือสูงกว่ามารดาบิดา (อติชาตบุตร หรืออภิชาตบุตร) (ปุตตสูตร ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ, 25/74/431-433)
5. ช่วยทำกิจของมารดาบิดา (สังคาลงสูตร ที่ฆนิกาย ปาฎิกวรรค, 11/242-274/199-218)
6. ดำรงวงศ์ตระกูล (สังคาลงสูตร ที่ฆนิกาย ปาฎิกวรรค, 11/242-274/199-218)
7. ทำตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท (สังคาลงสูตร ที่ฆนิกาย ปาฎิกวรรค, 11/242-274/199-218)
8. ทำบุญอุทิศให้ เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว (สังคาลงสูตร ที่ฆนิกาย ปาฎิกวรรค, 11/242-274/199-218)
9. พัฒนาคุณธรรมจากที่ไม่มีศรัทธา ทูศีล ตระหนี่ และปัญญาทรม ให้เป็นคนมีศรัทธา มีศีล บริจาคทาน และมีปัญญาดี (สมจิตตวรรค สังยุตตนิกาย ทุกนินบาต, 20/33-42/77-87)

2.6 หลักปฏิบัติของหัวหน้าครอบครัว

1. มีรายได้ที่มั่นคง (มหาอัสนสปุสสูตร มัชฌิมนิกาย มูลป็นณาสก, 12/415-434/451-463)
2. บำรุงตนเองให้เป็นสุขโดยชอบ (โภคสูตร อังคุดตริกนิกาย ปัญจกนิบาต, 22/227/368-369)

3. บำรุงทาส กรรมกร และคนใช้ให้เป็นสุขโดยชอบ (โภคสูตร อังคุดตตนิทาย ปัญจกนิบาต, 22/227/368-369)
4. บำรุงมิตรและอำมาตย์ให้เป็นสุขโดยชอบ (โภคสูตร อังคุดตตนิทาย ปัญจกนิบาต, 22/227/368-369)
5. บำเพ็ญทักษิณาในสมณพราหมณ์ (โภคสูตร อังคุดตตนิทาย ปัญจกนิบาต, 22/227/368-369)
6. สักการะ เคารพ นับถือ บูชา และบริหารทาสหรือคนรับใช้ให้เป็นสุขโดยชอบ (ปฐมอัคคิสูตร อังคุดตตนิทาย สัตตกนิบาต, 23/46/69; ทุติยอัคคิสูตร อังคุดตตนิทาย สัตตกนิบาต, 23/47/70-74; ลิจฉวิกรมารกสูตร อังคุดตตนิทาย ปัญจกนิบาต, 22/58/104-107)
7. สักการะ เคารพ นับถือ บูชา และบริหารทักษิโนยบุคคลคือพระอรหันต์และสมณพราหมณ์ให้เป็นสุขโดยชอบ (ปฐมอัคคิสูตร อังคุดตตนิทาย สัตตกนิบาต, 23/46/69; ทุติยอัคคิสูตร อังคุดตตนิทาย สัตตกนิบาต, 23/47/70-74)
8. สักการะ เคารพ นับถือ และบูชาเพื่อน (ลิจฉวิกรมารกสูตร อังคุดตตนิทาย ปัญจกนิบาต, 22/58/104-107)
9. สักการะ เคารพ นับถือ และบูชาเทวดา (ลิจฉวิกรมารกสูตร อังคุดตตนิทาย ปัญจกนิบาต, 22/58/104-107)
10. ใหยศและโภคสมบัติแก่ผู้ที่สมควร (ทสธชาตก ขุททกนิทาย ชาตก, 2784-96/368-369)
11. ทهنุบำรุงญาติ (ทสธชาตก ขุททกนิทาย ชาตก, 2784-96/368-369)
12. ทهنุบำรุงคนทั่วไป (ทสธชาตก ขุททกนิทาย ชาตก, 2784-96/368-369)

2.7 หลักปฏิบัติของสมาชิกครอบครัว

1. มีศีล (ปฐมสังกนัมมัสสนสูตร สังยุตตนิทาย สคาถวรรค, 15/264/384-386)
2. มีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง (ปฐมสังกนัมมัสสนสูตร สังยุตตนิทาย สคาถวรรค, 15/264/384-386; ไวรโรปีตสูตร อังคุดตตนิทาย ฉักกนิบาต, 22/87/612)
3. ดูแลสมณพราหมณ์ (สังคีติสูตร ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค, 11/305/268)
4. ประรณนาประโยชน์ ประรณนาความเกื้อกูล ประรณนาความผาสุก ประรณนาความเกษมจากโยคะของกันและกัน (มหาสติปัฏฐานสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก, 12/105-138/101-132)
5. มีปัญญา (ไวโรปีตสูตร อังคุดตตนิทาย ฉักกนิบาต, 22/87/612)
6. กล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความคุ้นเคย (เอตทัคควรรค ฉัฏฐวรรค อังคุดตตนิทาย เอกกนิบาต, 20/257/32; เอตทัคควรรค สัตตมวรรค อังคุดตตนิทาย, 20/266/33)

2.8 การต่อรอง

การต่อรองและการแลกเปลี่ยนอำนาจระหว่าง 1. สามีและภรรยา และ 2. มารดาบิดาและบุตรธิดา มีกล่าวไว้อย่างชัดเจนในสังคาลกสูตร (ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค, 11/242-274/199-218) ดังตารางที่ 4.3 และ 4.4

ตารางที่ 4.3 หน้าที่สามีและภรรยา

สามี	ภรรยา
1. ให้เกียรติยกย่อง	1. จัดการงานดี
2. ไม่ดูหมิ่น	2. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี
3. ไม่ประพฤตินอกใจ	3. ไม่ประพฤตินอกใจ
4. มอบความเป็นใหญ่ให้	4. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
5. ให้เครื่องแต่งตัว	5. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง

ในปฐมสังวาสสูตร (อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต, 21/53/88-90) และทุติยสังวาสสูตร (อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต, 21/54/91-93) แสดงคู่ครอง 4 ประเภท ได้แก่ 1. ชายผิอยู่ร่วมกับหญิงผี คือ สามีเลวภรรยาดี เลว 2. ชายผิอยู่ร่วมกับหญิงเทวดา คือ สามีเลวแต่ภรรยาดี 3. ชายเทวดาอยู่ร่วมกับหญิงผี คือ สามีดีแต่ภรรยาเลว 4. ชายเทวดาอยู่ร่วมกับหญิงเทวดา คือ สามีดีภรรยาดี คู่ครองแต่ละประเภทใช้คุณธรรมเป็นเครื่องต่อรองหรือเป็นกตिकाในการอยู่ร่วมกัน

ตารางที่ 4.4 หน้าที่มารดาบิดาและบุตรธิดา

มารดาบิดา	บุตรธิดา
1. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว	1. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
2. ให้ตั้งอยู่ในความดี	2. จักทำกิจของท่าน
3. ให้ศึกษาศิลปวิทยา	3. จักดำรงวงศ์ตระกูล
4. หากภรรยา(สามี) ที่สมควรให้	4. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
5. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร	5. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

อนึ่ง สังคหธรรม คือ การสงเคราะห์อันเป็นเหตุที่มารดาบิดาได้รับการนับถือหรือบูชาจากบุตรธิดา มี 4 อย่าง ได้แก่ (1) ทาน (การให้) (2) เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก) (3) อัถลจริยา (การประพฤติประโยชน์) (4) สมานัตตดา (การวางตนสม่ำเสมอ) หากมารดาบิดาไม่มีธรรมเหล่านี้จะไม่ได้รับการนับถือหรือบูชาจากบุตรธิดา (สังคาลกสูตร ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค, 11/242-274/199-218) นอกจากนี้ หน้าที่ 5 ประการของบุตรธิดาข้างต้นนั้นเป็นเหตุที่มารดาบิดาปรารถนาจะมีบุตรธิดา (ปุตตสูตร ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย, 22/39/60-61)

การต่อรองระหว่างมารดาบิดากับบุตรปรากฏเด่นชัดที่สุดในรัฐपालสูตร (มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก, 13/239-307/349-371) กล่าวคือ ลูกชายใช้ความตายของตนเองต่อรองกับพ่อแม่เพื่ออนุญาตให้บวชพ่อแม่ก็อนุญาตเพราะกลัวว่าลูกจะเสียชีวิต แต่ก็มีเงื่อนไขว่าเมื่อบวชแล้วให้กลับมาเยี่ยมบ้าง

3. ผลการค้นหาคณสมบัติ โครงสร้าง องค์ประกอบ และแนวปฏิบัติของครอบครัวตัวอย่าง

3.1 คุณสมบัตินี้ โครงสร้าง และองค์ประกอบ

3.1.1 คุณสมบัตินี้สำคัญของครอบครัวตัวอย่าง ได้แก่ 1. ความกตัญญูกตเวทีของลูกต่อพ่อแม่ 2. การเลี้ยงดูร่างกาย 3. การยกย่องบูชา และ 4. การพัฒนาคุณธรรมจากไม่มีศรัทธา ทศิล ตระหนี่ ปัญญา ทราวม ให้เป็นคนมีศรัทธา มีศีล บริจาคทาน และมีปัญญาดี ซึ่งประการสุดท้ายถือเป็นการตอบแทนคุณอย่างแท้จริง (สมจิตตวรรค สังยุตตนิกาย ทุกนิบาต, 20/33-42/77-87; ปณชิตสูตร อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต, 20/45/207-208; สมจิตตวรรค สังยุตตนิกาย ทุกนิบาต, 20/33-42/77-87)

ขณะเดียวกัน ฐานะของมารดาบิดาของครอบครัวตัวอย่าง มี 4 ประการ ได้แก่ 1. พรหม 2. บุรพาจารย์ 3. บุรพเทพ 4. อาหุไนยบุคคล ตระกูลที่บูชามารดาบิดาจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 3 ประการนี้ และลูกที่ปรนนิบัติมารดาบิดาเช่นนี้ เมื่อมีชีวิตอยู่ก็ได้รับการสรรเสริญจากบัณฑิต เมื่อตายแล้วก็ไปเกิดในสวรรค์ (สพพหมสูตร อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต, 21/63/107-108; สพพหมสูตร อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต, 20/160/485-486)

3.1.2 โครงสร้างและองค์ประกอบของครอบครัวตัวอย่างประกอบด้วย 1. พ่อ 2. แม่ และ 3. ลูก (สังคาลสูตร ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค, 11/242-274/199-218; โภคสูตร อังคุตตรนิกาย ปัญจนิบาต, 22/227/368-369; มงคลสูตร ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ, 25/1-13/6-8) และอาจมี 4. ตา หรือ ปู่ 5. ยาย หรือ ย่า (นกุลมาตาสสูตร อังคุตตรนิกาย อฎฐกนิบาต, 23/48/323-324) ตลอดจน 6. พี่ และ น้อง (มหาสติปัฏฐานสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์, 12/105-138/101-132) ด้วยก็ได้

3.1.3 ฐานะของสมาชิกครอบครัว

1. มารดา (1) เปรียบเหมือนกระต้อม (กุกกาสสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค, 15/19/17-18) 2) เป็นมิตรในเรือน (ปฐมมิตตสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค, 15/36/56)

2. ภรรยา (1) เปรียบเหมือนรัง (กุกกาสสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค, 15/19/17-18) (2) เป็นยอดสหาย (วัตถุสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค, 15/54/69) (3) เป็นเครื่องจองจำ (พันธสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค, 15/121/139-140)

3. ลูก (1) เปรียบเหมือนเครื่องสืบต่อ (กุกกาสสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค, 15/19/17-18) (2) เป็นอนาคตของครอบครัว (วัตถุสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค, 15/54/69) (3) เป็นเครื่องจองจำ (พันธสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค, 15/121/139-140)

3.2 แนวปฏิบัติ

3.2.1 สามีและภรรยา ดังนี้ 1. หน้าที่ของสามีต่อภรรยา ได้แก่ 1) ให้เกียรติยกย่อง 2) ไม่ดูหมิ่น 3) ไม่ประพฤตินอกใจ 4) มอบความเป็นใหญ่ให้ 5) ให้เครื่องแต่งตัว 2. หน้าที่ของภรรยาต่อสามี ได้แก่ 1) จัดการงานดี 2) สงเคราะห์คนข้างเคียงดี 3) ไม่ประพฤตินอกใจ 4) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ 5) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง (สังคาลสูตร ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค, 11/242-274/199-218)

3.2.2 มารดาบิดาและบุตรธิดา ดังนี้ 1. หน้าที่ของมารดาบิดาต่อบุตรธิดา ได้แก่ 1) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว 2) ให้ตั้งอยู่ในความดี 3) ให้ศึกษาศิลปวิทยา 4) หาภรรยา(สามี) ที่สมควรให้ 5) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร 2. หน้าที่ของบุตรธิดาต่อมารดาบิดา ได้แก่ 1) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ 2) จักทำกิจของท่าน 3) จักดำรงวงศ์ตระกูล 4) จักประพฤตินให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท 5) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน (สังคาลสูตร ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค, 11/242-274/199-218)

3.2.3 พุทธโอรพาสตรีที่ออกเรือน ได้แก่ 1. มารดาบิดาผู้ปรารถนาประโยชน์หวังแก้กุลอนุเคราะห์ด้วยความเอ็นดูยกให้สามีใด เราทั้งหลายจักตั้งก่อน นอนที่หลังสามีนั้น คอยรับใช้ปฏิบัติให้เป็นที่พอใจ เขา พูดคำไพเราะต่อเขา 2. ขนเหล่าใดเป็นที่เคารพของสามีคือ บิดา มารดา หรือสมณพราหมณ์เราทั้งหลายจักสักการะ เคารพ นับถือบูชาขนเหล่านั้น และต้อนรับท่านเหล่านั้น ผู้มาถึงแล้วด้วยอาสนะและน้ำ 3. การงานเหล่าใดเป็นการงานในบ้านของสามีคือ การทำผ้าขนสัตว์หรือผ้าฝ้าย เราทั้งหลายจักขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานเหล่านั้นจักประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานเหล่านั้น สามารถทำได้สามารถจัดได้ 4. เราทั้งหลายจักรู้การงานที่คนในปกครองภายในบ้านสามีคือ ทาส คนใช้หรือกรรมกรว่าทำแล้ว หรือยังไม่ได้ทำ จักรู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าดีขึ้นหรือทรุดลง และจักแบ่งปันของกินของใช้ให้ตามส่วนที่ควร 5. เรา

ทั้งหลายจักรักษาคุ่มครองสิ่งที่มีหามาได้จะเป็นทรัพย์สิน ข้าว เงินหรือทองก็ตาม จักไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่ล้างผลาญทรัพย์สินสมบัติ แม้เรือนประกอบด้วยธรรม 5 ประการนี้ หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาเหล่ามนาปายิกา (เทวดาชั้นนิมมานรดี) (อุคคหสูตร อังคุดตินิกาย ปัญจกนิบาต, 22/33/51-53)

3.2.4 การกล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความคุ้นเคยเป็นความสามารถพิเศษและเป็นคุณสมบัติของสมาชิกครอบครัวตัวอย่าง (เอตทัคควรรค ฉัฏฐวรรค อังคุดตินิกาย เอกกนิบาต, 20/257/32; เอตทัคควรรค สัตตมวรรค อังคุดตินิกาย เอกกนิบาต, 20/266/33)

ผลการสัมภาษณ์แทนการสนทนากลุ่ม

เนื่องจากไม่สามารถจัดสนทนากลุ่มได้เพราะคำนึงถึงความสะดวกของผู้ทรงคุณวุฒิเป็นสำคัญ ดังนั้นผู้วิจัยจึงใช้วิธีสัมภาษณ์แทน โดยคำถามเดียวกันกับการสนทนากลุ่ม ตามที่ระบุไว้ในวิธีดำเนินการวิจัยบทที่ 3 ซึ่งผู้ให้สัมภาษณ์มีจำนวน 5 ราย ประกอบด้วย 1. รองศาสตราจารย์ ดร.สุเทพ สุวีรางกูร (2566, 9 มิถุนายน, สัมภาษณ์) 2. พระครูสุตธรรมาภรณ์ (สำราญ ญาณวฑฺฒโน), ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. (2566, 16 มิถุนายน, สัมภาษณ์) 3. พระเทพพรเมธี (ประสิทธิ์ พุทธิศรี), รองศาสตราจารย์ ดร. (2566, 29 มิถุนายน, สัมภาษณ์) 4. รองศาสตราจารย์ ดร.ณัฏฐ์ ศรีดี (2566, 7 กรกฎาคม, สัมภาษณ์) 5. รองศาสตราจารย์ ดร.อภิญญวัฒน์ โปธิ์สาน (2566, 28 สิงหาคม, สัมภาษณ์) การนำเสนอความเห็นจากการสัมภาษณ์กระทำในภาพรวมไม่สามารถโยงไปถึงผู้ให้สัมภาษณ์รายบุคคล ผลการวิจัยเรียงตามวัตถุประสงค์ 3 ข้อ และความเห็นอื่นๆ เป็นข้อที่ 4 ดังนี้

1. **วัตถุประสงค์ข้อที่ 1** การเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบและโครงสร้างของสถาบันครอบครัว

1.1 การเกิดขึ้นของครอบครัว

การเกิดขึ้นของครอบครัวตามแนวพุทธเป็นไปตามนัยของอัครคัมภีร์ (กล่าวไว้ในส่วนที่เกี่ยวข้องข้างต้นแล้ว) สอดคล้องกับแนวคิดทางสังคมวิทยาที่เห็นว่าครอบครัวเกิดจากปัจจัยที่สำคัญ 2 ประการ คือ ความอยากมีเพศสัมพันธ์ และความช่วยเหลือพึ่งพิงกัน ซึ่งตั้งอยู่บนความรัก 4 แบบ ได้แก่ 1) ตัณหา รักเพื่อครอบครอง 2) เสน่หา รักแบบห่วงหาอาลัย 3) เปมะ รักแบบเห็นอกเห็นใจ และ 4) เมตตา รักแบบผู้ให้

1.2 การดำรงอยู่ของครอบครัว

ในทางสังคมวิทยาไม่มีหลักการว่าด้วยการดำรงอยู่ของครอบครัวเป็นการเฉพาะ แต่โดยภาพรวมการดำรงอยู่ของครอบครัวเป็นไปเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของสมาชิกครอบครัว ในทางพระพุทธศาสนาตามหลักทิศหก การดำรงรักษาครอบครัวเป็นหน้าที่ของทายาทสืบต่อกัน โดยทายาทที่จะทำให้ครอบครัวเจริญขึ้นได้นั้นต้องมีคุณธรรมและความรู้ความสามารถเสมอกันหรือมากกว่ามารดาบิดา

1.3 การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบและโครงสร้างของสถาบันครอบครัว

องค์ประกอบและโครงสร้างขึ้นอยู่กับจำนวนสมาชิกและหน้าที่ที่เป็นที่มาของครอบครัว 2 ประเภท คือ ครอบครัวเดี่ยว และครอบครัวขยาย

2. **วัตถุประสงค์ข้อที่ 2** หลักปฏิบัติ การต่อรอง และการแลกเปลี่ยนอำนาจตามสถานภาพ บทบาท และหน้าที่ของสมาชิกครอบครัว

2.1 หลักปฏิบัติตามสถานภาพ บทบาท และหน้าที่ของสมาชิกครอบครัว

ในทางสังคมวิทยาไม่มีหลักที่แน่นอน ขึ้นอยู่กับสังคมและวัฒนธรรม เน้นรูปธรรม เรียนรู้จากสิ่งแวดล้อม และไม่มีผิดถูก ส่วนในทางพระพุทธศาสนา แนวทางปฏิบัติตนของสมาชิกครอบครัวเป็นไปตามธรรมหลักทศกซึ่งกล่าวถึงสถานภาพ บทบาท และหน้าที่ของสมาชิกครอบครัวไว้ 2 คู่ คือ พ่อแม่กับลูก และสามีกับภรรยา นอกจากนี้ ยังมีหลักธรรมเสริม เช่น สาราณียธรรม (การทำดีต่อกัน การพูดดีต่อกัน การคิดดีต่อกัน การกินอยู่ด้วยกัน การประพฤติดต่อกัน ความคิดเห็นไปในทิศทางเดียวกัน) สังคหัตถ์ (การแบ่งปัน การพูดจาดีด้วยความปรารถนาดี การออกแรงช่วยเหลือ ความเสมอต้นเสมอปลาย) และสมชีวิธรรม (การเข้ากันได้หรือความสอดคล้องกันของความเชื่อ ความประพฤติ ความเสียสละ และความรู้อย่าง)

2.2 การต่อรองและการแลกเปลี่ยนอำนาจตามสถานภาพ บทบาท และหน้าที่ของสมาชิกครอบครัว

การต่อรองอำนาจโดยส่วนมากเป็นฝ่ายของสตรีโดยเฉพาะสะใภ้ เนื่องจากสังคมสมัยพระพุทธเจ้าเป็นสังคมที่มีชายเป็นใหญ่ ที่มาของอำนาจสตรีมี 5 อย่าง ได้แก่ รูปร่าง ทรัพย์ ญาติ ลูกชาย และคุณธรรม ซึ่งสามารถอยู่ในครอบครัวแบบมีอำนาจ

ส่วนการแลกเปลี่ยนอำนาจจากชายไปสู่หญิงนั้นจะเกิดขึ้นเมื่อไม่มีชายแล้วเท่านั้น เนื่องจากความที่สังคมมีชายเป็นใหญ่ ดังนั้น การต่อรองอำนาจจึงไม่นำไปสู่การแลกเปลี่ยนบุคคล แต่เป็นการทำให้คนที่มีความอำนาจนั้นเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมให้เป็นไปในทางที่ดีขึ้นและเป็นที่ยอมรับได้ของทุกฝ่าย

อย่างไรก็ตาม แนวทางปฏิบัติตามหลักทศกระหว่างพ่อแม่กับลูก และสามีกับภรรยา เป็นการต่อรองหรือเป็นเงื่อนไขให้แต่ละฝ่ายเคารพและไม่ละเมิดสิทธิ์ของกันและกัน ดังนั้น แม้จะมีฐานะอำนาจมากแต่ไม่ได้หมายความว่าไม่ต้องทำหน้าที่

โดยทั่วไป ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเห็นว่าคนที่มีอำนาจ คือ คนที่คิด พูด และทำถูกต้อง หมายความว่า ขึ้นอยู่กับความประพฤติ ส่วนทางสังคมวิทยาให้ความสำคัญกับอำนาจเชิงรูปธรรม เช่น สรีระ ตระกูล และทรัพย์

3. วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 คุณสมบัติ โครงสร้าง องค์ประกอบ และแนวปฏิบัติของครอบครัวตัวอย่าง

ผู้ทรงคุณวุฒิเห็นสอดคล้องกันว่าครอบครัวตัวอย่าง ได้แก่ ครอบครัวนางวิสาขา ครอบครัวอนาถบิณฑิกเศรษฐี และครอบครัวนกุลคหบดี ทั้งนี้ ครอบครัวนางวิสาขา เป็นตัวอย่างความสัมพันธ์ระหว่างลูกสะใภ้และพ่อสามี ครอบครัวอนาถบิณฑิกเศรษฐี เป็นตัวอย่างการอบรมเลี้ยงดูบุตรของพ่อ และครอบครัวนกุล เป็นตัวอย่างการปฏิบัติต่อกันระหว่างสามีและภรรยา ทำให้เห็นโครงสร้างของครอบครัวอย่างสมบูรณ์ เรียงตามพัฒนาการของครอบครัว ได้แก่ สามีกับภรรยา พ่อกับลูก และสะใภ้กับพ่อสามี

กรณีนางวิสาขาปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย คาถาธรรมบท (มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2536, 41/73-115) นางวิสาขาเป็นชาวพุทธและเป็นอริยบุคคลระดับโสดาบัน แต่งงานกับคนต่างศาสนา แม้จะทำหน้าที่ตนเองได้อย่างสมบูรณ์ทั้งในฐานะภรรยา แม่ และลูกสะใภ้ ตลอดจนเกื้อกูลต่อญาติและมิตรของฝ่ายสามี เป็นอย่างดี แต่วิถีชีวิตในฐานะชาวพุทธของนางวิสาขาไม่เป็นที่พอใจของพ่อสามี จนนำไปสู่ความขัดแย้ง นางวิสาขาแก้ไขความขัดแย้งด้วยคณะกรรมการและเมตตาธรรม จนทำให้พ่อสามีเข้าใจ และยอมรับได้ จนกระทั่งเปลี่ยนไปนับถือพระพุทธศาสนาและนับถือนางวิสาขาเหมือนแม่

โอวาท 10 ข้อที่บิดามอบให้นางวิสาขาเป็นแนวปฏิบัติของสะใภ้ ได้แก่ 1) ไม่ควรนำไฟภายในออกไปภายนอก 2) ไม่ควรนำไฟภายนอกเข้าไปภายใน 3) ฟังให้แก่คนที่ให้เท่านั้น 4) ไม่ฟังให้แก่คนที่ไม่ให้ 5) ฟังให้แก่คนที่ให้ทั้งที่ไม่ให้ 6) ฟังนั่งให้เป็นสุข 7) ฟังบริโภคให้เป็นสุข 8) ฟังนอนให้เป็นสุข 9) ฟังบำเรอไฟ 10) ฟังนอนนุ่มเทวดาภายใน แต่ละข้อมีความหมายดังนี้

1. ไม่ควรนำไฟภายในออกไปภายนอก หมายถึง เมื่อเห็นข้อเสียของแม่สามี พ่อสามี และสามีแล้ว ไม่ควรนำไปกล่าวภายนอกเรือน เพราะว่า ข้อเสียเหล่านั้นเปรียบเหมือนไฟภายใน
2. ไม่ควรนำไฟภายนอกเข้าไปภายใน หมายถึง ถ้าหญิงหรือชายทั้งหลายในบ้านใกล้เรือนเคียง พูดถึงข้อเสียของแม่สามี พ่อสามี และสามี ไม่ควรนำเอาคำของคนพวกนั้นมาพูดในเรือน เพราะว่า คำพูดเหล่านั้นเปรียบเหมือนไฟภายนอก
3. พึงให้แก่คนที่ให้เท่านั้น หมายถึง ควรให้แก่คนที่ยืมของแล้ว ส่งคืนเท่านั้น
4. ไม่พึงให้แก่คนที่ไม่ให้ หมายถึง ไม่ควรให้แก่คนที่ยืมของแล้ว ไม่ส่งคืน
5. พึงให้แก่คนทั้งที่ให้ทั้งที่ไม่ให้ หมายถึง ควรให้แก่ญาติและมิตรที่ยากจนผู้มาขอพืงพืง แม้ญาติและมิตรเหล่านั้นจะสามารถใช้คืนหรือไม่ก็ตาม
6. พึงนั่งให้เป็นสุข หมายถึง ไม่ควรนั่งในที่ๆ เห็นแม่สามี พ่อสามี และสามีแล้วต้องลุกขึ้น
7. พึงบริโภคน้ำให้เป็นสุข หมายถึง ไม่ควรบริโภคน้ำก่อนแม่สามี พ่อสามี และสามี ควรเลี้ยงดูท่านเหล่านั้น รู้สิ่งที่ท่านเหล่านั้นทุกๆ คนได้แล้วหรือยังไม่ได้แล้วบริโภคน้ำทีหลัง
8. พึงนอนให้เป็นสุข หมายถึง ไม่ควรขึ้นที่นอน นอนก่อนแม่สามี พ่อสามี และสามี ควรทำวัตรปฏิบัติที่ตนควรทำแก่ท่านเหล่านั้นแล้วนอนทีหลัง
9. พึงบำเรอไฟ หมายถึง ควรเห็นแม่สามี พ่อสามี และสามีเป็นเหมือนกองไฟและเหมือนพญานาค
10. พึงนอนน้อมเทวดาภายใน หมายถึง ควรเห็นแม่สามี พ่อสามี และสามีเป็นเหมือนเทวดา

กรณีอนาถบิณฑิกเศรษฐี ปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย คาถาธรรมบท (มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2536, 42/270-278) อนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นอริยบุคคลระดับโสดาบัน มีลูก 4 คน เป็นชาย 1 คน และหญิง 3 คน ลูกชายไม่มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาและไม่สนใจเรื่องบุญกุศล เศรษฐีกล่าวสอนอย่างไรก็ไม่เชื่อฟัง จึงคิดอุบายหาแนวทางในการทำให้ลูกเจริญในทางธรรม โดยการจ้างลูกชายไปรักษาอุโบสถศีลที่วัด และไปเรียนธรรมจากพระพุทธเจ้าหนึ่งบท ในขณะที่เรียนธรรมอยู่นั้น ลูกชายของเศรษฐีได้บรรลุมรรคผลเป็นพระโสดาบัน

กรณีนกุลคหบดี ปรากฏในนกุลปิตุสูตร (สูตรว่าด้วยนกุลบิดาคหบดี) (อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต 22/16/436-438) “นกุล” เป็นชื่อเรียกสามีภรรยาคู่หนึ่ง สามีถูกเรียกว่า “นกุลบิดาคหบดี” ภรรยาถูกเรียกว่า “นกุลมารดาคหบดี”

คราวหนึ่ง นกุลบิดาป่วยหนัก นกุลมารดาจึงกล่าวเตือนเพื่อให้ตายโดยไม่ต้องห่วงใยใน 6 เรื่อง ได้แก่ 1) การเลี้ยงลูกและครองเรือนอยู่ได้ เพราะเธอเป็นคนฉลาดป็นฝ่ายและทำขันสัตว์ 2) การปันใจให้ชายอื่น เพราะเธอประพฤติเคร่งครัดต่อระเบียบประเพณีของผู้ครองเรือนตลอด 16 ปีที่อยู่ด้วยกัน 3) ความศรัทธาในพระรัตนตรัย เพราะเธอต้องการเห็นพระผู้มีพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์อย่างยิ่ง 4) การรักษาศีลให้บริบูรณ์ เพราะเธอเป็นหนึ่งในบรรดาอุบาสิกาที่มีศัลบริบูรณ์ 5) ความสงบใจ เพราะเธอเป็นหนึ่งในบรรดาอุบาสิกาที่ได้ความสงบใจ 6) การบรรลุธรรมจนสิ้นความสงสัยในพระรัตนตรัย เพราะเธอเป็นหนึ่งในบรรดาอุบาสิกาที่บรรลุธรรมและสิ้นความสงสัยในพระรัตนตรัย ในสามข้อหลัง เธอกล่าวย้าว่า หากผู้ใดสงสัยก็ให้ไปถามพระพุทธเจ้าได้ เมื่อนกุลบิดาได้ฟังคำเตือนแล้วก็หายจากความเจ็บป่วย

นอกจากนี้ ในกรณีของนางวิสาขาและนกุลมารดา (อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต 23/47-48/322-324) ยังมีหลักปฏิบัติของสตรีผู้ออกเรือน คือหลักของภรรยาและสะใภ้ที่พระพุทธเจ้าทรงให้ไว้เป็นแนวทาง 8 ข้อ ดังนี้

1. มารดาบิดาผู้ปรารถนาประโยชน์หวังเกื้อกูลอนุเคราะห์ด้วยความเอ็นดูยกเธอให้สามีได้ เธอต้องตื่นก่อนนอนที่หลังสามีนั้น คอยรับใช้ปฏิบัติให้เป็นที่พอใจเขา พูดคำไพเราะต่อเขา
2. ขนเหล่าใดเป็นที่เคารพของสามีคือ มารดา บิดา หรือสมณพราหมณ์เธอสักการะเคารพ นับถือ บูชาขนเหล่านั้น และต้อนรับท่านเหล่านั้นผู้มาถึงแล้วด้วยน้ำและเสนาสนะ

3. การงานเหล่าใดเป็นการงานในบ้านสามมีคือ การทอผ้าขนสัตว์หรือผ้าฝ้าย เธอเป็นคนขยันไม่เกียจคร้าน ในการงานเหล่านั้น ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานเหล่านั้นสามารถทำได้

4. รู้จักการงานที่คนในบ้านสามมีคือ ทาส คนใช้หรือกรรมกร ว่าทำแล้วหรือยังไม่ได้ทำรู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าดีขึ้นหรือทรุดลง และแบ่งปันของกิน ของใช้ให้ตามส่วนที่ควร

5. เธอรักษาคุ้มครองสิ่งที่มีหามาได้เป็นทรัพย์ข้าว เงิน หรือทองคำตาม ไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักเลงสุราไม่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ

6. เธอเป็นอุปราสิกา ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ

7. เธอเป็นผู้มีศีล คือ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เว้นขาดจากการลักทรัพย์เว้นขาดจากการประพฤติดิฉินในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

8. เธอเป็นผู้มีจาคะ คือ มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่มคือมีศรัทธา ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน

จากกรณีครอบครัวตัวอย่างทั้ง 3 ครอบครัว ทำให้สามารถกำหนดคุณสมบัติ โครงสร้าง องค์ประกอบ และแนวปฏิบัติของครอบครัวตัวอย่าง ดังนี้

3.1 คุณสมบัติของสมาชิกครอบครัวตัวอย่าง

คุณสมบัติของพ่อ เป็นแบบอย่างในการใช้ชีวิต ไม่บังคับให้เชื่อหรือปฏิบัติตาม ใช้อุบายในการพัฒนาลูก

คุณสมบัติของพ่อสามมี เปิดใจกว้างรับฟังเหตุผล ยอมรับ และปรับเปลี่ยนเพื่อพัฒนา

คุณสมบัติของลูก เชื่อฟัง และพัฒนาตน

คุณสมบัติของสะใภ้ เคารพพ่อสามมี ไม่ด่วนตัดสินใจ ใช้เหตุผลและความเมตตาในการแก้ปัญหา

คุณสมบัติของภรรยา เลี้ยงตนได้ เลี้ยงลูกได้ รักเดียวใจเดียว มีศรัทธา มีศีล มีปัญญา

คุณสมบัติของสามมี ฟังภรรยา ยกย่องให้เกียรติภรรยา

3.2 โครงสร้างและองค์ประกอบของครอบครัวตัวอย่าง

ครอบครัวตัวอย่างมีทั้งแบบครอบครัวเดี่ยว เช่น กรณีนกุลคหบดี และครอบครัวขยาย เช่น กรณีนางวิสาขา

3.3 แนวปฏิบัติของครอบครัวตัวอย่าง

แนวปฏิบัติเบื้องต้นเป็นไปตามแนวทางการปฏิบัติของหลักทศกถาแล้วแล้วก่อนหน้า และเมื่อมีความเห็นต่าง เช่น กรณีอนาถบิณฑิกเศรษฐีกับลูกชาย และความขัดแย้ง เช่น กรณีของนางวิสาขากับพ่อสามมี ต้องแก้ไขด้วยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ใช่การบังคับ และไม่ด่วนตัดสินใจ เมื่อฝ่ายใดอ่อนกำลัง อีกฝ่ายต้องเสริมกำลัง เช่น กรณีของนกุลคหบดี โดยมีกัลยาณมิตร (ในกรณีนี้คือพระพุทธเจ้า) เป็นที่ปรึกษา

แก่นหรือหัวใจของครอบครัวตัวอย่าง คือ การมีความรักแบบเมตตาต่อกัน ไม่มีอคติต่อกัน ยกย่องให้เกียรติกัน และปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างสมบูรณ์

4. ความเห็นอื่น ๆ

นอกจากผลการสัมภาษณ์ตามวัตถุประสงค์แล้ว ผู้ทรงคุณวุฒิยังมีความเห็นเพิ่มเติมว่า เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ นิพพาน ซึ่งเป็นโลกุตตรธรรม และโลกุตตรสุข คือ ความสุขที่อยู่เหนือความสุขแบบชาวโลก

ส่วนการครองเรือนเป็นแนวปฏิบัติเพื่อดำเนินชีวิตในโลก เป็นความสุขแบบโลกียะ ดังนั้น การดำเนินชีวิตครอบครัว
ที่ควรจะเป็น คือ พยายามให้สมาชิกครอบครัวพัฒนาความสุขจากโลกียะไปสู่ความสุขโลกุตตระ

บทที่ 5

สรุป อภิปราย และเสนอแนะ

ผลการวิจัยที่ได้จากการสืบค้นพระสุตตันตปิฎก และจากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ สรุปโดยเริ่มจากข้อมูลทั่วไปก่อนดังนี้

ข้อมูลทั่วไป

หลักธรรมเกี่ยวกับครอบครัวปรากฏในพระสุตตันตปิฎก จำนวน 24 เล่ม มี 106 สุตระ ผู้ทรงคุณวุฒิให้การสัมภาษณ์แทนการสนทนากลุ่ม จำนวน 5 รูป/คน

ตารางที่ 5.1 จำนวนสูตรเกี่ยวกับครอบครัวในพระสุตตันตปิฎก

เล่ม	จำนวนพระสูตร	เล่ม	จำนวนพระสูตร	เล่ม	จำนวนพระสูตร
9	1	17	1	25	3
10	1	18	1	26	3
11	3	19	2	27	11
12	11	20	5	28	6
13	8	21	5	29	1
14	2	22	11	30	2
15	9	23	8	31	1
16	7	24	1	32	3

สรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

1. ผลการศึกษาการเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบและโครงสร้างของสถาบันครอบครัวในพระสุตตันตปิฎก

1.1 การเกิดขึ้นของครอบครัว

ก่อนมีครอบครัว

การเวียนวายตายเกิดในสังสารวัฏยาวไกลมากจนทำให้เกือบทุกคนเคยเกิดเป็นมารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว บุตร และ ธิดา กล่าวเฉพาะสาเหตุแห่งการพบกันข้ามภพชาติของสามีและภรรยา มี 2 อย่าง ได้แก่ 1) หลักการใหญ่ มี 4 ข้อ คือ (1) การมีศรัทธาเสมอกัน (2) การมีศีลเสมอกัน (3) การมีจาคะเสมอกัน และ (4) การมีปัญหาเสมอกัน 2) หลักการย่อย มี 6 ข้อ คือ (1) การรู้ความประสงค์ของผู้ขอ (2) การมีความสำรวม (3) การดำเนินชีวิตโดยชอบธรรมและปฏิบัติธรรม (4) การเจรจาคำที่น่ายรักต่อกันและกัน (5)

ความรักใคร่กันมาก และ (6) การไม่มีจิตคิดร้ายต่อกัน และเมื่อพบกันแล้วก็จะเกิดความรักขึ้นเพราะเหตุ 2 ประการ ได้แก่ 1) ด้วยการอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน 2) ด้วยการเกื้อกูลซึ่งกันและกันในปัจจุบัน

กำเนิดครอบครัว

ต่อมาก็มีการสร้างบ้านเรือนขึ้นโดยเหตุแห่งการสร้างบ้านเรือนมีลำดับ 3 ขั้นตอน ดังนี้ 1) ชายหญิงเห็นกันเกิดความกำหนัดขึ้นจึงมีเพศสัมพันธ์กัน 2) ชายหญิงที่มีเพศสัมพันธ์กันนั้นถูกตำหนิและถูกทำร้ายจึงแยกตัวออกจากชุมชนชั่วระยะเวลาหนึ่ง 3) ชายหญิงต้องการมีเพศสัมพันธ์กันเกินเวลาจึงสร้างบ้านเรือนขึ้นเพื่อปกปิดขณะมีเพศสัมพันธ์ ซึ่งการมีเพศสัมพันธ์เป็นจุดเริ่มต้นของการมีสมาชิกใหม่ของครอบครัวโดยกระบวนการเกิดจนกระทั่งเติบโตมี 7 ลำดับ ได้แก่ 1) มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน 2) มารดามีระดู 3) คันธัพพะปรากฏ 4) ตั้งครรภ์ 5) คลอด 6) เลี้ยงด้วยนมคือโลหิต 7) เจริญเติบโต ทารกหากไม่ได้รับการดูแลจากมารดาก็ไม่อาจมีชีวิตรอด

ลูกในฐานะสมาชิกครอบครัวเป็นทั้งเหตุแห่งความยินดีตามความเห็นของเทวดา และความเศร้าโศกตามความเห็นของพระพุทธเจ้า ในขณะเดียวกัน เทวดาเห็นว่าความรักที่มีต่อลูกอยู่เหนือความรักอื่น แต่พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าความรักที่มีต่อตนเองอยู่เหนือความรักอื่น นอกจากนี้เทวดายังเห็นว่าลูกคนแรกประเสริฐที่สุด ส่วนพระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าลูกที่เชื่อฟังพ่อแม่ประเสริฐที่สุด ทั้งนี้ ลูกที่เป็นสัตว์บุรุษเกิดมาเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขของครอบครัวและสังคม

ครอบครัวที่อบอุ่นนั้นประกอบด้วยพ่อซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัวและมีสมาชิกครอบครัว 3 ส่วนที่มีลักษณะและฐานะดังนี้ 1) มารดามีลักษณะเปรียบเหมือนกระท่อม และมีฐานะเป็นมิตรในเรือน 2) ภรรยา มีลักษณะเปรียบเหมือนรั้ว และมีฐานะเป็นยอดสหายของสามี 3) บุตรมีลักษณะเปรียบเหมือนเครื่องสืบต่อ และมีฐานะเป็นอนาคตของครอบครัว ทั้งนี้ ครอบครัวดำเนินไปด้วยอำนาจของต้นหาซึ่งเปรียบเหมือนเครื่องผูกและต้นหานั้นทำให้ลูกและภรรยากลายเป็นเครื่องจองจำที่ปลดปล่อยได้ยาก

สุดท้าย เพศสภาพของสมาชิกครอบครัวมีผลต่อความมั่นคงของครอบครัว เพราะเหตุ ดังนี้ 1) ตระกูลที่มีสตรีมาก มีบุรุษน้อย ย่อมถูกโจรปล้นได้ง่าย 2) ตระกูลที่มีบุรุษมาก มีสตรีน้อย ย่อมถูกโจรปล้นได้ยาก

1.2 การดำรงอยู่ของครอบครัว

1.2.1 ครอบครัว

เป้าหมาย การยอมรับ สิ่งที่ต้องดูแล

1. เป้าหมายหรือสิ่งที่สมาชิกครอบครัวแสวงหา มี 2 อย่าง ได้แก่
  - 1) การแสวงหาสิ่งที่ไม่ประเสริฐ คือ คนที่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย และความเศร้าโศกเป็นธรรมดา ก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย และความเศร้าโศกเป็นธรรมดา ได้แก่ บุตร ภรรยา ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ทอง เงิน
  - 2) การแสวงหาที่ประเสริฐ คือ นิพพาน เพราะไม่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย และความเศร้าโศก การแสวงหาอย่างแรก คือ การสร้างครอบครัวอยู่ครองเรือน ส่วนการแสวงหาอย่างหลังคือการออกบวชไม่มีครอบครัว

โดยส่วนมากความประสงค์ของมารดาบิดาและบุตรธิดาในเรื่องนี้ไม่ตรงกัน เพราะมารดาบิดาต้องการให้ลูกมีครอบครัว แต่ลูกอยากออกบวช

2. การยอมรับเชิงสังคมต่อครอบครัวขึ้นอยู่กับเหตุ 2 อย่าง คือ ชาติกำเนิดและความสามารถ นอกจากนี้ ผู้ครองเรือนหากมีศีล มีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง และเลี้ยงดูภรรยา ก็จะเป็นที่นับถือของท้าวสักกเทวราช

ใหญ่ให้เป็นอุปราช ดังนี้

3. การยอมรับเชิงการเมือง ตระกูลกษัตริย์มีหลักในการแต่งตั้งพระโอรสองค์

- 1) มีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายมารดาบิดาเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ
- 2) มีรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส ผิวพรรณผุดผ่อง
- 3) เป็นที่รัก เป็นที่พอพระทัยของพระมารดาและพระบิดา
- 4) เป็นที่รัก เป็นที่พอใจของกองทัพ
- 5) เป็นบัณฑิต ฉลาด มีปัญญาสามารถคิดเหตุการณ์ทั้งอดีต อนาคต

และปัจจุบันได้

4. การยอมรับเชิงศาสนา ความเป็นสมณะทำให้ทุกตระกูลเสมอภาคกัน เพราะ
กุลบุตรออกจากตระกูลกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร หรือตระกูลไหน ๆ มาบวชเป็นบรรพชิต ถึงธรรมวินัยที่
ตถาคตประกาศ เจริญเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ได้ความสงบระงับในภายใน เรา (พระพุทธเจ้า) กล่าวว่า
เป็นผู้ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะ เพราะความสงบระงับในภายในนั้น และอาศัยธรรมวินัยที่ตถาคต
ประกาศ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ พุทธิกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด
การพูดคำหยาบ การพูดเพ้อเจ้อ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ ไม่พยายาม เป็นสัมมาทิฐิ ยินดีในกุศลธรรมอันเป็นเครื่องนำ
ออกจากทุกข์ได้เหมือนกัน

5. ทุกครอบครัวมีสิ่งที่จะต้องดูแลเปรียบเหมือนไฟ 3 กอง ได้แก่

- 1) อาหุเนยยัคคิ (ไฟคืออาหุเนยยบุคคล) คือ มารดาบิดา
- 2) คหปตัคคิ (ไฟคือคหบดี) คือ บุตรภรรยา
- 3) ทักขิเนยยัคคิ (ไฟคือทักขิเนยยบุคคล) คือ สมณพราหมณ์

ความทุกข์ ความขัดแย้ง อุปสรรค ความผิด สาเหตุ และโทษ

6. ความทุกข์ของครอบครัว เนื่องมาจากการพลัดพรากจากสมาชิกครอบครัว
หรือบุคคลอื่นคือบุคคลอันเป็นที่รักเพราะปรารถนาประโยชน์ ปรารถนาความเกื้อกูล ปรารถนาความผาสุก
ปรารถนาความเกษมจากโยคะของกันและกัน ได้แก่ มารดาบิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว มิตร อำมาตย์
หรือญาติสาโลหิต

7. ความขัดแย้งของครอบครัวเกิดจากกามเพราะกามเป็นเหตุแห่งการวิวาท
ระหว่างมารดา บิดา และบุตร และเป็นเหตุแห่งการประพตติผิดในภรรยาสามีผู้อื่น

8. การประพตติผิดในกามเกิดขึ้นได้แม้ระหว่างบุตรกับมารดาที่เป็นบรรพชิต

โดยเป็นไปตามลำดับดังนี้

- 1) ใครจะเห็นกันเนื่อง ๆ
- 2) เห็นกันเนื่อง ๆ
- 3) คลุกคลีกัน
- 4) คั่นเคยกัน
- 5) มีช่องหรือสบโอกาส
- 6) เสพกาม

9. โทษจากความผิดต่อมารดาบิดา บุคคลแม้ฟังธรรมอยู่ก็ไม่อาจก้าวลง
สู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลาย หากประกอบด้วยธรรม 6 ประการ ดังนี้

- 1) ฆ่ามารดา
- 2) ฆ่าบิดา

- 3) ฆ่าพระอรหันต์
  - 4) มีจิตคิดประทุษร้ายทำพระโลหิตของตถาคตให้ห้อขึ้น
  - 5) ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน
  - 6) มีปัญญาทราโม โง่เขลา เป็นคนเซอะ
- ส่วนผู้ที่ไม่ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ เมื่อฟังธรรมอยู่ก็จะก้าวลง

สู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลาย

ได้แก่

10. ความสุขกลายเป็นทุกข์เพราะความพลัดพราก พินาศ และวิบัติ 10 อย่าง

- 1) มารดา
- 2) บิดา
- 3) พี่
- 4) น้อง
- 5) บุตร
- 6) ธิดา
- 7) ญาติ
- 8) มิตร
- 9) อำมาตย์
- 8) ทรัพย์
- 9) สุขภาพ (เป็นโรคภัย)
- 10) ศิล
- 11) ทิฏฐิ

ความสุข ความปรองดอง วิธีกร สาเหตุ และคุณ

11. ฆราวาสธรรมหรือหลักปฏิบัติสำหรับสมาชิกในครอบครัว 4 ประการ ได้แก่

- 1) สัจจะ คือ ความจริงใจ เป็นคุณธรรมชั้นยอดในการได้มาซึ่งชื่อเสียง
- 2) ทมะ คือ การฝึกฝนปรับปรุงตนเอง เป็นคุณธรรมชั้นยอดในการ

แสวงปัญญา

- 3) ขันติ คือ ความอดทนอดกลั้น เป็นคุณธรรมชั้นยอดในการหาทรัพย์
- 4) จาคะ คือ ความเอื้อเฟื้อ เป็นคุณธรรมชั้นยอดในการผูกมิตร

12. พฤติกรรมที่พึงประสงค์ของสมาชิกครอบครัว คือ ละเว้นขาดจากการ

ประพฤตินิดในกาม คือ ไม่ประพฤติล่วงในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว ญาติ ที่ประพฤติธรรม มีสามี มีกฎหมายคุ้มครอง แม้แต่สตรีที่บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้ ซึ่งเป็นข้อที่ 3 ใน กุศลกรรบท 10 ข้อ

ความมั่นคงของครอบครัว ทรัพย์สิน การหา การรักษา การใช้

13. เหตุที่ทำให้ตระกูลเจริญมั่นคง ได้แก่

- 1) แสวงหาพัสดุที่หายไป
- 2) ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า
- 3) รู้จักประมาณในการบริโภค

- 4) ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้มีศีลให้เป็นใหญ่ในเรือน
14. หลักการในการใช้โศคทรัพย์ มี 5 ประการ ได้แก่
- 1) บำรุงตนเองให้เป็นสุขโดยชอบ
  - 2) บำรุงบิดามารดาให้เป็นสุขโดยชอบ
  - 3) บำรุงบุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ให้เป็นสุขโดยชอบ
  - 4) บำรุงมิตรอำมาตย์ให้เป็นสุขโดยชอบ
  - 5) บำเพ็ญทักษิณาในสมณพราหมณ์

ทัศนคติ

15. ความเห็นเกี่ยวกับคุณธรรมว่าทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเช่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและชั่วมี โลกนี้มีมี โลกหน้ามี มารดามีคุณ บิดามีคุณ โอบปาดิกสัตว์มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งมีอยู่ในโลก

16. สตรีและสิ่งที่ไม่ควรคบหาว่ามี 9 ประเภท ได้แก่
- 1) หญิงที่งามเกินไป
  - 2) หญิงที่ชายเป็นอันมากรักใคร่ (หญิงแพศยา)
  - 3) หญิงที่เป็นเหมือนมือขวา (ชานาญการพื่อนรำซัปร้อง)
  - 4) หญิงที่เป็นภรรยาของคนอื่น
  - 5) หญิงที่เห็นแก่ทรัพย์
  - 6) ไฟกินเปรียง
  - 7) ช้างสาร
  - 8) งูเห่า
  - 9) พระราชาผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว

17. ความเห็นเกี่ยวกับความลับว่าความลับไม่ควรเปิดเผยต่อใครแม้แต่สมาชิกในครอบครัว หากจำเป็นต้องเปิดเผย ให้เปิดเผยต่อบุคคลมีลักษณะดังนี้

- 1) สามีเปิดเผยความลับแก่ภรรยาผู้มีศีล ไม่ยอมให้บุรุษอื่นลักสัมผัส คล้อยตามอำนาจความพอใจของสามี เป็นที่รักที่พอใจของสามี
- 2) บิดาเปิดเผยความลับแก่บุตรผู้ดำเนินไปตามใจของบิดา เป็นอนุชาตบุตร มีปัญญาไม่ทรามกว่าบิดา
- 3) บุตรเปิดเผยความลับแก่มารดาผู้เลี้ยงดูบุตรด้วยความพอใจ รักใคร่

18. สิ่งที่เราประโยชน์เพราะเมื่อมีกิจธุระเกิดขึ้นแล้ว ย่อมใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้ มี 6 อย่าง ได้แก่

- 1) ธนูไม่มีสาย
  - 2) ภรรยาอยู่ในสกุลแห่งญาติ
  - 3) เรืออยู่ฝั่งโน้น
  - 4) ยานเพลลาหัก
  - 5) มิตรอยู่แดนไกล
  - 6) เพื่อนชั่ว
19. ความเห็นต่อความพลัดพรากว่ามีทางเลือก 2 ทาง ได้แก่

หล่นเอง อาศัยอยู่ที่โคนต้นไม้

1) เศร้าโศก รุ่มร้อน ผอมเหลือง ฟุ้งซ่าน คับแค้นใจ เข้าป่า กินผลไม้ที่

หลบฝน เมื่อฝนหาย พวกเขาก็ไป (2) แหกผู้จรรยา ถึงเวลา ก็ไป (3) งูลอกคราบ ตามธรรมชาติ

หลุดพ้นจากโยคะ ได้แก่

20. บุคคลอันเป็นที่รัก คือ ผู้ปรารถนาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ เกื้อกูล ผาสุก และ

1) มารดา

2) บิดา

3) พี่

4) น้อง

5) บุตร

6) ธิดา

7) มิตร

8) อำมาตย์

9) ญาติ

21. เครื่องผูกพันของครอบครัว มี 10 อย่าง ได้แก่

1) บุตร

2) ภรรยา

3) ทาส

4) แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา

5) ที่นา ที่สวน

6) เงิน ทอง

7) หมู่บ้าน นิคม ราชธานี แคว้น ชนบท

8) กองพลรบ

9) คลังหลวง

10) วัตถุที่นายินดีอย่างใดอย่างหนึ่ง

22. โทษของกามคือการทะเลาะวิวาทระหว่างบุคคล 8 คู่ ได้แก่

1) ราชา กับ ราชา

2) กษัตริย์ กับ กษัตริย์

3) พรหมณ์ กับ พรหมณ์

4) คหบดี กับ คหบดี

5) มารดา กับ บุตร

6) บิดา กับ บุตร

7) พี่ กับ น้อง

8) สหาย กับ สหาย

ได้แก่

23. สตรีได้รับการคุ้มครองโดยบุคคล สังคม และกฎระเบียบ มี 10 ประเภท

- 1) มารดา
- 2) บิดา
- 3) พี่ชาย น้องชาย
- 4) พี่สาว น้องสาว
- 5) ญาติ
- 6) โคตร หรือตระกูล
- 7) ธรรม
- 8) สามี
- 9) กฎหมายคุ้มครอง
- 10) บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้ (หมั้นหมาย)

24. มารดาบิดาเป็นผู้มีคุณต่อลูก หากผู้ใดเห็นว่ามารดาบิดาไม่มีคุณต่อลูกถือเป็นความเห็นผิด (มัจฉาทิฎฐิ) ประการหนึ่งในมัจฉาทิฎฐิ 10 ประการ ได้แก่

- 1) ทานที่ให้แล้ว ไม่มีผล
- 2) ยัญที่บูชาแล้ว ไม่มีผล
- 3) การเช่นสรวง ไม่มีผล
- 4) ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่ว ไม่มีผล
- 5) โลกนี้ ไม่มี
- 6) โลกหน้า ไม่มี
- 7) มารดา ไม่มีคุณ
- 8) บิดา ไม่มีคุณ
- 9) โอปปาติกสัตว์ ไม่มี
- 10) สมณพราหมณ์ผู้ประพฤดี ปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลก

หน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ไม่มีในโลก

มัจฉาทิฎฐิตั้งกล่าวนี้อาจเกิดขึ้นเพราะความยึดติดถือมั่นในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

25. การทำดีและทำชั่วขึ้นอยู่กับตนเองไม่มีใครทำให้ใครได้ไม่ว่าจะเป็นบิดา มารดา พี่ น้อง มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ และเทวดา

26. การถือกุศลต่อมารดาบิดามีลูกส่วนน้อยเท่านั้นที่จะทำได้

27. คู่ครอง มี 4 ประเภท ได้แก่

- 1) ชายผี อยู่ร่วมกับ หญิงผี คือ สามีเลว ภรรยาที่เลว
- 2) ชายผี อยู่ร่วมกับ หญิงเทวดา คือ สามีเลว แต่ภรรยาดี
- 3) ชายเทวดา อยู่ร่วมกับ หญิงผี คือ สามีดี แต่ภรรยาเลว
- 4) ชายเทวดา อยู่ร่วมกับ หญิงเทวดา คือ สามีดี ภรรยาที่ดี

28. เหตุแห่งความเจริญของผู้บำนา มี 5 ประการ ได้แก่

1) สักการะ เคารพ นับถือ บูชามารดาบิดาด้วยโศกทรัพย์ที่หามาด้วยความสุจริต มารดาบิดาย่อมอนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงามว่า ขอเจ้าจงมีชีวิตยืนนาน มีอายุยืนนาน

2) สักการะ เคารพ นับถือ บูชาบุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ ด้วยโศกทรัพย์ที่หามาได้ด้วยสุจริต บุตร ภรรยา ทาส กรรมกรยอมอนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงามว่า ขอท่านจงมีชีวิตยืนนาน มีอายุยืนนาน

3) สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเพื่อนชาวนาและเพื่อร่วมงานด้วยโศกทรัพย์ที่หามาได้ด้วยสุจริต เพื่อนชาวนาและเพื่อนร่วมงานยอมอนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงามว่า ขอเพื่อนจงมีชีวิตยืนนาน มีอายุยืนนาน

4) สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเทวดาผู้รับพิธีกรรมด้วยโศกทรัพย์ที่หามาด้วยความสุจริต เทวดาผู้รับพิธีกรรมยอมอนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงามว่า ขอท่านจงมีชีวิตยืนนาน มีอายุยืนนาน

5) สักการะ เคารพ นับถือ บูชาสมณพราหมณ์ด้วยโศกทรัพย์ที่หามาด้วยความสุจริต สมณพราหมณ์ยอมอนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงามว่า ขอท่านจงมีชีวิตยืนนาน มีอายุยืนนาน

29. คนที่ต้องไปบอขาย นรก เตือดร้อน และแก้ไขไม่ได้ มี 5 ประเภท ได้แก่

- 1) บุคคลผู้ฆ่ามารดา
- 2) บุคคลผู้ฆ่าบิดา
- 3) บุคคลผู้ฆ่าพระอรหันต์
- 4) บุคคลผู้มีจิตคิดประทุษร้ายทำพระโลหิตของตถาคตให้หือขึ้น
- 5) บุคคลผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน

30. ครอบครัวยุคตัวอย่างมีคุณสมบัติ 4 อย่าง ดังนี้

- 1) ความกตัญญูตเวทีของลูกต่อพ่อแม่
- 2) การเลี้ยงดูร่างกาย
- 3) การยกย่องบูชา
- 4) การพัฒนาคุณธรรมจากไม่มีศรัทธา ทูศีล ตระหนี่ ปัญญาทราวม ให้เป็นคนมีศรัทธา มีศีล บริจาคทาน และมีปัญญาดี ซึ่งประการสุดท้ายถือเป็นการตอบแทนคุณอย่างแท้จริง

31. บัญญัติของสัตบุรุษ มี 3 ประการ ได้แก่

- 1) ทาน
- 2) บรรพชา คือ การไม่เบียดเบียนและการฝึกตนหรือการออกบวช
- 3) การบำรุงเลี้ยงมารดาบิดา อนึ่ง ความกตัญญูตเวทีเป็นภูมิของอสัตบุรุษ ส่วนความกตัญญูตเวทีเป็นภูมิของสัตบุรุษ

32. การกล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความคุ้นเคยเป็นความสามารถพิเศษและเป็นคุณสมบัติของสมาชิกครอบครัวตัวอย่าง

33. เหตุแห่งความประเสริฐของภรรยา เทวดาเห็นว่าภรรยาที่ยังเยาว์วัย ประเสริฐสุด แต่พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าภรรยาที่ปรนนิบัติดีประเสริฐสุด

34. การกระทำที่ถือว่าเป็นความเศร้าหมองของชีวิต มี 4 อย่าง ได้แก่

- 1) การฆ่าสัตว์
- 2) การลักทรัพย์
- 3) การประพฤตินอกใจ
- 4) การกล่าวเท็จ

1.2.2 พ่อเรือน สามี่ เขย

1. สามี่หรือพ่อซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัว เมื่อทำหน้าที่ได้อย่างดีแล้วจะเบิกบานใจโดยมีการจัดการเป็นขั้นเป็นตอน 4 ลำดับ ดังนี้

- 1) เพื่อเลี้ยงดูบุตรและภรรยา จึงกัณฑ์มาลงทุน
- 2) ลงทุนประสบความสำเร็จแล้ว จึงใช้หนี้จนหมด
- 3) เหลือกำไร จึงเลี้ยงดูบุตรภรรยา
- 4) เบิกบานและสุขใจเพราะไม่มีหนี้ โดยต้องไม่อ้างการเลี้ยงดูมารดา

บิดาบุตรและภรรยาเพื่อทำการทุจริต

2. โทษจากการเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น มี 5 อย่าง ได้แก่

- 1) เกิดในโรรวรรก (นรกต้นจิว) ต้องปีนต้นจิวและถูกหอกทิ่มแทงเป็นเวลานาน
- 2) ตายจากนรกไปเกิดเป็นลาถูกเขาดอนและถูกใช้งานอย่างหนัก
- 3) ตายจากลาไปเกิดเป็นลิงป่าถูกนายฝูงกัดลูกอ้อนทะ
- 4) ตายจากลิงไปเกิดเป็นโคถูกเขาดอนและทำงานอย่างหนัก
- 5) ตายจากโคไปเกิดเป็นกะเทย

3. หน้าที่ (พ่อบ้าน) ต่อไฟ มี 7 กอง ได้แก่

- 1) ไฟ คือ ราคะ
- 2) ไฟ คือ โทสะ
- 3) ไฟ คือ โมหะ
- 4) ไฟ คือ อาหุไนยบุคคล ได้แก่ มารดาบิดา
- 5) ไฟ คือ คหบดี ได้แก่ บุตร ภรรยา (สามี่) ทาสหรือคนรับใช้
- 6) ไฟ คือ ทักขิไณยบุคคล ได้แก่ พระอรหันต์
- 7) ไฟเกิดแต่ไม้

หน้าที่ต่อไฟ 7 กอง คือ กองที่ 1-3 ควรละเว้น กองที่ 4-6 ควร

สักการะ เคารพ นับถือ บูชา บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ และกองที่ 7 ควรก่อ เฟ่ง ดับ และเก็บตามความเหมาะสม

4. หน้าที่ (พ่อบ้าน) เมื่อปฏิบัติแล้วจะทำให้เกิดอุตมมมงคล มี 3 อย่าง ได้แก่

- 1) การบำรุงมารดาบิดา
- 2) การสงเคราะห์บุตร
- 3) การสงเคราะห์ภรรยา

5. หน้าที่ (พ่อบ้าน) ผู้เป็นบัณฑิตที่ปรีชา มี 4 ประการ ได้แก่

- 1) การให้ยศและโภคสมบัติแก่ผู้ที่สมควร
- 2) การทะนุบำรุงภรรยา
- 3) การทะนุบำรุงญาติ
- 4) การทะนุบำรุงคนทั่วไป

6. เหตุแห่งความเดือดร้อนใจบุรุษ มี 3 ประการ ได้แก่

- 1) การเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น
- 2) การไม่เลี้ยงดูมารดาบิดา
- 3) การไม่ทำตามโอวาทของบิดา

7. สิ่งที่ไม่ควรฝากไว้กับผู้อื่นแม้แต่ญาติ มี 4 อย่าง ได้แก่

- 1) โคผู้
- 2) โคนม
- 3) ยานพาหนะ
- 4) ภรรยา

8. การกระทำต่อภรรยาของตนและผู้อื่นที่ถือว่าเป็นพร (ประเสริฐ) มี 2 อย่าง

ได้แก่

- 1) ไม่คบหาภรรยาของผู้อื่น
- 2) ยินดีในภรรยาของตน

9. หน้าที่ของสามีต่อภรรยา มี 5 อย่าง ได้แก่

- 1) ให้เกียรติยกย่อง
- 2) ไม่ดูหมิ่น
- 3) ไม่ประพฤตินอกใจ
- 4) มอบความเป็นใหญ่ให้
- 5) ให้เครื่องแต่งตัว

1.2.3 แม่เรือน ภรรยา สะใภ้

1. ภรรยาเตือนให้สดีสามีที่ป่วยใกล้ตายเพื่อให้ตายปราศจากความห่วงใยและมีความสุข ทำให้สามี (นกุลบิดา) หายเจ็บป่วย มี 6 อย่าง ดังนี้

1) ท่านมีความห่วงใยอย่างนี้หรือว่า ‘เมื่อเราตายไปแล้ว นกุลมาตาคหปตานิจักไม่สามารถเลี้ยงทารก และครองเรือนอยู่ได้’ ท่านไม่ควรคิดเห็นอย่างนี้เพราะดิฉันเป็นคนฉลาด บั่นฝาย ทำขณสัตว์เมื่อท่านตายไปแล้ว ดิฉันสามารถเลี้ยงดูทารก และครองเรือนอยู่ได้

2) ท่านมีความห่วงใยอย่างนี้หรือว่า ‘เมื่อเราตายไปแล้ว นกุลมาตาคหปตานิจักได้ขายอื่นเป็นสามี’ ท่านไม่ควรคิดเห็นอย่างนี้ทั้งท่านและดิฉันย่อมรู้ว่าได้อยู่ร่วมกันประพฤติกะระครัดต่อระเบียบประเพณีของผู้ครองเรือนตลอด 16 ปี

3) ท่านมีความห่วงใยอย่างนี้หรือว่า ‘เมื่อเราตายไปแล้ว นกุลมาตาคหปตานิจักไม่ต้องการเห็นพระผู้มีพระภาค ไม่ต้องการเห็นภิกษุสงฆ์’ ท่านไม่ควรคิดเห็นอย่างนี้เพราะดิฉันต้องการเห็นพระผู้มีพระภาคอย่างยิ่ง ต้องการเห็นภิกษุสงฆ์อย่างยิ่ง

4) ท่านมีความห่วงใยอย่างนี้หรือว่า ‘เมื่อเราตายไปแล้ว นกุลมาตาคหปตานิจักไม่ทำศีลให้บริบูรณ์’ ท่านไม่ควรคิดเห็นอย่างนี้เพราะสาวิกาทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ที่ยังเป็นคฤหัสถ์นุ่งห่มผ้าขาว บำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์มีจำนวนเท่าใด ดิฉันก็เป็นคนหนึ่ง ในจำนวนสาวิกาเหล่านั้น ก็ผู้ใดพึงมีความสงสัยหรือเคลือบแคลง ผู้นั้นจงเข้าไปเฝ้าทูลถามพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเถิด

5) ท่านมีความห่วงใยอย่างนี้หรือว่า ‘นกุลมาตาคหปตานิจักไม่ได้ความสงบใจในภายใน’ ท่านไม่ควรคิดเห็นอย่างนี้เพราะสาวิกาทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ที่ยังเป็นคฤหัสถ์นุ่งห่มผ้าขาว ได้ความสงบใจในภายใน มีจำนวนเท่าใด ดิฉันก็เป็นคนหนึ่ง ในจำนวนสาวิกาเหล่านั้น ก็ผู้ใดมีความสงสัยหรือเคลือบแคลง ผู้นั้นจงเข้าไปเฝ้าทูลถามพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเถิด

6) ท่านมีความห่วงใยอย่างนี้หรือว่า ‘นกุลมาตาคหปตานียังไม่ถึงการหยั่งลง ยังไม่ถึงที่พึ่ง ยังไม่ถึงความเบาใจ ยังไม่ข้ามพ้นความสงสัย ยังไม่ปราศจากความเคลือบแคลง ยังไม่ถึงความ

แก่ล้ากั้ยังไม่ปราศจากควมมีผู้อื่นเป็นปัจจัยในพระธรรมวินัยนี้อยู่ในศาสนาของพระศาสดา' ท่านไม่ควรคิดเห็น
อย่างนี้เพราะสาวิกาทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ที่ยังเป็นคฤหัสถ์นุ่งห่มผ้าขาว ถึงการหยั่งลง ถึงที่พึง
ถึงความเบาใจ ข้ามพ้นความสงสัยปราศจากความเคลือบแคลง ถึงความแก่ล้ากั้ยังไม่ปราศจากควมมีผู้อื่นเป็นปัจจัย
ในพระธรรมวินัยนี้อยู่ในศาสนาของพระศาสดามีจำนวนเท่าใด ดิฉันทก็เป็นคนหนึ่งในจำนวนสาวิกาเหล่านั้น ก็ผู้ใด
พึงมีความสงสัยหรือเคลือบแคลง ผู้นั้นจงเข้าไปเฝ้าทูลถามพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเถิด

2. พุทธิดกรรรมและโทษจากกรรรมอันลามกของภรรยาต่อสามี ดังนี้

1) ลักษณะการประพฤติผิดต่อสามีซึ่งเรียกว่ากรรรมอันลามก มี 4
อย่าง ได้แก่ (1) ดุร้าย (2) หยาบคาย (3) ไม่เคารพ (4) พุดคำชั่วหยาบ

2) โทษจากกรรรมอันลามกต่อสามีทำให้เกิดเป็นเปรตที่มีลักษณะ 5
ประการ ได้แก่ (1) ผิวดำ (2) รูปร่างน่าเกลียด (3) ตัวขรุขระดูน่ากลัว (4) ตาเหลือง (5) เขี้ยวออกอกเหมือนหมู

3. พุทธิดกรรรมและโทษจากการมีชู้ ดังนี้

1) การประพฤติผิดต่อสามี มี 4 อย่าง ได้แก่ (1) ทูศีล (2) ประพฤติ
นอกใจ (3) จำได้แล้วปฏิเสธ (4) สาบานให้สุนัขหุด่วนกัด

2) โทษจากการประพฤติผิดต่อสามี มี 2 อย่าง ได้แก่ (1) เกิดเป็นเวมา
นิกเปรต (2) ทูกเที่ยงคืนถูกสุนัขหุด่วนกัด

4. การเป็นชู้กับสามีของผู้อื่นและยุยงให้สามีภรรยาหย่าร้างกัน มีโทษดังนี้

1) โทษของการเป็นชู้กับสามีของผู้อื่น ได้แก่ (1) ตายแล้วไปเกิดในนรก
(2) จากนั้น ไปเกิดเป็นลิง และเสียอวัยวะสืบพันธุ์ (3) จากนั้น ไปเกิดเป็นแพะ และเสียอวัยวะสืบพันธุ์ (4) จากนั้น
ไปเกิดเป็นโค ถูกต้อน และถูกใช้งานอย่างหนักจนพิการ (5) จากนั้น ไปเกิดเป็นทาส เป็นหญิงก็ไม่ใช่ ชายก็ไม่เชิง
(6) จากนั้น ไปเกิดเป็นคนยากจน และเป็นภรรยาน้อย

2) ผลจากการยุยงให้สามีภรรยาหย่าร้างกัน คือ แม้จะเป็นหญิงที่
เพียบพร้อมและปรนนิบัติสามีดีทุกอย่าง แต่สามีก็ยั้งทิ้ง และแม้จะมีสามีใหม่และมีคุณสมบัติต่อยกกว่าก็ยั้งถูกทิ้ง

5. ภรรยาดูหมิ่นสามีเพราะเหตุ 8 ประการ ได้แก่

- 1) เพราะความเป็นคนจน
- 2) เพราะความเป็นคนป่วยกระเสาะกระแสะ
- 3) เพราะความเป็นคนแก่ชรา
- 4) เพราะความเป็นคนเลงสุรา
- 5) เพราะความเป็นคนโง่เขลา
- 6) เพราะความเป็นคนมัวเมาในกามคุณ
- 7) เพราะคล้อยตามกิจการงานทั้งปวง
- 8) เพราะหาทรัพย์ทั้งปวงเพิ่มเติมไม่ได้

6. ภรรยาที่นำภัยมาสู่สามี มีพุทธิดกรรรม 9 ประการ ได้แก่

- 1) ไปสวนดอกไม้เป็นประจำ
- 2) ไปอุทยานเป็นประจำ
- 3) ไปทำน้ำเป็นประจำ
- 4) ไปตระกูลญาติเป็นประจำ
- 5) ไปตระกูลคนอื่นเป็นประจำ
- 6) ส่องกระจกและประกอบกรตบแต่งร่างกายด้วยเสื้อผ้าเป็นประจำ

- 7) ชอบดื่มน้ำเมาเป็นประจำ
- 8) เยื้องมองทางหน้าต่างเป็นประจำ
- 9) ชอบยืนอวดทรวงอยู่ที่ประตูเป็นประจำ

7. พฤติกรรมของภรรยาที่ประทุษร้ายสามี มีพฤติกรรม 25 ประการ ได้แก่

- 1) สรรเสริญการจากไปของสามี
- 2) สามีจากไปแล้วไม่ระลึกถึง
- 3) สามีกลับมาก็ไม่ยินดี
- 4) พุดติเตียนสามี
- 5) ไม่พุดสรรเสริญสามี
- 6) ประพุดติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อสามี
- 7) ไม่ประพุดติสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสามี
- 8) กระทบกิจอันไม่สมควรต่อสามี
- 9) ไม่กระทบกิจอันสมควรต่อสามี
- 10) นอนคลุมโปง
- 11) นอนหันหลังให้
- 12) นอนพลิกไปพลิกมาเป็นไกลาหล
- 13) ทอดถอนหายใจยาว
- 14) นอนกระสับกระส่ายเป็นทุกข์
- 15) ไปถ่ายอุจจาระปัสสาวะบ่อย ๆ
- 16) ประพุดติตรงข้าม
- 17) ได้ยินเสียงชายอื่นเจียหูฟัง
- 18) ล้างผลาญโภคทรัพย์
- 19) ทำความสนิทสนมกับชายบ้านใกล้เรือนเคียง
- 20) ชอบออกนอกบ้าน
- 21) ชอบเที่ยวตามตรอกซอกซอย
- 22) ประพุดตินอกใจ ไม่เคารพสามี คิดประทุษร้ายอยู่เป็นนิตย์
- 23) ยืนอยู่ที่ประตูเนื่อง ๆ
- 24) เปิดรักแร้ อวัยวะและถันให้ดู
- 25) เทียวสอดส่องเพ่งมองไปยังทิศต่าง ๆ

8. ลักษณะโทษของภรรยา มี 2 อย่าง ได้แก่

- 1) ทำตนให้เป็นบุคคลสาธารณะ
- 2) ดูหมิ่นสามี

9. หน้าที่หรือคุณสมบัติของแม่เรือน (มาตุคาม) ที่ทำให้เกิดเป็นเทวดาเหล่าม

นาปกายิกา มี 8 ประการ ดังนี้

- 1) มารดาบิดาผู้ปรารถนาประโยชน์หวังเกื้อกูลอนุเคราะห์ด้วยความเอ็นดูยกเธอให้สามีใด เธอต้องตื่นก่อนนอนที่หลังสามีนั้น คอยรับใช้ปฏิบัติให้เป็นที่พอใจเขา พุดคำไพเราะต่อเขา
- 2) ชนเหล่าใดเป็นที่เคารพของสามีคือ มารดา บิดา หรือสมณพราหมณ์เธอสักการะเคารพ นับถือ บูชาชนเหล่านั้น และต้อนรับท่านเหล่านั้นผู้มาถึงแล้วด้วยน้ำและเสนาสนะ

3) การงานเหล่าใดเป็นการงานในบ้านสามีคือ การทอผ้าขนสัตว์หรือผ้าฝ้าย เธอเป็นคนขยันไม่เกียจคร้านในการงานเหล่านั้น ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานเหล่านั้นสามารถทำสามารถจัดได้

4) รู้จักการงานที่คนในบ้านสามีคือ ทาส คนใช้หรือกรรมกร ว่าทำแล้วหรือยังไม่ได้ทำรู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าดีขึ้นหรือทรุดลง และแบ่งปันของกิน ของใช้ให้ตามส่วนที่ควร

5) เธอรักษาคุ้มครองสิ่งที่สามีหามาได้เป็นทรัพย์ข้าว เงิน หรือทองคำตาม ไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักเลงสุราไม่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ

6) เธอเป็นอุบาสิกา ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ

7) เธอเป็นผู้มีศีล คือ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤติดิฉินในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

8) เธอเป็นผู้มีจาคะ คือ มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน

10. หน้าทีหรือคุณสมบัตินี้ของแม่เรือน (มาตุคาม) ที่ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อชัยชนะในโลกนี้ มี 4 ประการ ได้แก่

1) จัดการงานดี มาตุคามในโลกนี้เป็นคนขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานภายในบ้านสามีคือ การทอผ้าขนสัตว์หรือผ้าฝ้าย ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบาย ในการงานเหล่านั้น สามารถทำสามารถจัดได้

2) สงเคราะห์คนข้างเคียง มาตุคามในโลกนี้รู้จักการงานที่คนในบ้านสามีคือ ทาส คนใช้หรือกรรมกรว่าทำแล้วหรือยังไม่ได้ทำรู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าดีขึ้นหรือทรุดลงและแบ่งปันของกิน ของใช้ให้ตามส่วนที่ควร

3) ปฏิบัติถูกใจสามี มาตุคามในโลกนี้ไม่ล่วงละเมิดสิ่งที่ไม่เป็นที่พอใจของสามีแม่เพราะเหตุแห่งชีวิต

4) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ มาตุคาม ไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่ผลาญทรัพย์สมบัติ

11. หน้าทีหรือคุณสมบัตินี้ของแม่เรือน (มาตุคาม) ที่ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อชัยชนะในโลกหน้า มี 4 ประการ ได้แก่ (เทวดาเหล่านานาปกายิกะ)

1) ถึงพร้อมด้วยศรัทธา มาตุคามในโลกนี้เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อปัญญาตรัสรู้ของตถาคตว่า ‘แม่เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’

2) ถึงพร้อมด้วยศีล มาตุคามในโลกนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

3) ถึงพร้อมด้วยจาคะ มาตุคามในโลกนี้มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้วมีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทาน อยู่ครองเรือน

4) ถึงพร้อมด้วยปัญญา มาตุคามในโลกนี้เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

12. พฤติกรรมของภรรยา 7 ประเภท ได้แก่

- 1) วธกาภรรยา ภรรยาประพฤติตัวเหมือนเพชฌฆาต
- 2) โจรีภรรยา ภรรยาประพฤติตัวเหมือนโจร
- 3) อัยยาภรรยา ภรรยาประพฤติตัวเหมือนนาย
- 4) มาตาภรรยา ภรรยาประพฤติตัวเหมือนแม่
- 5) ภคินีภรรยา ภรรยาประพฤติตัวเหมือน น้องสาว
- 6) สซีภรรยา ภรรยาประพฤติตัวเหมือนเพื่อน
- 7) ทาสีภรรยา ภรรยาประพฤติตัวเหมือนคนรับใช้

ภรรยา 3 ประเภทแรกเป็นคนทุศีล หยาบคาย และไม่เอื้อเฟื้อสามี เมื่อตายแล้วย่อมไปเกิดในนรก ส่วนภรรยา 4 ชนิดที่เหลือเป็นคนมีศีล ถนอมรักไว้อย่างยั่งยืน เมื่อตายแล้วย่อมไปเกิดในสวรรค์

13. หลักปฏิบัติของยอดภรรยา มี 2 ประการ ได้แก่

- 1) เมื่อสามีขัดสนก็ขัดสนด้วย
- 2) เมื่อสามีมั่งคั่งก็มั่งคั่งด้วย คือ ไม่ทอดทิ้งกันไม่ว่ายากดีมีจน

14. ลักษณะของภรรยาสุวิธิมงคล มี 7 ประการ ได้แก่

- 1) มีวัยเสมอกัน
- 2) อยู่ร่วมกันด้วยความปรองดอง
- 3) ประพฤติตามใจกัน
- 4) เป็นคนใคร่ธรรม
- 5) ไม่เป็นหญิงหมั้น
- 6) ประพฤติตามธรรมเนียมของตระกูล
- 7) รู้จักปรนนิบัติสามี

15. ทศนคติที่พึงประสงค์ของภรรยา มี 4 ประการ ได้แก่

- 1) ความทุกข์ใจของภรรยาแม้ถูกศัตรูคุกคาม คือ การที่สามีมีความ
- 2) ภรรยาที่สงบเสงี่ยมเรียบร้อยมีชื่อเสียงเรื่องรอง อมทุกข์ (รากษส)
- 3) ความเป็นภรรยาที่สามีรักแม้จะขัดสนจนยากตีกว่ารำรวยแต่สามีไม่
- 4) ภรรยาที่เกื้อกูลสามี และสามีที่เกื้อกูลภรรยา เป็นบุคคลที่หาได้

แคลงใจว่ามีชายอื่น

ไม่ทำร้าย

รัก

แสนยาก

16. ภรรยาใดไม่กลัวเกรงสามี ภรยานั้นไม่ชื่อว่าเป็นภรรยา

17. หน้าที่ของภรรยาต่อสามี มี 5 อย่าง ได้แก่

- 1) จัดการงานดี
- 2) สงเคราะห์คนข้างเคียงดี

- 3) ไม่ประพฤตินอกใจ
- 4) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
- 5) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง

18. สะใภ้ยำเกรงพ่อผัวเหมือนภิกษุยำเกรงพระรัตนตรัยเพื่อทำจิตให้เกิด

อุเบกขาพร้อมทั้งกุศลธรรม

19. พุทธโอวาทสำหรับสตรีที่ออกเรือน มี 5 ประการ ได้แก่

1) มารดาบิดาผู้ปรารถนาประโยชน์หวังเกื้อกูลอนุเคราะห์ด้วยความเอ็นดูยกให้สามีโต เราทั้งหลายจักตื่นก่อน นอนทีหลังสามีนั่น คอยรับใช้ปฏิบัติให้เป็นที่พอใจเขา พุดคำไพเราะต่อเขา

2) ขนเหล่าใดเป็นที่เคารพของสามีคือ บิดา มารดา หรือสมณพราหมณ์เราทั้งหลายจักสักการะ เคารพ นับถือบูชาขนเหล่านั้น และต้อนรับท่านเหล่านั้น ผู้มาถึงแล้วด้วยอาสนะและน้ำ

3) การงานเหล่าใดเป็นการงานในบ้านของสามีคือ การทำผ้าขนสัตว์หรือผ้าฝ้าย เราทั้งหลายจักขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานเหล่านั้นจักประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานเหล่านั้น สามารถทำได้สามารถจัดได้

4) เราทั้งหลายจักรู้การงานที่คนในปกครองภายในบ้านสามีคือ ทาสคนใช้หรือกรรมกรว่าทำแล้ว หรือยังไม่ได้ทำจักรู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าดีขึ้นหรือทรุดลง และจักแบ่งปันของกินของใช้ให้ตามส่วนที่ควร

5) เราทั้งหลายจักรักษาคุ้มครองสิ่งที่สามีหามาได้จะเป็นทรัพย์ข้าวเงินหรือทองก็ตาม จักไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ

แม่เรือนประกอบด้วยธรรม 5 ประการนี้ หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาเหล่ามนาปกายิกา (เทวดาชั้นนิมมานรดี)

20. ความทุกข์ของแม่เรือน (มาตุคาม) มี 5 ประการ ได้แก่

- 1) การออกจากตระกูลทิ้งญาติแต่งงานไปอยู่กับตระกูลสามี
- 2) การมีประจำเดือน
- 3) การตั้งครรภ์
- 4) การคลอดบุตร
- 5) การบำเรอความใคร่ของสามี

1.2.4 มารดาบิดา

1. มารดาบิดาคือเจ้านี่ของลูกตามหลักการใช้ทรัพย์ มี 3 อย่าง ได้แก่

- 1) การให้หนี้ใหม่ ได้แก่ การเลี้ยงดูลูก
- 2) การใช้หนี้เก่า ได้แก่ การเลี้ยงดูมารดาบิดา
- 3) การเก็บไว้ในขุมทรัพย์ ได้แก่ การทำบุญ

2. มารดาบิดาเป็นทางสู่สวรรค์ เพราะมีธรรม 4 อย่าง ได้แก่

- 1) ทาน
- 2) ปิยวาจา
- 3) อุตถจริยา
- 4) สมานัตตตา

3. มารดาบิดาดำรงอยู่ในฐานะ 3 ประการของลูก ได้แก่

- 1) บุรพาจารย์
- 2) อาหุไนยบุคคล
- 3) ผู้อุปการะ

4. หน้าที่ของมารดาบิดาต่อบุตรธิดา มี 5 อย่าง ได้แก่

- 1) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- 2) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- 3) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- 4) หากภรรยา(สามี) ที่สมควรให้
- 5) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร

5. สังคหธรรม คือ การสงเคราะห์อันเป็นเหตุที่มารดาบิดาได้รับการนับถือหรือบูชาจากบุตรธิดา มี 4 อย่าง ได้แก่

- 1) ทาน (การให้)
- 2) เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก)
- 3) อุตถจริยา (การประพฤติประโยชน์)
- 4) สมานัตตดา (การวางตนสม่ำเสมอ)

หากมารดาบิดาไม่มีธรรมเหล่านี้จะไม่ได้รับการนับถือหรือบูชาจาก

บุตรธิดา

6. ฐานะของมารดาบิดาของครอบครัวตัวอย่าง มี 4 ประการ ได้แก่

- 1) พรหม
- 2) บุรพาจารย์
- 3) บุรพเทพ
- 4) อาหุไนยบุคคล

ตระกูลที่บุขามารดาบิดาจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 3 ประการนี้ และลูกที่ปรนนิบัติมารดาบิดาเมื่อมีชีวิตอยู่ก็ได้รับการสรรเสริญจากบัณฑิต เมื่อตายแล้วก็ไปเกิดในสวรรค์

7. หน้าที่ของมารดา มี 8 ประการ ได้แก่

- 1) ตั้งครรภ์
- 2) แพ้ทอง
- 3) ใจดี (ที่ให้ลูกอยู่ในครรภ์)
- 4) คลอด
- 5) ปลอบประโลม
- 6) ปกป้องคุ้มครอง
- 7) สร้างและรักษาทรัพย์ไว้ให้ลูก
- 8) ห่วงหาอาลัยในความปลอดภัย

1.2.5 บุตรธิดา

1. ลักษณะของบุตรแบ่งโดยความสัมพันธ์ทางสายเลือดและหน้าที่ มี 4 ประเภท ดังนี้

- 1) บุตรเกิดจากตน หรือบุตรสายโลหิต

- 2) บุตรเกิดในเขต หรือบุตรในการปกครอง
  - 3) บุตรที่เขาให้ หรือบุตรบุญธรรม
  - 4) บุตรที่อยู่ในสำนัก หรือลูกศิษย์
2. พฤติกรรมที่นำไปสู่ความเสื่อมและเจริญของลูก มี 2 อย่าง ดังนี้
- 1) ลูกไม่เลี้ยงมารดาบิดา ตายแล้วไปเกิดในนรก ปรารถนาสิ่งใดก็ไม่สำเร็จ ทรัพย์สมบัติที่หามาได้ก็ฉิบหาย
  - 2) ลูกที่เลี้ยงมารดาบิดา ย่อมประสบความสุข และบันเทิงใจอยู่ทุกเมื่อ
3. บุตรเหล่าใดไม่เลี้ยงมารดาบิดาผู้แก่แล้ว บุตรเหล่านั้นไม่ชื่อว่าเป็นบุตร
4. หน้าที่ของบุตรธิดาต่อมารดาบิดา มี 5 อย่าง ได้แก่
- 1) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
  - 2) จักทำกิจของท่าน
  - 3) จักดำรงวงศ์ตระกูล
  - 4) จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
  - 5) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน
5. ลูกใช้ชีวิตของตนเองต่อรองกับมารดาบิดา เพื่อให้มารดาบิดาอนุญาตให้บวชมารดาบิดาอนุญาตเพราะกลัวว่าลูกจะเสียชีวิต แต่ก็มีเงื่อนไขว่าเมื่อบวชแล้วให้กลับมาเยี่ยมบ้าง
6. เหตุแห่งการทำร้ายมารดาบิดา มี 4 อย่าง ได้แก่
- 1) คลุกคลีมิตรชั่ว
  - 2) ตกอยู่ในอำนาจมาราคะ
  - 3) มีใจโกรธเคือง
  - 4) ม่ามารดาบิดา
7. โทษของการทำร้ายมารดาบิดา คือ ทุกชาติที่เกิดไม่ว่าในนรกหรือมนุษย์ จะถูกทุบตีระชระตาย
8. ลักษณะของบุตรโดยการเปรียบเทียบกับคุณธรรมของมารดาบิดา มี 3 ประเภท ได้แก่
- 1) อติชาติบุตร คือ ลูกที่คุณธรรมสูงกว่ามารดาบิดา
  - 2) อนุชาติบุตร คือ ลูกที่คุณธรรมเท่ากับมารดาบิดา
  - 3) อวชาติบุตร คือ ลูกที่คุณธรรมต่ำกว่ามารดาบิดา
- บุตร 2 ประเภทแรกเป็นที่ปรารถนา ส่วนบุตรประเภทสุดท้าย ไม่เป็นที่ปรารถนาของมารดาบิดา

1.3 การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบและโครงสร้างของสถาบันครอบครัว มีประเด็นที่เกี่ยวข้อง 6 อย่าง ได้แก่

1. การบวช ทำให้เปลี่ยนเป้าหมายการมีชีวิตเปลี่ยนจากการครองเรือน สร้างครอบครัว ไปสู่การออกบวช ไม่มีครอบครัว
2. การละตระกูลออกบวชแล้วบรรลุเป้าหมายของการบวชจะเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลของผู้มีจิตเลื่อมใสทั้งในระดับครอบครัว วงศ์ตระกูล หมู่บ้าน นิคม นคร ชนบท กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร มนุษย์โลก เทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์ สมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์

3. สาเหตุแห่งการละครอบครัวออกบวช คือ การได้ฟังธรรมแล้วเกิดศรัทธาในตถาคต และตระหนักว่า การอยู่ครองเรือนเป็นเรื่องอดีต เป็นทางแห่งธุลี การบวชเป็นทางปลอดโปร่ง การที่ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนดุจสังข์ขจัดมิใช่ทำได้ง่าย ทางที่ดี เราควรไถนผมนและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิต ต่อมาละทิ้งกองโกศสมบัติน้อยใหญ่ และเครื่องนุ่งห่มน้อยใหญ่ โขนผมนและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต

4. องค์ประกอบของการบวช “บรรพชา” มี 6 อย่าง ได้แก่

1) ตัดความกังวลในบุตรและภรรยา (ความห่วงใยบุตรและภรรยากว้างใหญ่ เกาะเกี่ยวไว้เหมือนกอไผ่)

2) ตัดความกังวลในญาติ

3) ตัดความกังวลในการสั่งสม

4) ปลงผมนและหนวด

5) ครองผ้ากาสาวะ

6) ออกบวชเป็นบรรพชิต

5. การเล็งดูมารดาบิดาสาคัญกว่าการบวชโดยมีเงื่อนไข 2 ประการ ดังนี้

1) เล็งดูมารดาบิดาตาบอด แม้อยากบวช แต่ไม่บวช

2) รับสละ และรักษาไว้อย่างบริบูรณ์

6. ความพลัดพราก (ความตาย) ของสมาชิกครอบครัวเกิดขึ้นเป็นเรื่องปกติซึ่งเป็นเหตุ นำมาซึ่งความทุกข์

2. ผลการวิเคราะห์หลักปฏิบัติ การต่อรอง และการแลกเปลี่ยนอำนาจตามสถานภาพ บทบาท และหน้าที่ของสมาชิกครอบครัว

2.1 หลักปฏิบัติกลาง

หลักปฏิบัติของสมาชิกครอบครัวเริ่มต้นที่เป้าหมายของสมาชิกครอบครัวว่าจะมุ่งครองเรือน หรือ มุ่งนิพพานซึ่งต้องออกบวช โดยหลักปฏิบัติสำหรับการครองเรือน มี 3 ด้าน ได้แก่ ด้านวัตถุ ด้านจิตใจ และด้าน พฤติกรรม

ครอบครัวที่หวังความเจริญในด้านวัตถุมีหลักปฏิบัติ ดังนี้ 1. แสวงหาพัสดุที่หายไป 2. ซ่อมแซม พักพิศุที่เก่าคร่ำคร่า 3. รู้จักประมาณในการบริโภค และ 4. ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้มีศีลให้เป็นใหญ่ในเรือน

ส่วนหลักปฏิบัติเพื่อความเจริญด้านจิตใจ มี 4 อย่าง เช่นกัน ได้แก่ 1. สัจจะ คือ ความจริงใจ เป็นคุณธรรมชั้นยอดในการได้มาซึ่งชื่อเสียง 2. ทมะ คือ การฝึกฝนปรับปรุงตนเอง เป็นคุณธรรมชั้นยอดในการ แสวงปัญญา 3. ขันติ คือ ความอดทนอดกลั้น เป็นคุณธรรมชั้นยอดในการหาทรัพย์ และ 4. จาคะ คือ ความ เอื้อเฟื้อ เป็นคุณธรรมชั้นยอดในการผูกมิตร

ในขณะที่หลักปฏิบัติด้านพฤติกรรมก็มี 4 อย่าง ได้แก่ 1. ทาน (การให้) 2. เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก) 3. อตถจริยา (การประพฤติประโยชน์) และ 4. สมานัตตตา (การวางตนสม่าเสมอ) นอกจากหลักปฏิบัติที่มาเป็นชุดดังกล่าวข้างต้นแล้วยังมีหลักปฏิบัติที่กระจายอยู่ในที่ต่าง ๆ ซึ่งสามารถสังเคราะห์เป็นกลุ่มได้ดังนี้

2.2 หลักปฏิบัติของสามี มี 5 อย่าง ได้แก่ 1. เลี้ยงดู สงเคราะห์ ทะนุบำรุง ภรรยา 2. สักการะ เคารพ นับถือ บูชา ให้เกียรติ ยกย่อง และบริหารภรรยาให้เป็นสุขโดยชอบ 3. รักเดียวใจเดียว 4. มอบความเป็นใหญ่ในบ้าน 5. ให้เครื่องแต่งตัว

2.3 หลักปฏิบัติของภรรยา มี 13 อย่าง ได้แก่ 1. เตือนและให้ความมั่นใจกับสามีเพื่อให้หายห่วงใยใน 6 เรื่อง ได้แก่ 1) ความสามารถในการหาเลี้ยงชีพ 2) ความรักที่มั่นคง 3) ความศรัทธาในพระรัตนตรัย 4) ความมีศีลบริบูรณ์ 5) ความมีสมาธิ 6) ความมีปัญญา 2. ตื่นก่อนนอนที่หลังสามี คอยรับใช้ปฏิบัติให้เป็นทีพอใจและพูดคำไพเราะ 3. สักการะ เคารพ นบถือ บูชา และต้อนรับมารดาบิดา หรือสมณพราหมณ์ที่สามีเคารพ 4. จัดการงานดี ขยัน และมีปัญญาพิจารณาหาอุบายทำการงานในบ้านสามีให้สำเร็จได้ 5. สงเคราะห์ รู้ และดูแลงานตลอดจนสารทุกข์สุกดิบของคนข้างเคียงและคนในปกครองของสามีตามความเหมาะสม 6. รักษาคุ้มครองสิ่งของทรัพย์สิน และเงินทองที่สามีหามาได้ 7. เป็นอุบาสิกา ศรัทธา ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง 8. มีเบญจศีล 9. มีจาคะ ยินดีในการสละ ยินดีในการแจกทาน 10. ปฏิบัติถูกใจสามี 11. ถนอมรักไว้ให้ยั่งยืนโดยปรับตัวเหมาะสมกับสถานการณ์เป็นได้ทั้งแม่ (มาตากริยา) น้องสาว (ภคินีกริยา) เพื่อน (สีซีกริยา) และคนรับใช้ (ทาสีกริยา) ของสามีที่เหมาะสม 12. อยู่เคียงข้างสามีทั้งในยามยากจนและมั่งมี 13. ยำเกรงพ่อสามี

2.4 หลักปฏิบัติของมารดาบิดา มี 10 อย่าง ได้แก่ 1. ดูแล บำรุง สงเคราะห์บุตรธิดา 2. สักการะ เคารพ นบถือ บูชา และบริหารลูกให้เป็นสุขโดยชอบ 3. ปลอดภัยปละม ปกป้องคุ้มครอง สร้างและรักษาทรัพย์ และห่วงหาอาลัยในความปลอดภัยของลูก 4. ห้ามลูกไม่ให้ทำความชั่ว 5. ให้ลูกตั้งอยู่ในความดี 6. ให้ลูกศึกษาศิลปวิทยา 7. หากคุ้มครองที่เหมาะสมให้ลูก 8. มอบทรัพย์สมบัติให้ลูกในเวลาอันควร 9. พุดจาตักับลูก 10. ทำตัวเสมอตนเสมอปลายกับลูก

2.5 หลักปฏิบัติของบุตรธิดา มี 9 อย่าง ได้แก่ 1. ดูแล บำรุง ปรนนิบัติมารดาบิดา 2. ทำตนให้เป็นที่รักและเป็นที่พอใจของมารดาบิดา 3. สักการะ เคารพ นบถือ บูชา ยกย่อง และบริหารมารดาบิดาให้เป็นสุขโดยชอบ 4. ประพฤติตนให้มีคุณสมบัติเท่ากับมารดาบิดา (อนุชาตบุตร) หรือสูงกว่ามารดาบิดา (อติชาตบุตร หรืออภิชาตบุตร) 5. ช่วยทำกิจของมารดาบิดา 6. ดำรงวงศ์ตระกูล 7. ทำตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท 8. ทำบุญอุทิศให้ เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว 9. พัฒนาคุณธรรมจากที่ไม่มีศรัทธา ทูศีล ตระหนี่ และปัญญาทรม ให้เป็นคนมีศรัทธา มีศีล บริจาคทาน และมีปัญญาดี

2.6 หลักปฏิบัติของหัวหน้าครอบครัว มี 12 อย่าง ได้แก่ 1. มีรายได้ที่มั่นคง 2. บำรุงตนเองให้เป็นสุขโดยชอบ 3. บำรุงทาส กรรมกร และคนใช้ให้เป็นสุขโดยชอบ 4. บำรุงมิตรและอำมาตย์ให้เป็นสุขโดยชอบ 5. บำเพ็ญทักษิณาในสมณพราหมณ์ 6. สักการะ เคารพ นบถือ บูชา และบริหารทาสหรือคนรับใช้ให้เป็นสุขโดยชอบ 7. สักการะ เคารพ นบถือ บูชา และบริหารทักษิณายบุคคลคือพระอรหันต์และสมณพราหมณ์ให้เป็นสุขโดยชอบ 8. สักการะ เคารพ นบถือ และบูชาเพื่อน 9. สักการะ เคารพ นบถือ และบูชาเทวดา 10. ให้ยศและโภคะสมบัติแก่ผู้สมควร 11. ทะนุบำรุงญาติ 12. ทะนุบำรุงคนทั่วไป

2.7 หลักปฏิบัติของสมาชิกครอบครัว มี 6 อย่าง ได้แก่ 1. มีศีล 2. มีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง 3. ดูแลสมณพราหมณ์ 4. ปรรณนาประโยชน์ ปรรณนาความเกื้อกูล ปรรณนาความผาสุก ปรรณนาความเกษมจากโยคะของกันและกัน 5. มีปัญญา 6. กล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความคุ้นเคย

2.8 การต่อรอง การต่อรองและการแลกเปลี่ยนอำนาจระหว่างสามีและภรรยา และ มารดาบิดา และบุตรธิดา โดยสามีและภรรยามีหน้าที่ต่อกันดังนี้ 1. หน้าที่สามี มี 5 อย่าง ได้แก่ 1) ให้เกียรติยกย่อง 2) ไม่ดูหมิ่น 3) ไม่ประพฤตินอกใจ 4) มอบความเป็นใหญ่ให้ 5) ให้เครื่องแต่งตัว 2. หน้าที่ภรรยา มี 5 อย่าง ได้แก่ 1) จัดการงานดี 2) สงเคราะห์คนข้างเคียงดี 3) ไม่ประพฤตินอกใจ 4) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ 5) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง มีคู่ครอง 4 ประเภท ได้แก่ 1. ชายผิอยู่ร่วมกับหญิงผี คือ สามีเลวภรรยาก็เลว 2. ชายผิอยู่ร่วมกับหญิงเทวดา คือ สามีเลวแต่ภรรยาดี 3. ชายเทวดาอยู่ร่วมกับหญิงผี คือ สามีดีแต่ภรรยาเลว 4. ชายเทวดาอยู่ร่วมกับหญิงเทวดา คือ สามีดีภรรยาก็ดี คู่ครองแต่ละประเภทใช้คุณธรรมเป็นเครื่องต่อรองหรือเป็นกติกากในการอยู่ร่วมกัน 3. หน้าที่มารดาบิดา มี 5 อย่าง ได้แก่ 1) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว 2) ให้ตั้งอยู่ในความดี 3) ให้ศึกษา

ศิลปวิทยา 4) หากคู่ครองที่สมควรให้ 5) มอบทรัพย์สินสมบัติให้ในเวลาอันสมควร 4. หน้าที่บุตรธิดา มี 5 อย่าง ได้แก่ 1) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ 2) จักทำกิจของท่าน 3) จักดำรงวงศ์ตระกูล 4) จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท 5) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน อนึ่ง สังคหธรรม คือ การสงเคราะห์อันเป็นเหตุที่มารดาบิดาได้รับการนับถือหรือบูชาจากบุตรธิดา มี 4 อย่าง ได้แก่ (1) ทาน (การให้) (2) เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก) (3) อุตตจริยา (การประพฤติประโยชน์) (4) สมานัตตดา (การวางตนสม่าเสมอ) หากมารดาบิดาไม่มีธรรมเหล่านี้จะไม่ได้รับการนับถือหรือบูชาจากบุตรธิดา นอกจากนี้ หน้าที่ 5 ประการของบุตรธิดาข้างต้นนั้นเป็นเหตุที่มารดาบิดาปรารถนาจะมีบุตรธิดา การต่อรองระหว่างมารดาบิดากับบุตรปรากฏเด่นชัดที่สุดในรัฐपालสูตร กล่าวคือ ลูกชายใช้ความตายของตนเองต่อรองกับพ่อแม่เพื่ออนุญาตให้บวช พ่อแม่ก็อนุญาตเพราะกลัวว่าลูกจะเสียชีวิต แต่ก็มีเงื่อนไขว่าเมื่อบวชแล้วให้กลับมาเยี่ยมบ้าง

3. ผลการค้นหาคณสมบัติ โครงสร้าง องค์ประกอบ และแนวปฏิบัติของครอบครัวตัวอย่าง

3.1 **คุณสมบัติ โครงสร้าง และองค์ประกอบ มีดังนี้** 1. คุณสมบัติสำคัญของครอบครัวตัวอย่าง ได้แก่ 1) ความกตัญญูตเวทีของลูกต่อพ่อแม่ 2) การเลี้ยงดูร่างกาย 3) การยกย่องบูชา และ 4) การพัฒนาคุณธรรมจากไม่มีศรัทธา ทุศีล ตระหนี่ ปัญญาทรม ให้เป็นคนมีศรัทธา มีศีล บริจาคทาน และมีปัญญาดี ซึ่งประการสุดท้ายถือเป็นการตอบแทนคุณอย่างแท้จริง ขณะเดียวกัน ฐานะของมารดาบิดาของครอบครัวตัวอย่าง มี 4 ประการ ได้แก่ 1) พรหม 2) บุรพจารย์ 3) บุรพเทพ 4) อาหุไนยบุคคล ตระกูลที่บูชามารดาบิดาจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 3 ประการนี้ และลูกที่ปรนนิบัติมารดาบิดาเช่นนี้ เมื่อมีชีวิตอยู่ก็ได้รับการสรรเสริญจากบัณฑิต เมื่อตายแล้วก็ไปเกิดในสวรรค์ 2. โครงสร้างและองค์ประกอบของครอบครัวตัวอย่างประกอบด้วย 1) พ่อ 2) แม่ และ 3) ลูก และอาจมี 4) ตา หรือ ปู่ 5) ยาย หรือ ย่า ตลอดจน 6) พี่ และ น้องด้วยก็ได้ 3. ฐานะของสมาชิกครอบครัว ดังนี้ 1) มารดา (1) เปรียบเหมือนกระท่อม (2) เป็นมิตรในเรือน 2) ภรรยา (1) เปรียบเหมือนรัง (2) เป็นยอดสหาย (3) เป็นเครื่องจองจำ 3) ลูก (1) เปรียบเหมือนเครื่องสืบทอด (2) เป็นอนาคตของครอบครัว (3) เป็นเครื่องจองจำ

3.2 **แนวปฏิบัติ มีดังนี้** 1. หน้าที่ของสามี ได้แก่ 1) ให้เกียรติยกย่อง 2) ไม่ดูหมิ่น 3) ไม่ประพฤตินอกใจ 4) มอบความเป็นใหญ่ให้ 5) ให้เครื่องแต่งตัว 2. หน้าที่ของภรรยา ได้แก่ 1) จัดการงานดี 2) สงเคราะห์คนข้างเคียงดี 3) ไม่ประพฤตินอกใจ 4) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ 5) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง 3. หน้าที่ของมารดาบิดา ได้แก่ 1) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว 2) ให้ตั้งอยู่ในความดี 3) ให้ศึกษาศิลปวิทยา 4) หากคู่ครองที่สมควรให้ 5) มอบทรัพย์สินสมบัติให้ในเวลาอันสมควร 4. หน้าที่ของบุตรธิดา ได้แก่ 1) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ 2) จักทำกิจของท่าน 3) จักดำรงวงศ์ตระกูล 4) จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท 5) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

สำหรับสตรีที่ออกเรือนมีหลักปฏิบัติดังนี้ 1. ตื่นก่อน นอนทีหลังสามี คอยรับใช้ปฏิบัติให้เป็นทีพอใจเขา พูดคำไพเราะต่อเขา 2. สักการะ เคารพ นับถือบูชา และต้อนรับผู้ที่สามีเคารพ 3. ขยัน ไม่เกียจคร้านในการทำงานใช้ปัญญาพิจารณาอุบายในการทำงานเหล่านั้น และสามารถทำได้ สามารถจัดการได้ด้วยดี 4. รู้การงานที่คนในปกครองของ รู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าดีขึ้นหรือทรุดลง และแบ่งปันของกินของใช้ให้ตามส่วนที่ควร 5. รักษา ค้ำครองสิ่งที่สามีหามาได้ ไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่ล้างผลาญทรัพย์สินสมบัติ

นอกจากนี้ การกล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความคุ้นเคยเป็นความสามารถพิเศษและเป็นคุณสมบัติของสมาชิกครอบครัวตัวอย่าง โดยครอบครัวตัวอย่างมีอย่างน้อย 3 ครอบครัว ได้แก่ ครอบครัวของนางวิสาขา เป็นตัวอย่างด้านความสัมพันธ์ระหว่างลูกสะใภ้กับพ่อสามี ครอบครัวของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เป็นตัวอย่างด้านการอบรมลูกของพ่อ และครอบครัวของนกุลคหบดี เป็นตัวอย่างการปฏิบัติต่อกันในยามป่วยไ้ระหว่างภรรยากับสามี

อภิปรายผล

1. วัตถุประสงค์ของการวิจัยครอบคลุมการเกิดขึ้น การดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบและโครงสร้างของสถาบันครอบครัว หลักปฏิบัติ การต่อรอง การแลกเปลี่ยนอำนาจตามสถานภาพ บทบาท หน้าที่ของสมาชิกครอบครัว คุณสมบัติ โครงสร้าง องค์ประกอบ แนวปฏิบัติของครอบครัวตัวอย่าง

ข้อค้นพบจากงานวิจัยนี้ไม่เพียงสอดคล้องกับงานนิพนธ์ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) (2554) ในประเด็นธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว ประเภท “ธรรมสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน” เท่านั้น แต่ยังสอดคล้องกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้ง 31 เรื่องที่แสดงให้เห็นว่าทิศกเป็นหัวใจของหลักธรรมเกี่ยวกับครอบครัว อย่างไรก็ตามประเด็นที่ต่างกันยังมีอยู่บ้างและขอบเขตของเนื้อหาของงานวิจัยนี้กว้างขวางกว่าเนื่องจากมีจุดเน้นต่างกัน

2. แนวคิดและหลักปฏิบัติของสถาบันครอบครัวในพระไตรปิฎกมีลักษณะเป็นพลวัตและพัฒนาการอย่างเป็นขั้นเป็นตอนสอดคล้องกับทฤษฎีพัฒนาการของครอบครัว (Duvall, 1977; สุริยา พงเกิด และคณะ, 2559) ที่แบ่งพัฒนาการครอบครัวออกเป็น 8 ระยะ ได้แก่ 1) ครอบครัวระยะเริ่มต้น 2) ครอบครัวระยะเริ่มเลี้ยงดูบุตร 3) ครอบครัวระยะมีบุตรวัยก่อนเรียน 4) ครอบครัวระยะมีบุตรวัยเรียน 5) ครอบครัวระยะมีบุตรวัยรุ่น 6) ครอบครัวระยะมีบุตรแยกจากครอบครัว 7) ครอบครัวระยะวัยกลางคน และ 8) ครอบครัวระยะวัยชรา

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากช่วงเวลาจะเห็นได้ว่าพลวัตและพัฒนาการของสถาบันครอบครัวในพระไตรปิฎกมีขอบเขตที่กว้างมากกว่าเพราะกล่าวถึงช่วงเวลาข้ามภพชาติด้วย ดังนั้น ในพระไตรปิฎกจึงมีหลักปฏิบัติไม่เพียงความผาสุกของครอบครัวในขณะที่มีชีวิตอยู่แต่ยังมีหลักปฏิบัติเพื่อสืบทอดความตายและการได้กลับมาพบกันอีกครั้งตลอดจนสาเหตุที่จะทำให้เกิดความรักซึ่งกันและกันด้วย

นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับลักษณะทั่วไป ลักษณะที่พึงประสงค์ ลักษณะไม่พึงประสงค์ และตัวชี้วัดความเข้มแข็งของครอบครัวที่กำหนดโดยกองส่งเสริมสถาบันครอบครัว กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว (2559; 2561; ม.ป.ป.) ทั้ง 5 ด้าน 10 ตัวชี้วัด ดังนี้

1. ด้านสัมพันธ์ภาพ มี 4 ตัวชี้วัด ได้แก่ 1) สมาชิกในครอบครัวแสดงออกถึงความรักและเอาใจใส่ระหว่างกัน 2) สมาชิกในครอบครัวยอมรับและเคารพความคิดเห็นซึ่งกันและกัน 3) สมาชิกในครอบครัวสื่อสารระหว่างกันอย่างมีคุณภาพ 4) สมาชิกในครอบครัวมีส่วนร่วมแก้ปัญหาข้อขัดแย้งด้วยเหตุผล ไม่ใช่ความรุนแรง

2. ด้านการทำบทบาทหน้าที่ของครอบครัว มี 1 ตัวชี้วัด คือ 5) การทำบทบาทหน้าที่ของครอบครัวต่อสมาชิก

3. ด้านการพึ่งตนเอง มี 3 ตัวชี้วัด ได้แก่ 6) การพึ่งพาตนเองด้านเศรษฐกิจ 7) การพึ่งพาตนเองด้านสุขภาพ 8) การพึ่งพาตนเองด้านข้อมูลข่าวสารและการเรียนรู้

4. ด้านทุนทางสังคม มี 1 ตัวชี้วัด คือ 9) ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมทั้งในระดับปัจเจกบุคคล กลุ่ม ชุมชน และเครือข่ายทางสังคม

5. ด้านการหลีกเลี่ยงภาวะเสี่ยงและการปรับตัวได้ในภาวะยากลำบาก มี 1 ตัวชี้วัด คือ 10) ความสามารถหลีกเลี่ยงภาวะเสี่ยงและการปรับตัวได้ในภาวะยากลำบากของสมาชิกในครอบครัว

แม้จะสอดคล้องกันแต่ขอบเขตมีกว้างแคบกว่ากันตามบริบทของสังคม แต่สิ่งที่เด่นชัดคือรายละเอียดของหน้าที่ กล่าวคือ ในพระไตรปิฎก กำหนดหน้าที่ไว้อย่างชัดเจนว่าใครทำอะไรอย่างไรและเมื่อใด ยกตัวอย่างเช่น ลูกมีหน้าที่อะไรบ้าง ต้องทำหน้าที่นั้นอย่างไร และทำเมื่อใด ในกรณีของพ่อแม่สามี และภรรยาที่เช่นกัน โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบและโครงสร้างของสถาบันครอบครัวในพระไตรปิฎกไม่ได้มีสาเหตุจากการตาย การแต่งงาน และการมีบุตรเท่านั้น แต่ยังมีกรอบด้วยที่ส่งผลต่อโครงสร้างของสถาบันครอบครัว

ในการนี้ จึงไม่เป็นการแปลกที่แนวคิดและหลักปฏิบัติที่ได้จากโครงการวิจัยนี้จะสอดคล้องกับตัวชี้วัด ฆราวาสธรรมที่ได้จากการสังเคราะห์จากหนังสือ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” โดยพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2554) เพราะศึกษาจากพระไตรปิฎกเหมือนกัน ถึงอย่างนั้น เนื่องจากเป้าหมายของโครงการวิจัยนี้มุ่งศึกษาเฉพาะหลักธรรมเกี่ยวกับสถาบันครอบครัวจึงทำให้มีขอบเขตกว้างและละเอียดกว่าตัวชี้ที่ได้จากหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ที่มุ่งแสดงหลักการของพระพุทธศาสนาโดยภาพรวม

ความพยายามของครอบครัวทั้งหมดที่พบในพระไตรปิฎกแสดงให้เห็นถึงวิถีปฏิบัติและการปรับตัวเพื่อบรรลุเป้าหมายของครอบครัวด้วยสมาชิกครอบครัวทุกคนมีส่วนร่วมความคิดเห็น กำลังใจ กำลังทรัพย์ เวลา และสติปัญญาอันจะนำไปสู่แบบแผนที่ยั่งยืนและตัวอย่างของครอบครัวรุ่นต่อไป เพราะฉะนั้น การนี้จึงสอดคล้องกับทฤษฎีโครงสร้างการหน้าที่นิยมตามแนวคิดของทฤษฎีโครงสร้างการหน้าที่นิยม (Structural-functionalism) ตามแนวคิด AGIL ของทาลคอตต์ พาร์สันส์ (Talcott Parsons) และ โรเบิร์ต เมอร์ตัน (Robert Merton) ซึ่งครอบครัวมีหน้าที่พื้นฐาน 4 ประการ ได้แก่ 1) การปรับตัว (Adaptation-A) 2) การบรรลุเป้าหมาย (Goal attainment-G) 3) การบูรณาการ (Integration-I) และ 4) การรักษาแบบแผน (Latency-L)

3. ข้อพิจารณาเชิงทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์

การได้มาซึ่งผลการวิจัยของโครงการวิจัยสอดคล้องกับแนวทางการตีความของกลุ่มที่ 2 ซึ่งปรุต์ม์ บุญศรีตัน (2550) ประมวลมาจากทฤษฎีการตีความทางตะวันตก (Mallery, Hurwitz and Duffy, 1986; Schleiermacher, 1998) แล้วแบ่งแนวทางการตีความออกเป็น 3 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มที่เห็นว่า ความหมายสมบูรณ์อยู่ที่ผู้สื่อสาร การตีความจึงจำเป็นต้องคำนึงถึงเจตนาของของผู้สื่อสารเป็นสำคัญ 2) กลุ่มที่เห็นว่า ความหมายสมบูรณ์อยู่ที่คัมภีร์ โดยตระหนักว่าคัมภีร์มีความสมบูรณ์ในตัว และ 3) กลุ่มที่เห็นว่า ความหมายสมบูรณ์อยู่ที่ผู้อ่าน ถือว่าความเข้าใจเป็นเรื่องส่วนบุคคล แตกต่างกันไป และล้วนมีความถูกต้องตามมุมมองของตน

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากพระไตรปิฎกจารึกเป็นภาษาบาลีและแปลเป็นภาษาไทยซึ่งการแปลนั้นเป็นไปไม่ได้ที่จะให้สื่อความหมายจากภาษาต้นฉบับทั้งหมด ในการนี้ ผู้วิจัยในบางคำ บางประเด็น หรือบางเหตุการณ์จำเป็นต้องอาศัยคำอธิบายของคัมภีร์อรรถกถาประกอบการวิเคราะห์ด้วยโดยเฉพาะการทำความเข้าใจบริบทบางส่วนอาจไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกแต่ปรากฏในอรรถกถาทำให้รู้สภาพสังคมและความเป็นมาของเนื้อหาในพระไตรปิฎกเพิ่มขึ้น

เสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการใช้ผลการวิจัย ผลการวิจัยนี้ได้มาจากการศึกษาพระสูตรต้นตปิฎกซึ่งเป็นแนวคิดหลักปฏิบัติ และเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตสมัยพุทธกาล ผู้นำผลการวิจัยไปใช้จำเป็นต้องคำนึงถึงช่วงเวลา บริบท และโครงสร้างทางสังคมบางประการที่เปลี่ยนแปลง โดยจะต้องประยุกต์ให้เหมาะสมกับสถานการณ์และหลีกเลี่ยงภาวะการแปลกแยกจากสังคมที่มีความคิดเห็นที่หลากหลายทั้งค่านิยมและเห็นด้วย

2. ข้อเสนอแนะด้านนโยบาย ทางคณะสงฆ์ควรส่งเสริมให้มีการศึกษาพระไตรปิฎกเชิงวิเคราะห์ สังเคราะห์ และประยุกต์หลักธรรมให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมและเป็นหลักการที่ถูกต้องของสังคม ทางหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรร่วมกับคณะสงฆ์ในการนำเสนอชุดความคิดแนวพุทธซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดสากลเกี่ยวกับสถาบันครอบครัวตลอดจนมิติที่ลึกซึ้งในเชิงศาสนาเพื่อให้เกิดความมั่นใจแก่ผู้ศรัทธาและผู้ใหม่ด้วย

3. ข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อยอด โครงการวิจัยนี้ศึกษาเอกสาร ผู้สนใจอาจนำไปพัฒนาเป็นข้อเสนอโครงการวิจัยเชิงปริมาณ และเชิงทดลองเพื่อยืนยันข้อค้นพบตลอดจนค้นหาหลักปฏิบัติที่เหมาะสมสำหรับครอบครัวยุคปัจจุบันต่อไป

บรรณานุกรม

- กรธิดา เดียวเจริญ, ชันทอง วัฒนะประดิษฐ์ และพระครูปลัดอดิศักดิ์ วชิรปญโญ. (2022). การประยุกต์ใช้หลักสติ เพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์ครอบครัวสันติสุข. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 10(7), 3106-3116.
- กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2559). *นโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาสถาบันครอบครัว พ.ศ. 2560-2564*. กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2566). *แผนปฏิบัติการด้านครอบครัว พ.ศ. 2566-2570*. <https://www.dwf.go.th>.
- กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กองส่งเสริมสถาบันครอบครัว. (2563). *คู่มือชุดความรู้ด้านครอบครัว*. <https://www.dwf.go.th>.
- กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว, กองส่งเสริมสถาบันครอบครัว. (2561). *รายงานสถานการณ์ความเข้มแข็งของครอบครัวไทย ประจำปี 2561*. กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว, กองส่งเสริมสถาบันครอบครัว. (ม.ป.ป.). *มาตรฐานครอบครัวเข้มแข็ง*. ม.ป.ท.
- กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว. (2559). *ครอบครัวต้องมาก่อน*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว. (2565). *รายงานประจำปี 2565 กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว*. <https://www.dwf.go.th>.
- กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2564). *แนวทางสร้างครอบครัวเข้มแข็ง: เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา*. <https://www.m-society.go.th>.
- กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2565). *รายงานความมั่นคงของมนุษย์ประเทศไทย ปี 2565*. สำนักงานปลัดกระทรวง.
- กันยารวีร์ สัทธาพงษ์. (2562). อรรถปริวรรต: การตีความปรัชญาหลังนวยุคกับพุทธปรัชญาสาราณียธรรม 6 เสริมสร้างสังคมคุณธรรม. *วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์*, 6(1), 1-16.
- คณะอนุกรรมการดำเนินการศึกษาและกำหนดหลักวิชาการศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์. (2526). *ทรรศนะเกี่ยวกับสังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์โดยสังเขป*. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (2553). *แนวความคิดพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา. (2556). *สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเบื้องต้น*. (พิมพ์ครั้งที่ 24). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2558). *พระไตรปิฎกศึกษา*. (พิมพ์ครั้งที่ 6). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- คีตา องอาจ และกำพล วันทา. (2017). ธรรมนุญครอบครัวแนวพุทธบูรณาการ. *วารสารปรัชญาปริทรรศน์*, 22(1), 1-12.

- จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคนอื่น ๆ. (2548). *สังคมวิทยา*. (พิมพ์ครั้งที่ 12). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์. (2548). *สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ฉัญวีณ์ สิทธิศิริอรธร. (2016). การศึกษาความผูกพันต่อครอบครัวของนักเรียนเตรียมทหาร. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 4(1), 1-17.
- ฐิติมา บุญประเสริฐ, พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริญาโณ) และแม่ชีกฤษณา รักษาโณม. (2018). รูปแบบการไกล่เกลี่ยคดีข้อพิพาทเชิงพุทธบูรณาการ: ศึกษาเฉพาะกรณีคดีครอบครัวศาลเยาวชนและครอบครัวกลาง. *Journal of MCU Nakhondhat*, 5(3), 809-823.
- ณภัทร จารุจฑารัตน์. (2016). กระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วมของครอบครัวในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ชุมชนเทศบาลเมืองพระพุทธบาท อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 4(2), 159-174.
- ณรงค์ ศรีสวัสดิ์. (2555). *การประยุกต์ทฤษฎีสังคมวิทยาในสังคมไทย*. โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณัฐรดา แสคำ และสิงห์คำ รักป่า. (2021). การส่งเสริมความรักความอบอุ่นความเอาใจใส่ในครอบครัวและชุมชนเชิงพุทธ. *Journal of MCU Humanities Review*, 7(1), 481-498.
- เดชฤทธิ์ โอธูสู. (2019). การขัดเกลาทางสังคมเชิงพุทธเพื่อแก้ปัญหาการข่มขืนบุคคลภายในครอบครัวในสังคมไทย. *วารสารวิจัยวิชาการ*, 2(2), 37-50.
- ทัศนชัย พัฒนโกศัย, ชัชฌนพงศ์ ศิริโชตินิศากร และระชานนท์ ทวีผล. (2022). คุณลักษณะฮีมโฮเทลสำหรับการท่องเที่ยวแบบครอบครัวในประเทศไทย. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 10(6), 2720-2733.
- ทัศนีย์ ทองสว่าง. (2470). *สังคมวิทยา*. สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- ธนนต์ชัย พัฒนสังข์, พระมหาเผื่อน กิตติโสภโณ, พระครูพิพิธปริยัติกิจ และลำพอง กลมกุล. (2018). โมเดลความสัมพันธ์ในครอบครัวที่ส่งผลต่อสุขภาวะทางปัญญาของวัยรุ่น. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 6(sp1), 406-417.
- นพมาศ อังพระ (ธีระเวคิน). (2555). *จิตวิทยาสังคม*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นวยชัย เกียรติก่อเกื้อ. (2544). *การประเมินการตีความตัวบทตามแนวทางพุทธศาสนาเถรวาท*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นิยพรรณ (พลวัฒน์) วรรณศิริ. (2550). *มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม*. เอ็กซ์เปอร์เน็ท.
- บันเทิง พาพิจิตร. (2547). *สังคมวิทยา*. สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- บุตศรี แผนพุทธา. (2562). การสังเคราะห์หลักมัชฌิมาปฏิปทาในพุทธปรัชญาเถรวาทเพื่อใช้เป็นจริยศาสตร์ธุรกิจ. *วารสารมหาจุฬาวชิการ*, 6(พิเศษ), 291 - 301.
- ปกป้อง จันวิทย์, สมคิด พุทธศรี, วิโรจน์ สุขพิศาล, ฉัตร คำแสง, เจณิตตา จันทวงษา และวีรภัทร หลิน. (2565). *นโยบายเด็กและครอบครัวแห่งอนาคต: ขยายพื้นที่ปฏิรูปนโยบายสาธารณะเพื่ออนาคตของเด็กไทย*. <https://www.kidforkids.org>.
- ปฏิภาณ มะวงศ์. (2557). *การตีความมิติทางสังคมในพระพุทธานุศาสนเถรวาท*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ปรีดี พนมยงค์. (2552). *ความเป็นอนิจจังของสังคม*. (พิมพ์ครั้งที่ 10). เดือนตุลา.
- ปรุดัน บุญศรีตัน. (2550). *รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธานุศาสนเถรวาท*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.

- पाल ศรีจันดารี และรังสรรค์ โฉมยา. (2021). การศึกษาองค์ประกอบความผูกพันในครอบครัวของวัยรุ่น. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 9(4), 1594-1602.
- पाल ศรีจันดารี และรังสรรค์ โฉมยา. (2021). ผลของโปรแกรมฝึกอบรมเพื่อพัฒนาความผูกพันในครอบครัวของวัยรุ่น. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 9(5), 2102-2110.
- ปิ่นทิพย์ มโนสุจริตธรรม, พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส และรุ่งโรจน์ ศิริพันธ์. (2020). วิเคราะห์ครอบครัวสันติสุขเชิงพุทธ. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 8(6), 2465-2473.
- ปิ่นทิพย์ มโนสุจริตธรรม, พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส และรุ่งโรจน์ ศิริพันธ์. (2020). วิฤตครอบครัวในสังคมไทย: ศึกษาและเสริมสร้างครอบครัวสันติสุขตามหลักขรวาสธรรม. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 8(sup), 48-60.
- ปิยะนันต์ วัฒนประสาน. (2561). *ประสบการณ์ของสมาชิกครอบครัวไทยพุทธที่ตัดสินใจบั้นยังหรือยุติการรักษาในผู้ป่วยวิกฤตระยะท้ายของชีวิต*. วิทยานิพนธ์ พยาบาลศาสตรมหาบัณฑิต (การพยาบาลผู้ใหญ่) มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- โผน นามณี. (2016). สหสัมพันธ์กับความมั่นคงของสถาบันครอบครัว. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 4(1), 42-55.
- พนารัตน์ จันทรสิทธิเวช. (2560). การวิเคราะห์การตีความหลักพุทธธรรมของเชอเกียม ตรุงปะ. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 5(1), 154-166.
- พระกฤษณพล ปญญาธโร, พระโสภณพัฒนบัณฑิต และโสวิทย์ บำรุงภักดี. (2016). การบูรณาการหลักพุทธธรรมกับโมเดลของเดวิด เอช ออลซัน เพื่อการสร้างครอบครัวเข้มแข็ง. *วารสารศรีล้านช้างปริทรรศน์*, 2(2), 35-35.
- พระครูปริยัติกิจจาภิรม (กระจาย รวีฉนโณ), พัน ดอกบัว และสวัสดี อโณทัย. (2563). การประยุกต์ใช้ธรรมาภิบาลของพุทธศาสนิกชนในแนวทางการเสริมสร้างพหุนิยมทางศาสนาในสังคมไทยปัจจุบันเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยวิทยาเชิงพุทธ*, 5(6), 68-77.
- พระครูภาวนาโพธิคุณ. (2015). การศึกษาเปรียบเทียบจริยธรรมครอบครัวในลัทธิขงจื้อกับพุทธปรัชญาเถรวาท. *Dhammathas Academic Journal*, 15(1), 77-87.
- พระครูวาทีวรัฒน์ (กล้า พรหมณ์แก้ว). (2014). การประยุกต์ใช้โอวาท 10 ในการเสริมสร้างครอบครัวสันติสุข. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 2(1), 35-46.
- พระครูวิจิตรธรรมมาพร (เรียน ตีสสวัสดิ์), สุวิน ทองปั้น, จรัส ลีกา และอัจฉริยะ วงษ์คำชา. (2562). การสังเคราะห์แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง. *วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ์*, 6(4), 427-438.
- พระครูสิริธรรมานุกต (อภิรมย์ พลชนะ). (2019). แนวทางการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมการครองเรือนในครอบครัวไทยปัจจุบัน. *Journal of MCU Nakhondhat*, 6(3), 1397-1414.
- พระครูสิริรัตนานวัตร, พระมหาไกรสร โชติปัญญา, ประยูร สุขะใจ, อนันต์ อุปสอด และसानุ มัทธนาตุล. (2559). *พุทธจิตวิทยาบูรณาการ: รูปแบบและกระบวนการเสริมสร้างสุขภาวะองค์กรวมของครอบครัวและสังคม*. รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช.
- พระครูอาทรกิจจาภิรักษ์ (ฉัตรขมภู) และโสวิทย์ บำรุงภักดี. (2018). การสร้างครอบครัวที่มั่นคงในเชิงพุทธบูรณาการ. *วารสารวิชาการธรรมทรรศน์*, 18(3), 185-194.

- พระชีพ ฤทธิธรรมโม (แก้วนิล), สิทธิโชค ปาณะศรี และพระครูวิจิตรศีลาจาร. (2020). การประยุกต์ใช้หลักสัมมาอาชีวะในการเสริมสร้างครอบครัวไทยให้เกิดความมั่นคงในสังคมยุคดิจิทัล. *Journal of MCU Nakhondhat*, 7(5), 148-157.
- พระณัฐวุฒิ วุฑฒิโก (สัพโภ), ภาณุวัฒน์ ภักดิ์วงศ์, เอี่ยมพร หลินเจริญ และประพัฒน์ ศรีกุลกิจ. (2558). การพัฒนามนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา: การนำเสนอแนวคิดจากพระสุตตันตปิฎก. *วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 17(3), 60-70.
- พระดิลก ถาวร (สิงห์ทองไชย), กัญยาวิริ สัทธาพงษ์ และสวัสดิ์ อโณทัย. (2020). การบูรณาการพุทธจริยศาสตร์ และปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการค้ำประกันความมั่นคงของครอบครัวไทยในสังคมหลังนวยุค. *Journal of Social Science and Buddhist Anthropology*, 5(5), 52-66.
- พระเทพรัตนสุธี. (2014). การดูแลติดตามตามแนวทางพระพุทธศาสนา. *Princess of Naradhiwas University Journal of Humanities and Social Sciences*, 1(2), 65-74.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) และคนอื่น ๆ. (2539). *ปฏิรูปการศึกษา การสร้างสรรค์ภูมิปัญญา*. โรงพิมพ์พาณิชย์สุภผล.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) และคนอื่น ๆ. (2545). *พัฒนาการแบบองค์รวมของเด็กไทย*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) และคนอื่น ๆ. (2547). *ผู้นำ*. (พิมพ์ครั้งที่ 7). มติชน.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2537). *ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2538). *พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ 21*. (พิมพ์ครั้งที่ 7). มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2538). *เมืองไทยจะวิกฤตถ้าคนไทยมีศรัทธาวิปริต*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2538). *วินัย เรื่องใหญ่กว่าที่คิด*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2539). *ความเป็นกัลยาณมิตรของหลวงปู่ชา*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2539). *พุทธธรรมกับปรัชญาการศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์. คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2539). *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2540). *ศิลปศาสตร์เพื่อการศึกษาที่ยั่งยืน. คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2541). *การแพทย์แนวพุทธ*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2541). *การศึกษาทางเลือก: สุวิวัฒน์หรือวิบัติ ในยุคโลกไร้พรมแดน*. กรมวิชาการ.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2541). *แง่คิดข้อสังเกตเกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษา*. ครูสภา.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2541). *ทางสายอิสรภาพของการศึกษาไทย*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). สหธรรมิก.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2541). *สิทธิมนุษยชน: สร้างสันติสุขหรือสลายสังคม*. สหธรรมิก.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2542). *การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กองทุนมูลนิธิธรรมเพื่อการศึกษาและปฏิบัติ.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2542). *การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2542). *การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2542). *พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม*. กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.

- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2542). เพื่อชุมชนแห่งการศึกษาและบรรยากาศแห่งวิชาการ (คุณธรรมของครู อาจารย์และผู้บริหาร). (พิมพ์ครั้งที่ 4). มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2544). การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย. กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2544). ทศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีและการบวชเป็นภิกษุณี. (พิมพ์ครั้งที่ 7). มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2544). ธุรกิจฝ่าวิกฤติ: ตอบปัญหา-สนทนาธรรม กับคุณอานันท์ ปันยารชุน และคณะ. มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2544). ปฏิรูปการศึกษาพระพุทธศาสนาจะไปอยู่ไหน?. สำนักงานปฏิรูปการศึกษา.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2545). พุทธศาสนากับการแนะแนว. (พิมพ์ครั้งที่ 7). ศูนย์แนะแนวการศึกษาและอาชีพ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). ความสุขของครอบครัวคือสันติสุขของสังคม. (พิมพ์ครั้งที่ 22). สหธรรมิก.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2547). ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง. (พิมพ์ครั้งที่ 47). สหธรรมิก.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2550). ธรรมบุญชีวิต. ธรรมสภา.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2551). วิธีชุมชน. ศูนย์สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2556). ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ. (พิมพ์ครั้งที่ 19). ธรรมสภา.
- พระนรินทร์ สีลเตโช (สาไชยันต์) และจรัส สีกา. (2562). การตีความแนวคิดเรื่องพรหมในพุทธปรัชญาเถรวาท. *วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ์*, 6(2), 400-409.
- พระนรินทร์ สีลเตโช (สาไชยันต์). (2561). การตีความแนวคิดเรื่องพรหมในพุทธปรัชญาเถรวาท. *ดุขฎิณิพนธ์พุทธศาสตร์ดุขฎิณิพนธ์ มหาลงกรณ์ราชวิทยาลัย*.
- พระนิติเวท ญาณเมธี (ทานประสิทธิ์) และสงวน หล้าโพพันธ์. (2562). การตีความเรื่องภาษาคน-ภาษาธรรมของพุทธทาสภิกขุผ่านแนวคิดการตีความของฮันส์-จอร์จ กาดาเมอร์. *Journal of Buddhist Education and Research*, 5(2), 1-15.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2548). *สู่การศึกษาแนวพุทธ*. (พิมพ์ครั้งที่ 6). มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2550). *ศิลปศาสตร์แนวพุทธ*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). พิมพ์สวย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2553). *คู่มือชีวิต*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). ธรรมสภา.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2553). *นิติศาสตร์แนวพุทธ*. (พิมพ์ครั้งที่ 7). สหธรรมิก.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2554). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 20). สือตะวัน.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2555). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*. (พิมพ์ครั้งที่ 32). สำนักพิมพ์ผลิธัมม.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2558). *พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้*. จันทรเพ็ญ.
- พระพรหมเวที (สุเทพ ฝุสสุธมโม) และพระครูสังฆรักษ์ทรงพรพรณ ชยทตโต. (2020). การพัฒนาศักยภาพสถาบันทางสังคมในการปลูกฝังจิตสำนึกคุณธรรมและค่านิยมสุจริตในสังคมไทย. *Journal of MCU Social Science Review*, 14-26.
- พระพรหมเวที (สุเทพ ฝุสสุธมโม). (2560). *การเสริมสร้างค่านิยมสุจริตของสถาบันครอบครัวตามหลักพระพุทธศาสนา*. รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ราชบุรี.

- พระมหาโกศล กมล, ชัยชาญ ศรีหาม, คชาภรณ์ คำสอนทา และธานี สุวรรณประทีป. (2562). การตีความพุทธภาวะเชิงอัตวิสัยที่มีผลต่องานวรรณกรรมสำคัญของพระอศิวโฆษ. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 7(4), 1167-1178.
- พระมหาเผื่อน กิตติโสภโณ, ศักดิ์ชัย สักกะบูชา, พระครูสังฆรักษ์เอกภัทร อภินโนโท และนาฏนภางค์ โพธิ์ไพจิตร. (2022). โมเดลความสัมพันธ์เชิงสาเหตุของครอบครัวเข้มแข็งในสังคมไทย. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 10(1), 351-364.
- พระมหาศิวกร ปญญาวิโร, พระครูวรวรรณ วิฑูรย์, พงษ์ประภากรณ์ สุระรินทร์ และชูชาติ สุทธะ. (2023). รูปแบบการส่งเสริมคุณภาพของครอบครัวเชิงพุทธบูรณาการ. *วารสารบัณฑิตแสงโคมคำ*, 8(1), 99-122.
- พระมหาสุรชัย ขยาภิตตโน (พุดชู), สวัสดิ์ โอโณทัย และสมบุญณ์ บุญโท. (2561). พุทธอรรถปริวรรตศาสตร์ว่าด้วยจิตเดิมแท้ในกระบวนการพัฒนาปัญญา. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 6(3), 1056-1067.
- พระมหาสุรชัย ขยาภิตตโน (พุดชู). (2562). อุปายโกศลวิธี: ทฤษฎีการตีความในพุทธปรัชญาเซน. *วารสารปณิธาน: วารสารวิชาการด้านปรัชญาและศาสนา*, 15(1), 73-96.
- พระมหาเสรีชน พันธุ์ประโคน, สมิตธิพล เนตรนิมิต และพระมหาอดิเดช สติวโร. (2563). การสังเคราะห์งานวิจัย ด้านการประยุกต์พุทธธรรมเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมของสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์. *วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ*, 5(1), 197-210.
- พระมหาไฉ้ ธรรมเมธี (แช่ฉั่ว). (2563). การสังเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา 30 คัมภีร์ธรรมที่คนไทยควรอ่าน. *วารสารวิจัยวิชาการ*, 3(3), 13-24.
- พระมหาไฉ้ ธรรมเมธี (แช่ฉั่ว). (2563). วิธีวิทยาการวิจัยสำหรับพุทธศาสนศึกษา: อดีต ปัจจุบัน อนาคต. *วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ*, 5(3), 321-337.
- พระราชบัญญัติคุ้มครองผู้ถูกกระทำด้วยความรุนแรงในครอบครัว พ.ศ. 2550. (2550, 14 สิงหาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 124. ตอนที่ 41 ก. หน้า 1.
- พระศิวศักดิ์ สุเมธ (บุญทอง), ปิยลักษณ์ โพธิ์วรรณ และวินัย ผลเจริญ. (2562). การสังเคราะห์แนวคิดทางสังคมการเมืองของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตโต). *วารสารวิชาการธรรมทรรศน์*, 19(4), 129-141.
- พระสันติพงษ์ ทองวิเศษ และอดิสร เนาวนนท์. (2562). การสังเคราะห์งานวิจัยการสอนตามแนวพุทธ: การวิเคราะห์อภิमान. *วารสารศึกษาศาสตร์ มจร*, 7(1), 119-128.
- พระอนันนนต์ อิศกาโร (เป็งไชโยม). *ศึกษาศาสตร์ตีความปฏิจลสมุปปาทตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระอภิชัย อภิวัตตโน. (2016). การประยุกต์ใช้หลักทฤษฎีธรรมเพื่อการเสริมสร้างครอบครัวสันติสุข. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 4(1), 174-187.
- พิชสุดา เดชบุญ, กฤติเดช มิ่งไม้, อภิเชษฐ์ จำเนียรสุข, โชคชัย หมั่นแสวงทรัพย์ และสุธรรม นันทมงคลชัย. (2017). มุมมองของภรรยาที่มีต่อความเสมอภาคกันในครอบครัว. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 5(1), 41-55.
- พุทธทาสภิกขุ. (2501). *อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคต้น*. สุราษฎร์ธานี: โรงพิมพ์ธรรมทาน.
- พุทธทาสภิกขุ. (2515). *พุทธประวัติจากพระโอษฐ์*. (พิมพ์ครั้งที่ 8). การพิมพ์พระนคร.
- พุทธทาสภิกขุ. (2517). *ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). การพิมพ์พระนคร.
- พุทธทาสภิกขุ. (2542). *ธัมมิกสังคมนิยม*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง.
- พุทธทาสภิกขุ. (2546). *ปฏิจลสมุปปาทจากพระโอษฐ์*. (พิมพ์ครั้งที่ 6). สุขภาพใจ.

- พุทธทาสภิกขุ. (2553). *อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคปลาย*. สำนักพิมพ์สุขภาพใจ.
- พูนสุข มาศรีงสรรรค์. (2013). ทำอย่างไรครอบครัวจึงจะไร้ความรุนแรง. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 1(1), 107-120.
- พูนสุข มาศรีงสรรรค์. (2016). การจัดการความรุนแรงในครอบครัวเชิงพุทธบูรณาการ. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 4(1), 221-242.
- มนีรัตน์ อุดม และโสวิทย์ บำรุงภักดิ์. (2019). สตรีฐานะมารดาตามหลักคำสอนพุทธศาสนาในสังคมไทยปัจจุบัน. *Journal of Graduate MCU KhonKaen Campus*, 6(2), 374-383.
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2552). แม่พ่อแบบพุทธ. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 26(1), 81-98.
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2553). ลูก: วัตถุประสงค์แห่งครอบครัวชาวพุทธ. *วารสารศรีนครินทรวิโรฒวิจัยและพัฒนา (สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์)*, 2(3), 27-43.
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2554). ภรรยาคือยอดสหาย. *วารสารกระแสวัฒนธรรม*, 12(21), 22-38.
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2554). ภาพพจน์ของแม่จากบทเพลง. *วารสารอักษรศาสตร์*, 33(1), 208-239.
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2558). *ครอบครัววิถีพุทธ*. เพชรเกษมการพิมพ์.
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2558). ความรักคืออารมณ์แห่งอารยะ. ใน มนตรี วิวัฒน์สุข, *ครอบครัววิถีพุทธ* (หน้า 183-199). เพชรเกษมการพิมพ์.
- มนตรี วิวัฒน์สุข. (2564). *สตรีวิถีพุทธ*. ร้านต้นบุญการพิมพ์.
- มนัสนันท์ ประภัสสรพิทยา, กมลาศ ภูวนาธิพงษ์, วิชชุดา ฐิติโชติรัตน และอำนาจ บัวศิริ. (2021). โปรแกรมพัฒนาชีวิตสำหรับครอบครัวตามหลักพุทธจิตวิทยา. *วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์*, 6(3), 405-420.
- มนูญ สอนโพนงาม และสุนันท์ เสนารัตน์. (2018). พระพุทธศาสนากับสถาบันครอบครัวไทยยุค 4.0 เพื่อการส่งเสริมความสุขในครอบครัว. *วารสารมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, 9(1), 46-54.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 9 พระสุตตันตปิฎก ทีมนิกาย สิลขันธ์วรรค*. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 10 พระสุตตันตปิฎก ทีมนิกาย มหาวรรค*. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 11 พระสุตตันตปิฎก ทีมนิกาย ปาฎิกวรรค*. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 12 พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก*. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 13 พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก*. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 14 พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก*. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 15 พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค*. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 16 พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค*. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 17 พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค*. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- มหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2470). *สยามรัฐสส เตปิฎก 29: สุตตนตปิฎก ขุททกนิกายสสมหานิทเทศปาติ*. โรงพิมพ์พาณิชย์คุณผล.
- มหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2470). *สยามรัฐสส เตปิฎก 30: สุตตนตปิฎก ขุททกนิกายสสจุนนิเทศปาติ*. โรงพิมพ์พาณิชย์คุณผล.
- มหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2470). *สยามรัฐสส เตปิฎก 31: สุตตนตปิฎก ขุททกนิกายสสปฎิสสมิทามคคปาติ*. โรงพิมพ์พาณิชย์คุณผล.
- มหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2470). *สยามรัฐสส เตปิฎก 32: สุตตนตปิฎก ขุททกนิกายสสอพทานปาติ [ปจโม ภาค]*. โรงพิมพ์พาณิชย์คุณผล.
- มหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2470). *สยามรัฐสส เตปิฎก 33: สุตตนตปิฎก ขุททกนิกายสสอพทานปาติ [ทุติโย ภาค]*. โรงพิมพ์พาณิชย์คุณผล.
- มหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2536). *พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาไทย เล่ม 41*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). มหาวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2536). *พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาไทย เล่ม 42*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). มหาวิทยาลัย.
- แมชีวงเพชร คงจันทร์. (2013). การแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 1(2), 43-61.
- แมชีวงเพชร คงจันทร์. (2016). รูปแบบการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวเชิงพุทธบูรณาการ. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 4(sp1), 257-269.
- ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการส่งเสริมและประสานงานสถาบันครอบครัวแห่งชาติ พ.ศ. 2551. (2551, 25 มกราคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 125. ตอนพิเศษ 18 ง. หน้า 13.
- ระพี แสงสาคร, พิณณา แสงสาคร และเสาวลักษณ์ ลือวัฒนานนท์. (2551). *กลยุทธ์เชิงพุทธในการเสริมสร้างจิตลักษณะของเยาวชนครอบครัวแตกแยกสู่สุขภาวะของครอบครัว*. รายงานการวิจัย.
- ระพีพรรณ คำหอม, ทิพาภรณ์ โพธิ์ถวิล และรุจา ภูไพบูลย์. (2020). ความอยู่ดีมีสุขของครอบครัวไทยตามวงจรชีวิตครอบครัว: กรณีศึกษาภาคใต้. *Journal of Social Work*, 28(2), 24-59.
- รัฐวิษณุ อริยพัชญ์พล และพภััสสรณ์ วรภัทร์ธระกุล. (2020). การแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวของประเทศไทย. *Journal of Social Science and Buddhist Anthropology*, 5(4), 321-335.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2540). *พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (แก้ไขเพิ่มเติม)*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2557). *พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- รุจา ภูไพบูลย์, เดชาวุธ นิตยสุทธิ, วรณี เดียววิเศษ, ดารุณี จงอุดมการณ์, ระพีพรรณ คำหอม, จิตตินันท์ เดชะคุปต์, จินตนา วัชรสินธุ์, ถวัลย์ เนียมทรัพย์, สาวิตรี ทยานศิลป์ และทิพาภรณ์ โพธิ์ถวิล. (2020). การพัฒนาแบบวัดความอยู่ดีมีสุขของครอบครัวไทย. *วารสารคณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา*, 28(1), 26-37.
- รุจินันท์ วาธีวัฒนารัตน์. (2023). 15 มาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับความกตัญญูของประเทศไทย. *วารสารวิชาการวิทยาลัยสันตพล*, 9(2), 147-155.
- วนัญญา แก้วปาน. (2017). สัมพันธภาพครอบครัวกับปัญหาการกระทำความผิดในวัยรุ่น. *Veridian E-Journal, Silpakorn University (Humanities, Social Sciences and arts)*, 10(1), 361-371.

- วรรต เลิศรัตน์ และสร้อย สินธุประมา. (2566). *เด็กและครอบครัวไทยในสองทางแพร่ง: รายงานสถานการณ์เด็ก เยาวชน และครอบครัวปี 2023*. ศูนย์ความรู้นโยบายเด็กและครอบครัว (คิด for คิดส์).
<https://www.kidforkids.org>.
- วรรต เลิศรัตน์, พิษขากร เรื่องเดชาวิวัฒน์ และกษิณีเดช คำฟูช. (2566). *เด็กและครอบครัวไทยในสองทาง แพร่ง: รายงานสถานการณ์เด็ก เยาวชน และครอบครัวปี 2023 เล่มผนวกที่ 1: สถิติสำคัญด้านเด็ก เยาวชน และครอบครัว*. ศูนย์ความรู้นโยบายเด็กและครอบครัว (คิด for คิดส์).
<https://www.kidforkids.org>.
- วรวิทย์ ตาจารย์จินดา. (2019). การให้การปรึกษาครอบครัวของ Satir ตามแนวพุทธจิตวิทยา. *วารสาร พุทธจิตวิทยา*, 4(2), 1-12.
- วฤชสพร ณ์รัฐจิโรจน์. (2017). ครอบครัว ทางเลือก และ การคงอยู่ของสถาบันครอบครัว. *Veridian E-Journal, Silpakorn University (Humanities, Social Sciences and arts)*, 10(2), 1817-1827.
- วฤชสพร ณ์รัฐจิโรจน์. (2017). ครอบครัวทางเลือกและการคงอยู่ของสถาบันครอบครัว. *Veridian E-Journal, Silpakorn University (Humanities, Social Sciences and arts)*, 10(2), 1817-1827.
- วสมน ทิพนีย์. (2016). การแก้ไขปัญหาความรุนแรงในครอบครัวตามแนวพุทธ ธรรม. *Journal of Yanasangvorn Research Institute Mahamakut Buddhist University*, 7(1), 51-60.
- วัฒน์ กัลยาณพัฒน์กุล, พระครูนิรมิตสังฆกิจ, พระครูสมุห์ณรงค์ โฆสิตธมโม, อานนท์ เมธีวรฉัตร และ สุวรรณฐา ลิ้ม. (2021). หลักธรรมและหลักการเสริมสร้างความมั่นคงในครอบครัวตามแนว พระพุทธศาสนา. *วารสารสันติ ศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 9(1), 84-94.
- วิชชุดา สกลนันท์. (2553). *กระบวนการแก้ปัญหาชีวิตในครอบครัวของสตรีไทยตามแนวพุทธ*. ดุษฎีนิพนธ์ ปรชญาดุสิตบัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ศิวาพัชร์ ฉัตรเท. (2019). การสร้างสัมพันธภาพในการครองเรือนของคู่สมรสเชิง พุทธ. *Academic Journal of MBU; Lanna Campus*, 8(1), 92-100.
- ศูนย์ความรู้นโยบายเด็กและครอบครัว (คิด for คิดส์). (2565). *เด็กและครอบครัวไทยในสามวิกฤต: รายงาน สถานการณ์เด็กและครอบครัว ประจำปี 2022*. <https://www.kidforkids.org>.
- ศูนย์ความรู้นโยบายเด็กและครอบครัว (คิด for คิดส์). (2565). *เด็กและครอบครัวไทยในสามวิกฤต: รายงาน สถานการณ์เด็กและครอบครัว ประจำปี 2022 เล่มผนวกที่ 1: สถิติสำคัญด้านเด็ก เยาวชน และ ครอบครัว*. <https://www.kidforkids.org>.
- ศูนย์ความรู้นโยบายเด็กและครอบครัว (คิด for คิดส์). (2565). *เด็กและครอบครัวไทยในสามวิกฤต: รายงาน สถานการณ์เด็กและครอบครัว ประจำปี 2022 เล่มผนวกที่ 2: สามความฝันของเด็กและเยาวชนไทย*. <https://www.kidforkids.org>.
- สงวน หล้าโพนทัน, พระครูวินัยธรอำนาจ พลปัญญา, พระมหาภูษวฑ์ร เจมทสสี, วรเวช ศิริประเสริฐศรี, สิริภพ สอนดง และยโสธรา ศิริประภากร. (2556). *การตีความหลักคำสอนของพุทธทาสภิกขุตามหลัก อรรถปริวรรตศาสตร์ของพล ริเคอร์กับพระพุทธศาสนาเถรวาท*. รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์.
- สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว มหาวิทยาลัยมหิดล. (2552). *คู่มือครอบครัวคุณธรรม: คู่มือการ ปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในสถาบันครอบครัว*. ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิง คุณธรรม (ศูนย์ คุณธรรม) สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน).
- สนธยา พลศรี. (2553). *หลักสังคมวิทยา*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

- สมคิด พุ่มทุเรียน, ภราดร แก้วบุตรดี, สมบัติ นวลละออง, จรรยา ลินลา และภาวิณี บุญจันดา. (2023). จิตวิทยาเชิงพุทธกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางครอบครัวของพ่อแม่มีใหม่. *วารสารวิจัยวิชาการ*, 6(2), 335-346.
- สมบุรณ์ วัฒนะ. (2017). การดูแลบิดามารดาสูงอายุตามหลักคำสอนเรื่องทิศหกในพระพุทธศาสนาของครอบครัวไทยพุทธ. *Academic Journal of Humanities and Social Sciences Burapha University*, 25(49), 147-164.
- สยาม ราชวัตร. (2556). *การศึกษาวิเคราะห์การตีความพุทธประวัติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส*. รายงานการวิจัยฉบับสมบุรณ์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สร้อยมาศ รุ่งมณี, วาสนา ละอองปลิว และบุศรินทร์ เลิศขวลิตสกุล. (2565). *พลวัตครอบครัวในสังคมไทยในสถานการณ์โควิด-19: การปรับตัวของครัวเรือนเปราะบางและข้อเสนอเชิงนโยบายด้านเด็กและครอบครัว*. <https://www.kidforkids.org>.
- สัญญา เคนาภูมิ. (2562). หลักการและแนวทางการสังเคราะห์งานวิชาการ. *วารสารการบริหารการปกครองและนวัตกรรมท้องถิ่น*, 3(2), 89-106.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2533). *พุทธสังคมิวิทยา*. เจ้าพระยาการพิมพ์.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2550). *ทฤษฎีสังคมิวิทยา: เนื้อหาและแนวการใช้ประโยชน์เบื้องต้น*. (พิมพ์ครั้งที่ 12). โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สัมฤทธิ์ ศรีประทุม. (2560). *การตีความภาษาทางพระพุทธศาสนาในชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา*. ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 4 กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2560). *นวัตกรรมการแก้ไขปัญหาความรุนแรงในครอบครัวและชุมชนโดยใช้ชุมชนเป็น ศูนย์กลาง*. รายงานวิจัยสำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 4 กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 8 กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2560). *การเสริมสร้างครอบครัวเข้มแข็งตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชน*. รายงานวิจัย สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 8 จังหวัดลพบุรี.
- สุกัญญา สดศรี. (2018). ปัญหาการใช้ความรุนแรงของครอบครัวในสังคมไทย. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 6(sp1), 600-609.
- สุขสันต์ จันทะโชโต. (2559). เกษศาสตร์ที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท. *วารสารวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 7(1), 83-96.
- สุเทพ สุวีรางกูร. (2554). *สังคมิวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์*. โอเดียนสโตร์.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2554). *ทฤษฎีสังคมิวิทยา*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรียา ฟองเกิด, สรวทพิทย์ ภูักฤษณา และสีบตระกูล ดันตลานุกุล. (2559, กรกฎาคม-ธันวาคม). บทบาทพยาบาลกับการสร้างเสริมสุขภาพครอบครัวบนพื้นฐานทฤษฎีพัฒนาการครอบครัว. *วารสาร มจร วิชาการ*, 20(39), 133-142.
- สุวรรณฐา ลีมี และพระปลัดสมชาย ปโยโค (ดำเนิน). (2019). แนวทางส่งเสริมกตัญญูกตเวทีในสังคมไทย. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 7(2), 424-434.
- เสถียร ทั้งทองมะดัน. (2563). การตีความคำสอนเรื่องอิทัปปัจจตาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์*, 4(1), 38-51.

- เสพบัณฑิต โทณงบัณฑิต. (2562). การตีความคัมภีร์เตภูมิกถตามหลักการของคัมภีร์เนติปกรณ์. *วารสารวิจัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น (ฉบับบัณฑิตศึกษา) สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 7(2), 1-10.
- โสภณ จาเลิศ. (2020). การครองเรือนตามแนวพุทธ. *วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง*, 9(1), 106-113.
- หิมพรรณ รักแตงาม. (2550). การศึกษาวิเคราะห์การตีความหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาของ ดิษ นัท ฮันท์. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- อนันต์ อุปสอด และอนิษฐา หาญภักตินิยม. (2020). ศึกษากระบวนการเสริมสร้างความมั่นคงของครอบครัวตามแนวพุทธจิตวิทยาบูรณาการ. *Journal of MCU Social Science Review*, 42-54.
- อภิชัย พันธเสน. (2547). *พุทธเศรษฐศาสตร์: วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่าง ๆ*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). สำนักพิมพ์อมรินทร์.
- อภิญวัฒน์ โพธิ์सान. (2560). *พุทธศาสนากับแนวคิดอิสตรี*. หจก.อภิชาติการพิมพ์.
- อวยพร เชื้อนแก้ว. (2566). *เลี้ยงลูกให้ถูกยุคสมัยเพื่อสร้างครอบครัวที่ปลอดภัย มีสุข สร้างสรรค์และเท่าทันโลก*. วอลค์ ออน คลาวด์.
- อัลภา เมืองศรี. (2018). การเสริมสร้างความสุขของเยาวชนจากครอบครัว: ภาพสะท้อนจากนวนิยาย. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 6(1), 254-270.
- อานुरักษ์ साแก้ว. (2017). การพัฒนารูปแบบพฤติกรรมเชิงพุทธของครอบครัวในสังคมไทย. *วารสารวิทยาลัยสงฆ์ นครลำปาง*, 6(2).
- อานुरักษ์ साแก้ว. (2560). *การพัฒนารูปแบบพฤติกรรมเชิงพุทธของครอบครัวในสังคมไทย*. รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เชียงราย.
- Afifuddin, A. & Burga, M. A. (2022). Religious Ethics Education of Muslim and Buddhist Families in Watampone. *Al-Qalam*, 28(2), 228-238.
- Age, L. J. (2011). Grounded theory methodology: Positivism, hermeneutics, and pragmatism. *The Qualitative Report*, 16(6), 1599-1615. <http://www.nova.edu/ssss/QR/QR16-6/age.pdf>.
- Ballantine, J. H. & Roberts, K. A. (2009). *Our Social World: Introduction to Sociology*. (2nd ed). California: SAGE Publications, Inc.
- Barker, C. & Jane, E. A. (2016). *Cultural Studies: Theory and Practice*. (5th ed). SAGE Publications Ltd.
- Bechert, H. (1991). Max Weber and the Sociology of Buddhism. *Internationales Asienforum*, 22(3-4), 181-195.
- Benzthonglor, J. (2014). *A Reflection on Buddhist Teachings Through the Nettiprakarana: An Alternative Method for the Interpretation of the Buddha's Utterances*. A Doctor of Philosophy Thesis, Mahidol University.
- Bobyreva, E. & Dmitrieva, O. (2018, September). Place of Family and Family Values in World basic Religions (Christianity, Islam, Buddhism). In *International Conference on the Theory and Practice of Personality Formation in Modern Society (ICTPPFMS 2018)* (pp. 19-22). Atlantis Press.
- Browne, K. (2020). *An Introduction to Sociology*. (5th ed). Polity Press.
- Bryant, J. M. (2007). *The Sociology of Early Buddhism*. *The Canadian Journal of Sociology/ Cahiers Canadiens De Sociologie*, 32(4), 537-540.

- Chaiworamankul, Y. (2017). Buddhist-based Solutions over the Thai Family Problems. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 5(1), 370-384.
- Collins, S. (2013). *Self and society: essays on Pali literature and social theory 1988-2010*. Silkworm Books.
- Cooper, H. & Lindsay, J.J. (1997). Research Synthesis and Meta-Analysis. In Bickman, L. & Rog, D.J. (eds.), *Handbook of Applied Social Research Methods*. Sage Foundation.
- Duvall, E. M. (1997). *Marriage and Family Relationships*. (5th ed). Lippincott.
- Ferrante, J. (2013). *Sociology: A Global Perspective*. (8th ed). Cengage Learning.
- Glass, G.V., McGaw, B. & Smith, M.L. (1981). *Meta-Analysis in Social Research*. Sage.
- Gnanarama, P. (1996). *An Approach to Buddhist Social Philosophy*. Ti-Sarana Buddhist Association.
- Gnanarama, P. (1998). *Aspects of Early Buddhist Sociological Thought*. Ti-Sarana Buddhist Association.
- Hattam, R. (2004). *Towards a Buddhist critical social theory*. Post Pressed.
- Henslin, J. M. (2013). *Essentials of Sociology: A Down-to-Earth Approach*. (10th ed). Pearson Inc.
- Howtragool, V., & Bharani, M. (2023). Analysis of gratitude for parents following Theravada Buddhism. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 2145-2153.
- Hughes, M. & Kroehler, C. J. (2008). *Sociology: The Core*. (8th ed). McGraw-Hill.
- Immergut, M. & Kaufman, P. (2014). A Sociology of No-Self: Applying Buddhist Social Theory to Symbolic Interaction. *Symbolic Interaction*, 37(2), 264-282.
- Kendall, D. (2013). *Sociology in Our Times*. 9th ed. Cengage Learning.
- Lancaster, L. (1984). Buddhism and family in East Asia. *Senri Ethnological Studies*, 11, 139-151.
- Light, R.J. & Pillemer, D.B. (1984). *Summing Up: The Science of Reviewing Research*. Harvard University Press.
- Ling, T. O. (1980). *Buddhist revival in India: aspects of the sociology of Buddhism*. St. Martin's Pr.
- Loy, D. R. (2003). *The great awakening: a Buddhist social theory*. Wisdom Publications.
- Macionis, J. J. (2018). *Sociology*. (16th ed). Pearson Education.
- Mahatthanadull, S. & Mahatthanadull, S. (2020). Human Behaviors in Promoting Balance of Family according to Buddhist Psychology. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 8(1), 21-31.
- Mallery, J. C., Hurwitz, R. & Duffy, G. (1986). *Hermeneutics: From Textual Explication to Computer Understanding?* Massachusetts Institute of Technology.
- Marotta, V. (2016). Travelling Theory and Buddhist Sociology. *Journal for the academic study of religion*, 29(3), 242-264.
- Milton, S. (1961). The Religion of India: The Sociology of Hinduism and Buddhism. *American Anthropologist*, 63(1), new series, 143-151.
- Palmer, N. (2018). *Cultural Studies: Theory and Practice*. Willford Press.
- Ratnapala, N. (1993). *Buddhist sociology*. Sri Satguru Publications.
- Sasson, V. R. (2014). Buddhism and children. *Child abuse and neglect*, 38(4), 593-599.

- Schaefer, R. T. (2007). *Sociology*. (10th ed). McGraw-Hill.
- Schipper, J. (2012). Toward a Buddhist Sociology: Theories, Methods, and Possibilities. *The American sociologist*, 43(2), 203-222.
- Schleiermacher, F. (1998). Hermeneutics and Criticism. In Andrew Bowie (Ed.), *Cambridge Texts in the History of Philosophy*. Cambridge University Press.
- Sintabsan, P., Arsanachai, S. & Kamphirapanyo, P. S. (2020). Buddhist Ethics: the concepts and principles to strengthen of strong family and social Thailand in the 21st century. *Asia Pacific Journal of Religions and Cultures*, 4(2), 134-144.
- Skirbekk, V., Fukuda, S., Hackett, C., Stonawski, M., Spoorenberg, T. & Muttarak, R. (2015). Is Buddhism the low fertility religion of Asia?. *Demographic Research*, 32, 1-28.
- Smith, B. G. (2008). The Sociology of Buddhism: Theoretical Implications of Current Scholarship. *Interdisciplinary journal of research on religion*, 4, 1-24.
- Suebsonthi, K. (1980). *The influences of Buddhism and Islam on family planning in Thailand: Communication implication*. University of Minnesota.
- Sutthirat, N. (2021). Thai Buddhist Families. *Journal of Dhamma for Life*, 27(2), 32-42.
- Teleki, K. (2021). Renouncing the World and Taking Ordination: Family Ties of Mongolian Buddhist Novices. *Távol-keleti Tanulmányok*, 13(1), 45-67.
- Wilson, L. (2014). Buddhism and family. *Religion Compass*, 8(6), 188-198.

ภาคผนวก

รายชื่อผู้ให้การสัมภาษณ์แทนการสนทนากลุ่ม

ตามที่ระบุไว้ในวิธีดำเนินการวิจัยบทที่ 3 ว่า ในกรณีที่ผู้ไม่สามารถเข้าร่วมการสนทนากลุ่มได้ ให้ผู้วิจัยสัมภาษณ์แทนการสนทนากลุ่ม โดยใช้เครื่องมือหรือคำถามเดียวกันกับการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์นั้น อาจเป็นการสัมภาษณ์ซึ่งหน้า การสัมภาษณ์ผ่านโทรศัพท์ สื่อสังคมออนไลน์ หรือแบบเขียนตอบก็ได้ ทั้งนี้ตามที่คุณผู้ทรงคุณวุฒิสะดวก ในการนี้ จึงใช้การสัมภาษณ์แทนการสนทนากลุ่ม โดยผู้ให้การสัมภาษณ์มีจำนวน 5 ราย เรียงตามวันที่ให้สัมภาษณ์ ดังนี้

1. รองศาสตราจารย์ ดร.สุเทพ สุวีรางกูร (2566, 9 มิถุนายน, สัมภาษณ์)
2. พระครูสุตธรรมภรณ์ (สำราญ ญาณวุฑฺโฒ), ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. (2566, 16 มิถุนายน, สัมภาษณ์)
3. พระเทพปวรเมธี (ประสิทธิ์ พรหมรังสี), รองศาสตราจารย์ ดร. (2566, 29 มิถุนายน, สัมภาษณ์)
4. รองศาสตราจารย์ ดร.ณัฏฐิ์ ศรีดี (2566, 7 กรกฎาคม, สัมภาษณ์)
5. รองศาสตราจารย์ ดร.อภิญวัฒน์ โพธิ์सान (2566, 28 สิงหาคม, สัมภาษณ์)

401764

แนวทางการสัมภาษณ์แทนการสนทนากลุ่ม

ตามที่ระบุไว้ในวิธีดำเนินการวิจัยบทที่ 3 ว่า ในกรณีที่ผู้ไม่สามารถเข้าร่วมการสนทนากลุ่มได้ ให้ผู้วิจัยสัมภาษณ์แทนการสนทนากลุ่ม โดยใช้เครื่องมือคือคำถามเดียวกันกับการสนทนากลุ่ม ดังนี้

1. การเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบ และโครงสร้างของสถาบันครอบครัว ตามแนวพระสูตรตันตปิฎกและสังคัมภีระ ถูกต้องและเหมือนกันหรือไม่อย่างไร
2. หลักปฏิบัติ การตอรอง และการแลกเปลี่ยนอำนาจตามสถานภาพ บทบาท และหน้าที่ของสมาชิกครอบครัว ตามแนวพระสูตรตันตปิฎกและสังคัมภีระ ถูกต้องและเหมือนกันหรือไม่อย่างไร
3. คุณสมบัติ โครงสร้าง องค์ประกอบ และแนวปฏิบัติของครอบครัวตัวอย่าง ตามแนวพระสูตรตันตปิฎกและสังคัมภีระ ถูกต้องและเหมือนกันหรือไม่อย่างไร